

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı
Hititoloji Bilim Dalı

Doktora Tezi

Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması:
M.Ö. II. Binyılda Eski Yakındoğuda
Süper Güçler ve Küçük Devletler

Hasan Peker
2502040007

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali Dinçol

İstanbul 2009

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı
Hititoloji Bilim Dalı

Doktora Tezi

Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması:
M.Ö. II. Binyılda Eski Yakındoğuda
Süper Güçler ve Küçük Devletler

Hasan Peker
2502040007

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali Dinçol

İstanbul 2009

Bu Doktora çalışması, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje No: 2931.

Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması:

M.Ö. II. binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler

Hasan Peker

ÖZ

Hitit Devleti'nin Suriye ile olan ilişkisi dış politikasının temelini oluşturmaktadır. Suriye bölgesi aynı zamanda, M.Ö. II. binyılın baskın politik güçlerinin temaslarını gerçekleştirdiği coğrafyadır. Hitit Devleti'nin Suriye üzerinde hakimiyet kurmasının önünde, süper güçler olarak niteleyebileceğimiz Mısır, Assur, Babil, Mitanni'nin yanı sıra, bölgedeki küçük kent devletleri karşımıza çıkmaktadır. Hitit, Mezopotamya ve Mısır, tarihlerinin hemen hemen her döneminde Suriye bölgesi ile temasta olmuştur. M.Ö. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye bölgesinin kuzeyi Hitit İmparatorluğu'nun, güneyi ise Mısır Krallığı'nın hakimiyetine geçmiştir.

Bu çalışmada Hitit Devleti'nin Suriye bölgesinde hakimiyetini tesis etmesi, diğer güçlerin bakış açısından da değerlendirilmiştir. Boğazköy, Suriye'deki merkezleri, Mezopotamya ve Mısır'ın sağladığı yazılı belgeler ışığında eşit devlet / imparatorluk ve diğer güçlere tabi küçük devletlerin tarihi rekonstrüksiyonları yapılmış, bunların birbirleriyle olan ilişkileri değerlendirilmiştir.

M. Ö. 2. binyılın özellikle ikinci yarısında, Eski Yakınoğu'nun ekonomik ve kültürel merkezi olan Suriye bölgesi bir çok çatışma, savaş, ittifak ve barışa sahne olmuştur. Bu çalışmada dönemin politik dengeleri, siyasi ilişkileri, yazılı belgelere göre, karşıt güçlerin bakış açılarıyla, aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada küçük krallıkların bakış açısından yapılan tarihi rekonstrüksiyonların yanısıra, M.Ö. 2. binyılda süper güçlerin çeşitli politik koşullarda hakimiyet kurma yöntemleri ve buna karşılık tabii krallıkların diplomasi ve manevra yöntemlerinin yüzyıllar içerisindeki benzerlik ve farklılıkları toplu halde ortaya konmuştur.

Establishing Hittite Hegemony on Syria:

Super Powers and Minor States in Ancient Near East in the 2nd Millennium BC.

Hasan Peker

ABSTRACT

Hittite foreign policy is based on its relations with Syria. Syria is also the region where in the 2nd millennium B.C. the most powerful states meet. Apart from the superpowers, namely Egypt, Assyria, Babylon and Mitanni, opposing the Hittite state when trying to rule Syria, minor states in that area play an important role. Hittite, Mesopotamia and Egypt all had contact to Syria in nearly all periods of their histories. From the second half of the 14th century B.C. on the North of the Syrian region was under the rule of the Hittite Empire whereas the South was under the rule of the Egyptian Kingdom.

In this work the establishment of the Hittite hegemony in Syria will also be evaluated from the point of view of the other powers. With documents from Boğazköy, Syrian centers, Mesopotamia and Egypt the history of equal empires and those of the subordinate minor states will be reconstructed and the relations between them will be evaluated.

Especially in the 2nd millennium B.C. Syria, the economical and cultural centre of the ancient Near East, was a place where many battles, wars, alliances and treaties took place. This paper has the aim to illuminate the political balance and relations of that period and present the points of view of the opposing powers according to written documents.

In addition to reconstructing the history of that period from the point of view of the small kingdoms, the paper will give insight into the similarities and differences in the manner of the super powers when gaining rulership under changing political circumstances and that of minor states when using diplomacy and maneuvers in order to oppose the super powers over the centuries.

Önsöz

Hititlerin Suriye üzerindeki hakimiyeti konusunda çalışmanın en büyük zorluğunu, bölgedeki ilişkilere ışık tutan arşivlerin çeşitliliği oluşturmuştur. Hititçe gibi bir Hint-Avrupa dili dışında, Akkadça gibi bir Semitik ve Mısırca gibi Afro-Asyanik bir dilde karşılaşılan belgelerin bazı noktalarda analizi için yurtdışında eğitim alınması gerekliliği doğmuştur. Türkiye ve Belçika’da alınan eğitimin yanı sıra yapılan kapsamlı bibliyografya çalışmaları Hititoloji dışında, Assurbilim ve Mısırbilim disiplinlerinde de gerçekleştirilmiştir.

Bu konuyu çalışmam için öneren ve çalışmayı yapabilmem için beni her konuda eğiten, sürekli destekleyen hocalarım Prof. Dr. Ali Dinçol ve Prof. Dr. Belkıs Dinçol minnettarım. Hiç eksilmeyen destekleri ve yardımları olmadan bu çalışmayı gerçekleştiremezdim. Hocalarım Prof. Dr. Ali Dinçol ve Prof. Dr. Belkıs Dinçol’un dışında Assurbilim disiplinde beni destekleyen hocam Prof. Dr. René Lebrun’e müteşekkirim. Mısırbilim konusunda önce öğrencisi, sonra çalışma arkadaşı olduğum meslektaşım Julien De Vos’a teşekkür borçluyum. Çalışmam sırasında bir çok destekleriyle yanımda olan meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Meltem ve Yrd. Doç. Dr. Metin Alparşlan’a teşekkür borçluyum. Son olarak motivasyonumun ve huzurlu çalışmamın mimarı, hayat arkadaşım, E. Oya Demirci'ye teşekkür ederim.

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü bu çalışmamda büyük katkılar sağlamışlardır. Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü’nün burslarıyla çalışmamın özellikle yurtdışı ayaklarını gerçekleştirebildiğim için başta Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu olmak üzere, sorumlularına ayrıca müteşekkirim.

Bu çalışma, ayrıca İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından da desteklenmiştir. Proje No: 2931

Hasan Peker

İstanbul

2009

İçindekiler

	<i>Sayfa</i>
Öz / Abstract.....	iii
Önsöz.....	v
İçindekiler.....	vi
Tablo, Harita ve Resim Listesi.....	ix
Kısaltma ve Özel İşaretler Listesi.....	x
Giriş.....	1
1. Coğrafya ve Ekonomi.....	3
1.1 Coğrafya.....	3
1.2 Ekonomi.....	7
1.2.1. Ekonomik Kaynaklar.....	7
1.2.2 Ticaret ve Ticaret Yolları.....	8
2. Hitit Devleti Öncesi Eski Yakındoğu'daki Güçlere Genel Bir Bakış.....	10
3. Eski Hitit Devleti Döneminde (1650-1500) Suriye.....	13
3.1. I. Hattusili Dönemi (1650-1620)	13
3.1.1. I. Hattusili'nin I. Suriye Seferi.....	15
3.1.2. I. Hattusili'nin II. Suriye Seferi.....	21
3.1.3. I. Hattusili Dönemi Suriye'deki Politik Güçler.....	26
3.1.3.1. Halep/Yamhad Krallığı.....	28
3.1.3.2. Alalah/Mukiş Krallığı.....	27
3.1.3.3. Hurri Kent Devletleri.....	31
3.1.4. I. Hattusili Döneminde Kuzey Mezopotamya.....	36
3.1.5. I. Hattusili Döneminde Diğer Merkezler.....	39
3.2. I. Mursili Dönemi (1620-1590) Hitit-Suriye İlişkileri.....	42
3.2.1. Hurri Savaşları.....	43
3.2.2. I. Mursili'nin Halep Seferi.....	46
3.2.3. I. Mursili'nin Babil Seferi.....	50
3.2.4. I. Mursili Öncesi ve Sonrasında Babil.....	58
3.2.5. I. Mursili Öncesi ve Sonrasında Assur.....	60

3.2.6. Mısır'ın Yeni Krallık Öncesi Suriye ve Anadolu ile İlişkileri...	62
3.3. XVI. Yüzyılda Suriye.....	65
3.3.1. I. Hantili Dönemi (1590-1560).....	65
3.3.2. I. Zidanta - Telipinu Arasındaki Dönem (1560-1525).....	73
3.3.3. Telipinu Dönemi (1525-1500).....	74
3.3.4. XVI. Yüzyılın Sonunda Mısır - Suriye İlişkileri.....	76
3.3.5. XVI. Yüzyılın Sonunda Mezopotamya.....	77
4. Orta Hitit Döneminde Suriye (1500-1355).....	80
4.1. XV. Yüzyılda Suriye.....	80
4.1.1. I/II Tuthaliya Öncesi Dönem (1500-1420).....	78
4.1.1.1. Hitit - Kizzuwatna İlişkileri.....	82
4.1.1.2. Alalah / Mukiş Krallığı.....	83
4.1.1.3. Mitanni Devleti.....	89
4.1.2. I/II Tuthaliya Dönemi (1420-1400).....	92
4.2. XV. Yüzyılda Mısır ve Suriye.....	99
4.2.1. I. Thutmosis Dönemi.....	100
4.2.2. II. Thutmosis Dönemi.....	103
4.2.3. Hatşepsut ve III. Thutmosis Dönemleri.....	103
4.2.4. II. Amenhotep Dönemi.....	108
4.3. XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Suriye.....	111
4.3.1. I. Arnuwanda Dönemi (1400-1380).....	111
4.3.2. II/III Tuthaliya Dönemi (1380-1355).....	112
4.3.3. XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Mısır ve Suriye.....	114
4.3.3.1. IV. Thutmosis Dönemi(1400-1390).....	114
4.3.3.2. III. Amenhotep Dönemi (1390-1353).....	115
5. Suriye'de Hitit Hakimiyetinin Kurulması	120
5.1. I. Šuppiluliuma ve Amarna Dönemi.....	120
5.2. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi.....	121
5.2.1. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi'nin Nedenleri.....	123
5.2.2. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi'nin Ayrıntıları.....	124
5.2.3. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi Sonrası Durum.....	125
5.3. I. Šuppiluliuma'nın II. Suriye Seferi	128

Sonuç.....	131
Kaynakça.....	137
Ekler	176
Özgeçmiş.....	187

Tablo, Harita ve Resim Listesi

(Bkz. Ekler)

- Tablo 1.** XVIII-XVII. Yüzyıl Halep-Alalah Kralları (s. 29)
- Tablo 2.** Kalibre Edilmiş Orta Kronoloji'ye Göre Eski - Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları (s. 66)
- Tablo 3.** Kısa Kronoloji'ye Göre Eski - Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları (s. 67)
- Tablo 4.** Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları (s. 79)
- Tablo 5.** XV. - XIV yüzyıl Mısır Firavunlarının Hakimiyet Yılları ve Hitit Kralları (s. 97)
- Tablo 6.** Kalibre Edilmiş Orta Kronolojiye Göre Hitit Kral Listesi
- Harita 1.** M.Ö. 2. Binyıl Kuzey Suriye Haritası
- Harita 2.** M.Ö. 2. Binyıl Yakındoğu Haritası (Bryce, 2005: Map 4)
- Harita 3.** M.Ö. XIV. Yüzyılda Suriye (Bryce, 2005: Map 5)
- Harita 4.** Amarna Mektuplarındaki Vassal kentler ve Mısır Yönetim Merkezleri (Moran, 1992: 124)
- Resim 1.** XVIII. Hanedan Teb, Menkheperraseneb'in Mezar'ında, Keftiu, (Girit) Kheta (Hatti) ve Tyenepu (Tunip) Prensleri (Yönetici/Kral) Firavuna bağlılıklarını sundukları sahne (Quirke-Spencer, 2007: 250-251)
- Resim 2.** İstanbul Obeliski, III. Thutmosis (**LD III**: 60)

Kısaltma ve Özel İşaretler Listesi

Ay.	Arka yüz
Bkz.:	bakınız
Çev.	Çeviren
dn.	Dipnot
Ed.	Editör / Editörler
Karş.	Karşılaştır
Kol.	Kolon
Öy.	Ön Yüz
Res.	Resim
s.	sayfa
vd.	ve devamı
⌋	Yazı işaretinin altının tahrip olduğunu gösterir.
⌋	Yazı işaretinin altının tahrip olduğunu gösterir.
[]	Yazı işaretinin tamamen tahrip olduğunu gösterir.
<...>	Orijinal belgede katip tarafından unutilan işaretler.

Giriş

Hititler'in Suriye üzerinde hakimiyet kurmaları, Hitit tarihinin üç ana döneminden ikisi altında Hitit kralları (Bkz. Tablo 6) çerçevesinde ele alınmıştır. Dönemi iyi bilinmeyen krallar için yüzyıllara göre değerlendirmeler yapılmıştır. Hitit krallarının bölgedeki icraatları birincil kaynaklardan (çiviyazılı ve hiyeroglif metinler) yola çıkılarak açıklanmış, politik durum ikincil kaynakların yardımıyla tartışılmıştır. Hititlerin Suriye bölgesinde varlık göstermediği dönemler, bölgede varolan güçlerden yola çıkılarak kurgulanmış, mevzu bahis zaman dilimlerinde Hititlerin Anadolu'daki durumu üzerine genel bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmanın amaçlarından ilki Hititlerin Suriye üzerinde hakimiyet kurmalarının aşamaları boyunca, Hititlerin ve Suriye'deki güçlerin detaylı tarihlerini, ilişkilerini yazılı belgeler ışığında ortaya koymaktır. Hititlerin Suriye ile ilişkili tarihleri ışığında, özellikle küçük devletlerin gözünden olaylar yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise Yakındoğu'nun süper güçlerinin birbirleriyle ve küçük devletlerle ilişkilerini incelemektir. Bu iki amaç doğrultusunda, Yakındoğu'nun güçlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri yazılı belgeler yardımıyla yorumlanarak bir araya getirilmiştir.

Çalışmada kullanılan belgeler bir çok dilde ve türdedir. Hititçe belgelerin yanı sıra, Anadolu hiyeroglifleriyle yazılmış yazıtlar ve mühürler, Ugarit dilinde, Akkadça çiviyazılı belgeler ve Mısır hiyeroglif yazıtlar doğrudan ya da edisyonlarından kontrolleri yapılarak Türkçe'ye çevrilmiş ya da yapılan çeviriler yorumlanmıştır. Bu çalışmayı gerçekleştirmenin en zor taraflarından birini, birincil kaynaklar arasında -özellikle Mısırca yazıtların- orijinal dilinden ilk kez Türkçe'ye çevrilmiş belgelerin incelenmesi oluşturmuştur.

Tez çalışması beş ana bölümden meydana gelmiştir. Olayların geçtiği sahnenin ve komşu bölgelerin coğrafyası ve bölgenin ekonomisi ilk bölümü oluşturmaktadır. İkinci bölüm M.Ö. II. binyılın politik güçleri ve etnik gruplarına

genel bir bakışı içermektedir. Bu bölüm, çalışma boyunca karşılaşılan bazı kavramların (Batı Semitik, Amorit, Akkadlar, vs) daha iyi anlaşılabilmesi ve tarihi olayların yorumlanabilmesi açısından önemlidir. Üçüncü bölüm altında kuruluşundan itibaren Eski Hitit Devleti'nin (1650-1500¹) Suriye ilişkileri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, Hitit Devleti'nin iki kargaşa devrini ve imparatorluğa giden yolda toparlanma çabalarını içeren Orta Hitit Dönemi (1500-1350) işlenmiştir. Sonuç bölümünden önce beşinci bölümde, Suriye'de Hitit hakimiyetinin kurulması ele alınmıştır. Hitit tarihinin ana evrelerinde ele alınan politik güçlerin karşılıklı ilişkilerinin benzer ve farklı yönleriyle analizleri Sonuç bölümünde sentezlenmiştir.

¹ Bu çalışmada, aksi belirtilmediği sürece bütün tarihler yaklaşık ve milattan öncesine aittir.

1. Coğrafya ve Ekonomi

Öncelikle, bu çalışmadaki tarihsel olayların geçtiği coğrafyayı tanımlamak ve olayların birincil motivasyonu olan ekonomiden bahsetmek yerinde olacaktır. Suriye'yi Anadolu Yarımadası'ndan ayıran dağlar ve dağ silsileleri, bölgede hem savunmanın hem de üretimin bir parçası olan nehirler ve bölgeler arası ulaşım ile geçitlerden bu bölümde bahsedilecektir. Ayrıca ele alınan coğrafi birimler ile ilgili kentler kronolojik kaygı güdülmeden listelenecektir. Ekonomi bölümünde bölgenin zenginlikleri ele alınacaktır.

1.1. Coğrafya

Coğrafi anlamda Suriye olarak adlandırılan bölgenin, Hitit tarihi boyunca doğrudan hakimiyeti altında tuttuğu kısmının sınırlarını kabaca, kuzeyde Toros Dağlarının¹ güneyinde kalan güneydoğu Anadolu bölgesi; güneyde bugünkü Suriye'nin kuzey ve orta bölgesi; batıda Akdeniz (Doğu Akdeniz = Levant) kıyısı ve doğuda Fırat Nehri oluşturur. Ancak ele alacağımız devletlerin yayılma alanları ve ilişkide bulundukları diğer devletler bu çalışmanın ana coğrafyasına Yakındoğu'nun bazı coğrafi birimlerini de katmamızı zorunlu kılmaktadır. Söz konusu birimler: Doğu Akdeniz kıyısında bugünkü Lübnan ve Filistin ile bugünkü Suriye'nin doğusunda, Mezopotamya'nın kuzeyi (Habur bölgesi) ve Kıbrıs'tır.

Anadolu'dan ve doğusunda yer alan Mezopotamya'dan coğrafi özellikler açısından farklı olan Suriye bölgesi, batısında (Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları) ve kuzeyinde (Alplerin uzantısı Toros ve Amanos dağları) yüksek dağlar ile çevrilidir. Suriye, kuzey-güney doğrultusunda, batıdan doğuya, aşağıdaki coğrafi birimlere ayrılmış biçimde görünür (Hitti, 1951: 30 vd; Akkermans-Schwartz, 2003: 1-6):

¹ Muhtemelen Eski Akkad Dönemi kralı Sargon'un bahsettiği "Gümüş Dağları" KUR.KUR.KÜ / HUR.SAG.KÜ.GA.ŞË (King, 1918; McIntosh, 2005: 77; CAD K: 246)

Akdeniz Kıyısı

Akdeniz kıyı şeridi, doğusundaki Suriye çölü ile arasında yüksek dağların bulunduğu batısında Akdeniz olan bir koridordur. Kuzey uçta İskenderun körfezinden başlayıp güneyde Sina yarımadasına kadar uzanan bir düzlüktür. Düzlük kuzey ve güneyde geniştir. Güneyde Aşkalon'da (bugünkü İsrail sınırları içerisinde) 32 km'ye kadar genişleyen düzlük, Lübnan boyunca en çok 6,5 km olacak kadar daralır (Hitti, 1951: 30). Bu bölgenin özelliği çok dar alanlarda yer yer 1000 m'yi bulan rakım farklılıklarının olmasıdır (Wirth, 1971: 41). Akdeniz kıyısının II. binyılda bölgenin tarihine katılan ve yönlendiren başlıca liman kentleri: Ura, Kıbrıs, El-Mina (Alalah), Ugarit², Tel Afek, Gubla / Byblos, Beruta (Beyrut), Sayda (Sidon), Sur (Tyre)'dur.

Anadolu ile Suriye arasında doğal sınırları dağ sistemleri ve nehirler oluşturmaktadır:

Amanuslar (Nur Dağları, Gâvur Dağları)

Toros Dağ Sisteminin bir parçası olan Nur Dağları, Anadolu'yu coğrafi bağlamda Suriye düzlüğünden ayırır. Kilikya Bölgesi ile Suriye arasında yer yer 1500 metreye ulaşan bir bariyer oluşturan dağlar, İskenderun Körfezini çevreler (Hitti, 1951: 31).

² Ugarit kentinin yaklaşık 50 km'lik sahil şeridi boyunca başta ana liman Minet el-Beida olmak üzere bilinen sekiz limanı vardır (bkz. Astour, 1995: 58).

Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları ve Dağ Sıraları

Suriye bölgesinin göze çarpan ikinci şeridini, Akdeniz kıyısını Suriye'nin iç kesimlerinden ayıran, Anadolu'dan Filistin'in güneyine kadar uzanan dağ sıraları oluşturur. Bu şerit üç noktada -kuzeyden güneye: Antakya ovası, Humus ve Hayfa-Nazaret'te-kesintiye uğramaktadır (Wirth, 1971: 41). Bu kesinti noktalarından Amik (Antakya) ovası Akdeniz kıyısının kuzeyindeki kentlere (El-Mina / Sabuniye, Ugarit gibi) geçit işlevi görmüştür. Humus Kapısı ise güneydeki Akdeniz limanları (Gubla / Byblos gibi) ve Suriye'nin iç kesimlerine geçişi sağlamıştır (Wirth, 1971: 41; Klengel, 1992a: 18). Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları arasında, Bekaa Vadisi boyunca akan Asi Nehri kıyılarını bölgedeki birçok kent yerleşim için seçmiştir.

Asi Nehri

Lübnan'da Bekaa Vadisinden doğup, Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları arasından kuzeye doğru akar. Suriye'de Humus ve Hama'yı geçerek, Hama'nın kuzeybatısında Türkiye'ye girer, eski Antakya'nın batısından geçerek Akdeniz'e dökülür. Yaklaşık 570 km'lik nehrin büyük bir bölümünün üzerinde seyahat mümkün olmamakla beraber sulama açısından önemlidir.

Asi Nehri ile bağlantılı kentler: Akdeniz'e döküldüğü yerde El-Mina / Sabuniye, Alalah, Tunip, Qatna ve Kadeş'tir.

Suriye Çölü

Batıda Asi nehri vadisi ile doğu'da Fırat arasında, kuzeyde kuzey Suriye'nin ortaları ile güneyde Arap yarımadası çölleri ile birleşir. Çöl bugün tam kurak alanlar ve bozkırlardan oluşur. Çölün kuzey kesimi (orta ve kuzey Suriye) daha çok verimli

alanlara sahiptir. Palmyra ve Şam (Damascus) gibi birçok vaha barındırır. II. binyıldaki bölge daha yumuşak bir iklime sahipti (Isaar-Zohar, 2007).

Fırat Nehri

Yaklaşık 2700 km uzunluğundaki Fırat Nehri'nin üçte biri Türkiye sınırları içindedir. Erzurum'un kuzeydoğusunda Kargapazarı Dağı'ndan doğan Kara Su ve Van gölünün kuzeydoğusunda Muratbaşı Dağı'ndan doğan Murat Nehri'nin birleşmesinden oluşmuştur. Suriye'nin doğusunda ise Fırat'a Belih ve Habur Nehirleri katılır. Suriye ve Irak'tan geçer ve Basra Körfezi'nin kuzeyinde Dicle ile birleşir ve Basra Körfezi'ne dökülür. Tarih boyunca Fırat Nehri üzerinde kurulmuş olan kentler (Tuttul, Kargamış, Emar, Mari, gibi) nehirlerin geçit verdiği noktalar olarak, Mezopotamya ve periferisi ile batıda Akdeniz, kuzeyde Anadolu arasındaki ticaret üzerinde her zaman önemli derecede söz sahibi olmuşlardır. Fırat Nehri'nin doğusunda Mezopotamya, batısında ise Suriye Çölü yer almaktadır. Nehrin adı Hitit belgelerinde *Puratti / Purattu* ve *Mala* olarak geçmektedir (Del Monte-Tischler, 1978: 543-544; 537). Mısır kaynaklarında *Phr wr* (*peher ur* - büyük dönemeç) olarak geçen nehir aynı zamanda Suriye ile Mitanni (Mısır kaynaklarında *Nhrn* - Naharina) arasındaki *sınır* olarak karşımıza çıkmaktadır (Gardiner, 1947: I. 161; Faulkner, 2002: 94; Finkelstein, 1962: 86). I. Thutmosis ise bir kez (tersine) dönmüş su anlamında *mw kd(w)* olarak muhtemelen Fırat'tan bahsetmektedir (**Urk. IV**: 82-86; **ARE II**, 27: §67 vd.; Spalinger, 1978: 37 vd.; Redford, 1979: 68; Goedicke, 1996: 172)³.

³ L. Bradbury burada bahsedilen nehrin Nil'in kuzey Sudan'daki 4. Çağlayan'ı civarı olduğunu öne sürmektedir (Bradbury, 1985). Bazı bilimadamları ise Fırat'ın Basra Körfezi'ne döküldüğü yer olduğu fikrindedir (Vandersleyen, 1995: 257 vd.)

1.2. Ekonomi

Suriye bölgesinin II. binyılda cazibe merkezi haline gelmesini sağlayan şey ekonomik zenginliğidir. Bu zenginliğin oluşumunun altında ticaret ve üretim yatmaktadır.

1.2.1. Ekonomik Kaynaklar

Mezopotamya'nın sulama sistemleri ile desteklenmiş alüvyonlu ovaları ve Anadolu'nun yüksek platolarına karşın, Suriye'nin yağışa bağlı tarım yapılan ovaları kalabalık nüfusu, toplulukları ve idari birimleri desteklemeye -bölünmüş topografisi ve sınırlı boyutta tarım vadileri olan- Filistin ve Lübnan'a göre daha yatkındır. Suriye Bölgesi'nin ekonomik zenginliğinin altında doğal kaynakları ve ticaret yatmaktadır. Suriye, özellikle kuzey bölgesi, "bereketli hilâl"ın bir parçasıdır. Geniş ovaları, kuru tarıma uygundu. Kıyı şeridindeki Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları, özellikle Mısır⁴ ve Mezopotamya'da yoğun talep gören sedir, selvi ve çam ağaçları açısından zengindi. Üzüm ve zeytin yetişebilen bölgede, ihraç ürünü olarak şarap ve zeytin oldukça önemliydi. Ayrıca ahşap üretimi, madenlerin işletimi ve maden işçiliği, lüks tekstil üretimiyle el sanatlarında da ileri düzeydeydi. Suriye, doğusundaki Mezopotamya, İran, Afganistan ve Hindistan'ın deniz yoluyla daha batıya ulaşabilecekleri son nokta konumundadır. Aynı zamanda kuzeye Anadolu'ya ulaşabilmek için de Suriye'den geçmek gerekmektedir. Konumu Suriye'yi bölgelerarası bir değişim merkezi haline getirmiştir.

Suriye Doğu Akdeniz ticaret ağının merkezinde yer almaktadır. Yakındoğu'da saraylar arasında yapılan yazışmalarda geçen takas edilen hediyeleri daha geniş çapta yapılan ticaretin kanıtı olarak yorumlayabiliriz. Kralların habercilerinin izlediği yollardan tüccarların da geçtiğini düşünebiliriz. Arkeolojik ve filolojik verilere göre bazı prestij mallarının orijinlerini kabaca şöyle ele alabiliriz: Babil'den lapis lazuli, Mısır'dan Nübye fetihlerinden gelen altın, abanoz ve fildişi,

⁴ Sedir ağacı, gemi yapımı ve mezar inşasında, sedir yağı ise mumyalamada kullanılmaktaydı.

Anadolu'dan Kıbrıs'a obsidyen, Lübnan'dan sedir ağacı, Sina Yarımadası'ndan turkuaz, Suriye'den Anadolu ve Mezopotamya'ya işlemeli tekstil ve mamul bakır, Filistin'den tekstil boyasında kullanılan deniz kabukluları, Kıbrıs'tan Levant ve Mısır'a ham bakır, Ege ve Suriye'den Mısır'a yağ ve şarap.

1.2.2 Ticaret ve Ticaret Yolları

Hitit Devleti öncesi, Anadolu ile Mezopotamya arasında yoğun bir ticaret etkinliği bulunmaktaydı. Assur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu'nun kalay ihtiyacı Assurlu tüccarlar tarafından karşılanmaktaydı. Bronz alet ve silah yapımında kullanılan kalayın yanı sıra Anadolu, tekstil ürünleri ithal etmekte, karşılığını gümüş ve altın ile ödemekteydi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Assurlu tüccarların Anadolu ile Yakındoğu arasında kurduğu ticaret bağı sona ermiştir. Hitit Devleti'nin kurulmasıyla bu bağların tekrar kurulması gerekli hale gelmiştir. Hitit Devleti'nin Suriye'ye girişinin belki de en önemli motivasyonlarından biri başta kalay olmak üzere silah ve alet yapımında kullanacağı metallere ulaşacağı yolları açmak olmalıdır (Bryce, 2002: 87 vd.). Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'ya gelen kalay Elam (bugün İran) dağlarından çıkartılmaktaydı. İran'da çeşitli merkezler (Tebriz yakınlarında Kuh-i Sehend, Asterabad ve Şarud yakınlarında Elburz etekleri, Kuh-i Benan ve Kara Dağ, Binalut dağı etekleri ve Maveraünnehir) Mezopotamya'ya kalay temin etmektedir. Hititler döneminde ise Ugarit, muhtemelen Elam kaynaklı kalayı depolamakta ve dağıtmaktaydı (Yakar, 1976: 122-123). Anadolu'da çok olmamakla beraber, kalay yatakları batıda yer almaktaydı (Darmanlar -İzmir'in güneybatısı-, Bilecik, Mihalgazi - Gömele -diğer yataklara göre zengin ve eskiden kullanılmış olmalı-, Akçasu ve Koyunlu -Söğüt, Kuzey Sakarya Vadisi boyu, Uşak yakınlarında Murat dağı.). II. binyılda kullanılıp kullanılmadığı tartışmalı olmakla beraber, Eski Hitit Devleti döneminde bu yatakların Hitit etki alanı dışında olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Toroslar'ın bir parçası olan Niğde - Bolkar Dağları, Hititler'in erişiminde olan

kalay kaynakları arasında olmalıdır (Yener-Özbal, 1987; Yener-Vandiver, 1993a; Yener-Vandiver, 1993b; Sahoğlu, 2005: 354; Alparslan-Alparslan, 2009).

Yukarıda, Ekonomi Bölümünde de ele aldığımız üzere, Suriye, özellikle Akdeniz kıyısındaki limanları ile Yakındoğu ticaretinin kalbinde yer almaktadır. Bölgeye gelen ticaret yollarının getirdiği zenginliği elde etmek için bölgedeki kent devletleri üzerinde hakimiyet kurmak ya da nüfuz sahalarına dahil etmek II. binyıl büyük politik güçlerinin nihai hedefleri olagelmıştır.

2. Hitit Devleti Öncesi Eski Yakındoğu'daki Güclere Genel Bir Bakış

Eski Yakındoğu'da Suriye Bölgesi'nin komşuları, kuzeyde Anadolu Yarımadası, doğuda Mezopotamya'dır. Doğu Afrika merkezli Mısır ise doğrudan komşuluğu olmamakla beraber, Mısır Krallığı, bölgeye düzenlediği seferler ve kendisine bağlı krallıklar ile II. binyılda Suriye'de söz sahibi olmuştur. Anadolu-Suriye-Mezopotamya-Mısır'ın Hititler öncesi birbirleriyle temaslarının geçmişine kısaca bakmak, daha sonraki dönemleri yorumlamakta ve karşılaştırmalar yapmakta kolaylıklar sağlayacağından yerinde olacaktır.

Anadolu'nun Protohistorik çağı Mezopotamya kökenli Eski Akkad kralları Sargon (2340–2284) ve Naramsin (2260–2223) ile III. binyılın son çeyreğinde başlamıştır. Sargon dönemin önemli siyasi güçleri olan Halep'in güneybatısında Ebla ve Fırat üzerindeki Mari kentlerini ele geçirmiştir. Yazılı belgeler Eski Akkad krallarının Suriye'de askeri etkinliklerinden bahsetmekle beraber bölgede mutlak bir otorite kurduklarını düşündürmemektedir. Seferler şöret ve haraç ekseninde yürütölmüş gibi görünmektedir. Keza Sargon'un seferlerinin çoğunun Naramsin'in anlatılarında yenilenmesi bu kanıyı güçlendirir niteliktedir (Van De Mieroop, 1999: 63). Tarihsel verilerin edebi gelenekle birleştiği dönemin belgelerinde ve daha sonraki dönemlerde kaleme alınan, aynı konudan bahseden yazılı belgelerde, (*Savaş Kralı - şar tamhari*) Sargon'un çıktığı seferler ile Suriye ve Anadolu'dan bahisler vardır. Sargon Suriye'de Fırat üzerinde Mari (Tel Hariri¹), Ebla (Tel Mardik²) ve Tuttul'dan (Tel Bia³) söz etmektedir (Michalowski, 1985). Daha geç dönemdeki metinlerde ise Kıbrıs ve Anadolu'ya düzenlenen seferlerden bahis vardır (Westenholz, 1983: 329-330). Akkad Kralı Sargon'un Suriye ve Anadolu'daki (tarihsel ya da kısmen kurmaca) icraatlarının ünü daha sonra Hitit Kralı I. Hattusili tarafından da dile getirilmiştir (Bkz. Bölüm 3.1.2.).

¹ Bugünkü Suriye-Irak sınırında Ebu Kemal kasabasının 11 km kuzeybatısında.

² Halep'in 55 km güneybatısı.

³ Tel Bian/Tel Bi'a = Suriye'nin Raqqa kenti yakınlarında, Halep'in yaklaşık 165 km güneydoğusunda, Fırat üzerinde.

III. binyılın son yüzyılında Güney Mezopotamya’da, III. Ur Hanedanı Dönemi krallarının, doğuda Elam, kuzeyde Assur ve ayrıca Fırat nehri üzerinde Mari (Tel Hariri), Tuttul’un yanısıra Ebla ve Akdeniz kıyısında Gubla/Byblos ile siyasi ilişkileri vardır. Mari, Orta ve Güney Mezopotamya’dan Akdeniz kıyılarına ulaşmak için Aşağı Fırat üzerinde yer alan önemli bir geçiş noktasındadır.

Eski Akkad Dönemi sonrasında Anadolu-Mezopotamya ilişkisi Eski Assur Dönemi’nde (XIX yüzyıl başları - XVIII yüzyıl ortaları) gerçekleşmiştir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı olarak da adlandırılan dönemde, Assurlu Tüccarlar Anadolu’da *karum* denilen yerleşimler kurmuşlar ve bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Bu dönemim yazılı belgelerinde, Assurlu adların yanısıra, Anadolu, Hint-Avrupalı adlar da yer almaktadır. Ayrıca kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya kökenli (Hurritli) kişiler de bu ticaretin içerisinde karşımıza çıkmaktadır (Dinçol, 1982: 20-23).

XVIII. yüzyılda Fırat’ın doğusunda Hurriler, Suriye’nin büyük kısmında ise Batı Semitik bir toplum olan Amoritler⁴ hakimdi (Kupper, 1973: 21 vd.). XVII. yüzyılın ortasında Orta Anadolu’da Hitit Devleti kurulduğunda rakibi öncelikle Kuzey Suriye’deki Yamhad Konfederasyonu olmuştur (bkz. Bölüm 3.1.).

Mısır Orta Krallık’tan (XIX yüzyıl - XVIII yüzyıl ortası) itibaren Asya⁵ ile yoğun ilişkiye girmiştir. Ticaret ilişkilerini deniz üzerinden yürüten Mısır başta ahşap olmak üzere⁶, özellikle gümüş ve lapis lazuli ithal etmektedir (Hornung, 1999a: 60-61). 12. hanedan döneminde, Mısır’ın Girit, Babil, Byblos, Ugarit, Ebla ile ilişkilerine işaret eden arkeolojik ve filolojik kanıtlar vardır (Watrous, 1998: 19 vd.). Mısır’ın İkinci Ara Dönemi’nde (XIII-XVII. hanedanlar), Byblos kralı Yantin-

⁴⁴ III. binyılda Sümer metinlerinde MAR.TU olarak geçmektedir. "Batı" anlamına gelen sözcük, daha çok Ebla kentine kadar olan kesimde Sümer ülkesinin batısını ve kuzeyini karşılamaktaydı. Akkadça metinlerde yine batı anlamına gelen *amurru* / *amurrû* olarak (CAD A: 92-95) karşımıza çıkan Amorit yöneticiler, II. binyılın başından itibaren Suriye ve Mezopotamya’da bir çok kentin tahtına geçmiştir. Bu kentler arasında Qatna, Halep, Mari, Babil, Eşnunna (modern Tel Esmar) ve Larsa yer almaktadır (Arnold, 2005: 35 vd; Charpin, 2000: 812 vd.; ayrıca bkz. Singer, 1991a: 69 vd.)

⁵ Afrika kıtası dışında kalan bölgeleri Mısırlımlar *Asya* olarak adlandırılmaktadır.

⁶ Mısır Eski Krallık Dönemi’nde (yak. 2670-2600) de ağaç ihtiyacını Byblos’tan deniz yoluyla sağlamaktaydı (Jidejian, 1968: 17).

Ammu⁷ Mısır vasalidir. Bu yönetici Mari kralı Zimrilim'in muhtemelen çağdaşı olarak karşımıza çıkmaktadır (Albright, 1940: 27; Ward, 1987: 531; Jidejian, 1968: 41). Hititlerin Suriye'ye girdiği dönemde Nil Deltası Hyksos⁸ hanedanı tarafından yönetilmekteydi (XV. ve XVI. hanedanlar; Grimal, 2001: 185 vd.). Muhtemelen XVI. yüzyılın başında hüküm sürmüş olan Hyksos firavunlarından Khyan'ın adının yer aldığı eserler Girit'ten, Boğazköy'e kadar Eski Yakınoğu'da bir çok merkezde ele geçmiştir (bkz. Bölüm 3.2.; Finegan, 1996: 253; Bittel, 1970: 117 vd). Yeni Krallık döneminde I. Ahmose ile Mısır'daki Hyksos egemenliği sona ermiştir (Grimal, 2001: 199 vd.). XVI. yüzyılın sonundan itibaren Mısır, Suriye'nin güneyine tekrar ilerlemeye başlamıştır. XVIII. hanedan firavunlarının çıkarları Orta ve Yeni Krallık Dönemi Hitit krallarıyla Suriye'de çatışacaktır.

⁷ Mısır kaynaklarında *Inten* ile eşitlenmektedir. Mısır XII. hanedan sonu - XIII. hanedan başlarına ait skarabelerde geçen Inten, Byblos Prensi olarak geçmektedir (Albright, 1945: 9 vd; Kitchen, 1967: 39 vd; Newberry, 1928: 109)

⁸ Hyksos = Mısırcıca "*ḥꜥꜣ-ḥꜣswt*" (*heka-khasut* - yabancı ülkelerin yöneticisi)'un Grekçe formu. Nil Deltası'na XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde sızmaya başlayan batı Semitik ve Hurri unsurlarına sahip, yeni savaş aletleri ve teknikleri (balta ve hançer, at kullanımı) kullanan küçük topluluklar, yaklaşık yarım yüzyıl içerisinde (1633) Mısır yönetimini ele geçirmiş, yaklaşık yüzyıl yabancı firavunlar olarak hüküm sürmüşlerdir (Grimal, 2001: 184 vd; Vernus-Yoyotte, 2003: 84-85; Redford, 1992: 98 vd.; bkz Bölüm 3.2.4.).

3. Eski Hitit Devleti Dönemi'nde (1650-1500) Suriye

Eski Hitit Devleti Dönemi'nde (1650-1500) Suriye'de karşımıza çıkan en önemli politik birim Halep/Yamhad Krallığı'dır. Başta Halep'in bulunduğu bu konfederasyonun içerisinde vasal ya da müttefik statüsünde dönemin küçük krallıkları Alalah/Alalha (Tel-Açana), Kargamış, Qatna (Tel Mişrife¹), Ugarit (Ras-Şamra), Emar (Tel Meskene²), Ebla (Tel Mardik³) ve Tunip⁴ yer almaktadır (Kupper, 1973: 30 vd; Wiseman, 1953: 158 vd.; Bryce, 2005: 70). Yamhad'ın müttefikleri arasında Hurri hakimiyetindeki kent devletlerinden Urşu/Warşuwa⁵ ve Haşşu/Haşşuwa⁶ gibi merkezler yer almaktadır. Bu kent devletlerinden Hititler ile doğrudan ilişkiye girenleri ilgili başlıklarda ve Hitit Krallarının egemenlik dönemleri altında ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1. I. Hattusili Dönemi (1650-1620) Suriye

Hint-Avrupalı Hititler Boğazköy'de Hitit Devleti'ni kurdukları sırada Suriye'de iki önemli etnik grup politik gücü ellerinde bulundurmaktaydı Bunlar Hurriler⁷ ve Batı Semitik bir halk olan Amoritlerdi. I. Hattusili döneminde Hititlerin

¹ Halep'in 150 km kadar güneyinde.

² Halep'in 75 km. güneydoğusunda, Fırat'ın batısında.

³ Halep'in yaklaşık 55 km güneybatısında.

⁴ Tunip= Tel Aşarneh? (Tell 'Acharneh) Orta Asi Vadisinde, Halep'in yaklaşık 120 km güneybatısında, Modern Hama kentinin 35 km kuzeybatısında. M. C. Astour tarafından Hama'ya (Astour, 1969: 394); H. Cazelles tarafından Niya ve Nuhaşşe'nin güneyine (Cazelles, 1970: 49); W. Helck tarafından Byblos'un kuzeyinde Irkata'nın güneydoğusunda sahil civarına (Helck, 1973: 286 vd); A. Kuschke tarafından Humus'un kuzeyine (Kuschke, 1979: 25) yerleştirilmektedir

⁵ Lokalizasyonu kesin değildir. Urfa, Gaziantep, Birecik-Gaziantep arası (RGTC VI: 475-476). Kargamış'ın yaklaşık 40 km kuzeybatısında, Gaziantep'in yaklaşık 20 km güneydoğusunda Tilbeşar (Archi, 2008: 99; Archi *et al*, 1971: 96). Til .Beşar için ayrıca Bkz. Kepinski, 2005.

⁶ Tel Çagar Bazar veya Fırat'ın batısında bir kent; Maraş? (Klengel, 1992a: 81). A. Archi, Ebla belgelerinden yola çıkarak, Alalah'ın kuzeyine, Fırat'ın kollarından Karasu'nun aktığı İslahiye vadisi'ne ya da Halep'in kuzey ya da kuzeydoğusuna Türkiye-Suriye sınırının ötesine yerleştirmektedir (Archi, 2008). M.C. Astour İslahiye'nin 10 km doğusunda Tilmen Höyük'le eşitlemektedir (Astour, 1971: 14,19). A. Archi, Urşu ya da Haşşu için Tilbeşar'ı önermektedir (Archi, 2008: 99; Bkz. dn. 5)

⁷ Kuzey Mezopotamya ve çevresinde Hurri varlığıyla daha Eski Akkad Devleti Döneminde (yaklaşık M.Ö. 3. binyılın son çeyreği) karşılaşmaktayız (Van De Mieroop, 2004: 52; Köroğlu, 2006: 94-96). Eski Akkad Kralı Sargon ve Naramsin kuzeye yöneldiklerinde, Hurriler bölgede bazı kent devletlerinin hakimiydi.

Suriye temasları üzerine elimizdeki en çok veri sağlayan belge, kralın askeri icraatlarını içeren belgedir⁸. Literatürde *I. Hattusili'nin Yıllıkları* olarak adlandırılan belgede, kralın altı yıllık⁹ bir dönemdeki askeri faaliyetleri anlatılmaktadır. Akkadça ve Hititçe olmak üzere iki dilde kaleme alınan belgenin, ilk yılının çevirisini vererek Hititler'in Suriye'ye ilk girişlerinin yorum ve tartışmalarına geçmek yerinde olacaktır:

I. Hattusili'nin Yıllıkları (CTH 4.2¹⁰)

Öy. I

...

15. Ertesi yıl Alalha¹¹'nin üzerine yürüdüm,
 16. ve onu tahrip ettim. Sonra ise Waršuwa¹²'ya.
 17. yürüdüm. Waršuwa'dan Ikakali¹³'ye
 18. yürüdüm. Ikakali'den Tašhiniya¹⁴'ya
 19. yürüdüm¹⁵. Ve o ülkeleri tahrip ettim ve onların varlıklarını
 20. kendime aldım. Evimi (o) mallarla
 21. doldurdum.
-

Belgeye göre I. Hattusili Suriye bölgesine iki sefer düzenlemiştir. Bunlardan ilki belgenin ele aldığı altı yıldan ikincisinde diğeri ise sonuncusunda gerçekleşmiştir.

⁸ CTH 4= KBo 10.1-2-3, I. Hattusili'nin Çiftidilli Yıllıkları - Annalleri (F. Cornelius, 1959: 292-296; Otten, 1958: 75-79; Kümmel, 1985: 455-463; Melchert, 1978: 1-22; Güterbock, 1964: 1-6; Bryce, 1983: 50-55; Houwink Ten Cate, 1983; Houwink Ten Cate, 1984; Marazzi, 1986; De Martino, 2003; Devecchi, 2005). Bu belgenin orijinali, C. Melchert'in öne sürdüğü gibi Akkadça olmalıdır (Melchert, 1978: 5; Bryce, 1983: 50; krş Güterbock, 1964: 108). Hititçe'ye sonradan çevrildiğini düşünebiliriz. Belgede geçen olaylar I. Hattusili'nin hakimiyetinin başlangıcına ait olmalıdır. Anlatılan olaylar 17. yüzyılın ikinci yarısına ait olmakla beraber muhtemelen yaklaşık 400 yıl sonra 13. yüzyılda yapılan kopyaları elimize geçmiştir (Melchert, 1978: 5)

⁹ Belge I. Hattusili'nin tüm hakimiyet dönemini kapsamamaktadır. H. Klengel'e göre beş (Klengel, 1992a: 80) T. Bryce'a göre altı (Bryce, 1983: 60), F. Cornelius'a göre yedi yıllık bir dönemi ele almaktadır. A. Kempinski belgenin I. Hattusili'nini en önemli altı yılını kapsadığını öne sürmüştür (Kempinski, 1983; Kempinski-Koşak, 1982: 98)

¹⁰ Çeviri, Hititçe belgenin aslından bir önceki dipnottaki edisyonlarla karşılaştırılarak yapılmıştır.

¹¹ Akkadça versiyonda Öy. 6 Alhalha olarak geçmektedir.

¹² Akkadça versiyonda Öy. 7 Uršu olarak geçmektedir.

¹³ Akkadça versiyonunda Öy. 8 Igakaliş olarak geçmektedir.

¹⁴ Akkadça versiyonunda Öy. 9 Tišhiniya olarak geçmektedir.

¹⁵ Akkadça versiyonu Öy. 9'da ek olarak "dönüş yolunda Uršu Ülkesi'ni (KUR Uršu) tahrip ettim" ifadesi yer almaktadır.

3.1.1. I. Hattusili'nin I. Suriye Seferi

I. Hattusili'nin Suriye bölgesine ilk girişı kuzeybatı yönünden muhtemelen Amanoslardaki, kuzeyde Bahçe ya da güneydeki Belen Geçidi üzerinden olmuştur (Bkz. Harita 1). Anlatıma göre I. Hattusili, icraatlarının ilk yılında Anadolu'da ele geçirdiği iki kentten sonra¹⁶, "ertesi yıl"¹⁷ Alalah kenti üzerine yürümüş ve yağmalamıştır.

I. Hattusili'nin Alalah'ı tahrip etmesine, bölgenin baskın gücü Halep krallığı bir tepki vermemiş görünmektedir. Halep kralının koruması altında olması gereken vasali Alalah'ın işgaline müdahale etmemesi çeşitli şekillerde açıklanabilmektedir. Halep'in duruma müdahil olmaması, Alalah ve Halep sarayları arasındaki muhtemel bir rekabetin varlığına işaret ediyor olabilir. Alalah kralı Ammitakum, Halep'teki sarayı içi karışıklıktan faydalanıp bağımsızlığını ilan etmeye çalışmış olmalı ki, başkaldırdığı efendisi III. Yarimlim'den yardım talep edememiştir (Cornelius, 1960: 21; Gurney, 1973: 242). Kanımızca, gözönünde bulundurulması gereken bir diğer ihtimal ise son 200 yıldır bölgeyi kontrol eden Halep'in azalan gücü ve başka sorunlarla ilgilenmesi olmalıdır. Halep kralı III. Yarimlim, I. Hattusili Alalah'ın sonunu getirirken, belki de güneyde bir seferde idi. **AIT** *6¹⁸'nin yıl formülündeki, "Halep kralı (III.) Yarimlim'in birliklerinin Qatna'ya karşı savaştığı yıl" ifadesi bu düşüncüyü destekler nitelikte bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır (Kupper, 1973: 34; Nagel-Strommenger, 1958: 110).

¹⁶ I. Hattusili'nin ele geçirdiği iki kent Akkadça metinde Öy. 2'de Şahuitta ve Zalpar olarak geçmektedir. Şahuitta= Şanhuitta J. Garstang ve O. R. Gurney'e göre Alişar'ın güneyi (Garstang-Gurney, 1959: 19), A. Goetze'ye göre Mecitözü-Amasya arasında (Goetze, 1957c: 98), F. Cornelius'a göre Sivas civarı (Cornelius, 1958: 385) diğer teklifler için (**RGTC VI**: 342). Zalpar kenti Hititçe metnin Öy. I. 9'da Zalpa olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit metinlerinde aynı adı taşıyan iki ayrı kent vardır. Bunlardan biri Samsun / Bafra civarına lokalize edilen Zalp(uw)a'dır (Goetze, 1964: 116; Otten, 1973: 58.). Diğer Zalpa ise Kuzey Suriye bölgesindedir. Bu metinde geçen Zalpa'yı Anadolu'daki Zalpa olarak kabul etmek daha uygun görünmektedir. Ayrıca diğer lokalizasyon teklifleri için (**RGTC VI**: 490-492; Forlanini, 2008: 75). Kuzey Suriye'deki Zalpa Bölüm 3.1.3.3'de ele alınacaktır.

¹⁷ Metinde geçtiği şekilde MU.IM.MA-anni-: "gelecek yıl, bir sonraki yıl, ertesi yıl" anlamında yarı-ideografik ifade (Tischler, 2001: 244)

¹⁸ Alalah metinlerine Wiseman, 1953'e göre referans verilmiştir. Rakamlardan önceki "*" işaretleri belgenin VII. tabakaya (XVIII ile XVII. yüzyılın son çeyreği arası) ait olduğunu göstermektedir. 2, 3, 13, 14, 127 nolu metinler IV. tabakaya ait oldukları için asteriskleri kaldırılmalı, *119 ve *120 nolu belgeler ise VII. tabakaya ait oldukları için asterisk eklenmelidir (Klengel, 1992a: 44 dn 20)

Alalah'ın ele geçirilmesinden sonra Hitit ordusu muhtemelen geri dönüş yoluna girmiştir. Hitit güçleri kuzeydoğuya, Yukarı Fırat bölgesine doğru devam etmiş ve Fırat'ın batı yakasında, Kargamış kentinin kuzeyindeki, Waršuwa/Uršu, Ikakali¹⁹/Igakališ ve Tašhiniya²⁰/Tišhiniya kentlerinin üzerine yürümüştür. I. Hattusili'nin Yıllıkları'nın Akkadça versiyonuna göre (bkz dn 11), kral dönüş yolunda Uršu kentini tahrip ettiğinden bahsetmektedir. I. Hattusili'nin ilk Suriye seferinin bu aşaması ile ilgili edebi bir metinden bazı bilgiler edinebilmekteyiz. Litaratürde *Uršu Kuşatması*²¹ olarak geçen belgenin içeriğinin I. Hattusili'nin bu seferi ile bağlantısı kesin olmamakla beraber, anlatılan olayların I. Hattusili döneminde geçtiği kesin görünmektedir. Metnin bazı önemli kısımlarının çevirisini vererek, yorum ve tartışmalarına geçmek yerinde olacaktır:

Uršu Kuşatması (CTH 7)

Öy.

15'. Hurrililer (tarzında) koçbaşı yapın, ve o kullanılsın ! Bir "dağ"²² yapın ! ve onu kullanın!

16'. Haššu kenti Dağlarından büyük bir koçbaşı kesin ve o kullanılsın ! Toprak

17'. yığmaya başlayın ! Bitirdiğinizde herkes yerini alsın!

...

21'. Kral, Šanda'yı Luhuzzantiya'ya çağırdı, ve kral, Kargamışlı adamın kölesi hakkında

22'. sordu: "Ülke ne şekilde konuşuyor ?" - O şöyle (cevapladı): "Eğer Uršu mahvolursa,

23'. köle elimize geçecek. Şimdi onların (düşmanın) köleleri dağlarda oturuyor (ve) gözlüyorlar." -

24'. Kral şöyle söyledi: "Dinliyor musun!" - "Ben dinliyorum!" - "Git ve onlara de ki:

25'. 'Sen ya da sen olsun²³: bilge ol! ve iyi bir şekilde (birlikleri) yönet !

26'. Hatti'de kötü bir şey yoktu, (fakat) şimdi Nunnu ve Kulēt

¹⁹ Kargamış'ın kuzeyinde Fırat'ın batı kıyısında bir kent (**RGTC VI**: 136-137)

²⁰ Kargamış'ın kuzeyinde Fırat'ın batı kıyısında bir kent. Alalah'ın kuzeyinde, Alalah'tan çok uzakta olmamalı (Archi, 2008: 99; **RGTC VI**: 410)

²¹ **CTH 7= KBo 1.11** (Güterbock, 1938: 113 vd; Kammenhuber, 1958: 136-155; Kempinski, 1983: 33-41; Beckman, 1995: 23-34; Yiğit, 2006: 44 vd.)

²² Kuşatma için bir tepe.

²³ Serbest çeviri: "Hanginiz olursa olsun".

27'. kötülük yaptılar. Kargamışlı adamın ne yaptığını şimdi gördünüz' -

Ay.

5-6. ... yanlış, olduğu gibi. **Ašihu** kentine girmiş olan **Huruhhiš**²⁴ kentinin 30 savaş arabasını yakaladılar ve **Huruhhiš** kentine geri götürdüler (?)."

7. *Kulēt* şöyle söyledi: "'Fırtına Tanrısı'nın oğlunun oğulları'²⁵ birbirleriyle krallık için savaşıyorlar"

...

19. Kral şöyle (devam etti): "Git, onlara sor: 'Uršu'ya gittiğinizde, kentin kapısını yakacak mısınız?)"

20. ve savaşacak mısınız ?"' - Onlar şöyle (cevapladılar): " 8 kez savaşaacağız,

21. onların aklını karıştıracağız(?) ve kenti tahrip edeceğiz." - Kral şöyle (karşılık verdi): "İyi !" -

22. Kente (?) hiç birşey olmazken, kralın birçok hizmetkarını vurdular,

23. ve (onların) çoğu öldüler. Kral kızdı. Kral şöyle (söyledi): "Yolları gözleyin;

24. Kente girenlere ve çıkanlara dikkat edin ! Arada (?) düşmana, dışarıya, hiç kimse,

25. **Za'ruar**²⁶ kentine, **Halep** ülkesine, Hurrilere ve *Zuppa*'ya gitmesin !"

26. Onlar şöyle (cevapladılar): "Biz gözlüyoruz ' 80 savaş arabası ve 8 ordu kenti kuşatıyor. Kralın kalbi

27. (hızlı) atmasın: Görev yerimdeyim"' - Ama bir kaçak kentten dışarı çıktı

28. Şöyle (söyledi): "Halepli adamın kölesi 5 kez içeri girdi,

29. *Zuppa*'nın kölesi kentin içindedir, **Za'ruar**'ın insanları girip çık[makta

Metne göre Hitit kralı kuşatmayı Luhuzzantiya²⁷ kentinden takip etmektedir (Öy. 21'). Kuşatma sırasında Hititli görevliler bir çok hata yapmış, yanıltılmıştır.

²⁴ Hurrilerin ülkelerine verdiği isim. Kentin yeri bilinmiyor. (Astour, 1972: 105; Güterbock, 1938: 136; **RGTC VI**: 129)

²⁵ Hurrili yöneticiler (Güterbock, 1938: 135; Klengel, 1965: 262; Wilhelm, 1989: 21.)

²⁶ H. Klengel'in tablet üzerinde yaptığı karşılaştırma sonucu kentin ilk hecesi için "za" işaretinin uygun olduğu düzeltmesini önermiştir (Klengel, 1965: 168, dn 83). G. Beckman bu önermeye katılmaktadır (Beckman, 1995: 30). Mari belgelerinde Zarwar ve Haššim'in yakın birlikteliği bu okumayı güçlendirmektedir (Dossin, 1939: 109). Zaruar M. Forlanini ve J. Miller tarafından Zalwar ile eşitlenmektedir. Buna göre Zalwar kentini Mari belgelerinden yola çıkarak J. Miller Alalah'ın kuzeydoğusuna Karasu Nehri civarına lokalize etmektedir. M. Forlanini ise Tilmen Höyük ile eşitlemek istemektedir (Forlanini, 1995: 125; Miller, 2001: 72). J. Miller aynı zamanda Zalwar = Zalpa eşitliğini öne sürmektedir. (Bkz. Bölüm 3.1.3.3)

²⁷ Luhuzzantiya=Lawazantiya, Uršu ve Haššuwa yakınlarında Kargamış'ın kuzeyinde olması gereken kentin kesin lokalizasyonu yapılamamıştır. III. Hattusili'nin, Kadeş Savaşı dönüşünde evlendiği kent,

Metinden, Uršu'nun civarındaki kentler, Haššu (Öy. 16'), Zaruar (Ay. 25, 29) olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititlerin karşısında ise düşman olarak bu kentlerin yanısıra, Kargamışlı adam ve kölesi²⁸, Halepli adam ve kölesi, kim olduğu belli olmayan bir Zuppa²⁹ ve onun kölesi³⁰ ile Hurriler yer almaktadır.

Zuppa, ayrıca bir başka edebi metin CTH 17³¹'de geçmektedir:

Yamyamlar Metni (CTH 17)

KBo 3.60

III.

3'. šu-ša-ap e-te-er ^mZ[u-ú-up-pa-aš

4'. iš-pár-za-aš-ta še hu-šu-e[r³² . . .

5'. DUMU^{MES} ŠI-IP-RI-ŠU ŠA LUGAL^{URU} Ha-la-a[p . .]

6'. e-ep-pu-en šu-uš a-ap-pa^{URU} Hal-pa^{KI}

7'. tar-nu-en AMA(?)-ŠU ŠA ^mZu-ú-up-pa

8'. I-NA^{URU} Ti-ni-ši-pa e-ep-pí-ir

9'. ša-an-kán ku-e-ni-ir ša-na-ap e-te-er

...

III.

3'. Onları yediler. [sadece(?)³³] Z[uppa]

4'. kaçtı. Ve onlar kurtuld[u ...

5'. **Halep** kralının habercilerini

6'. yakaladık (ve) onları tekrar Halep'e

7'. bıraktık. Zuppa'nın annesini (?)

8'. **Tinišpa** kentinde yakaladılar,

9'. onu öldürdüler (ve) sonuna kadar yediler.

Telipinu Fermanı'nda (CTH 19) kentten, Haššuwa ve Zizzilippa yakınlarında olarak bahsedilmektedir. M. Forlanini, J. Freu, H. Hirsch, H. T. Bossert'e göre, Kahramanmaraş'ın kuzeyinde Elbistan'da Karahüyük (Bossert, 1951: 320; **RGTC VI/2**: 91). A. Kempinski-S. Koşak'a göre Osmaniye'nin kuzeyinde Kastabala (Hieropolis) Antik kenti (Kempinski-Koşak, 1982: 103).

²⁸ G. Beckman, Kargamışa tabi olan bu kişi için çekinceli olarak Uršu kralını önermektedir (Beckman1995: 26)

²⁹ M. Astour Zuppa için Kargamışlı adam önermesi yapmaktadır (Astour, 1972: 14), S. De Martino, buna dair bir kanıt olmadığını dile getirmektedir (De Martino, 2002: 81 dn 42).

³⁰ Muhtemelen Uršu'nun yöneticisi (Albright, 1940: 28)

³¹ Metnin transkripsiyonu H. G. Güterbock'tan değiştirilerek yapılmıştır (Güterbock, 1938: 104-113; Kempinski, 1983: 41-43; Soysal, 1988: 107 vd.; Soysal, 1999: 137 vd; Soysal, 2006; Haas, 2006: 53-54; Bayun, 1995: 21 vd.)

³² J. Puhvel Prt. pl. 3 olarak tamamlamaktadır (**HED H**: 338)

³³ Soysal, 1988; Soysal, 1999;

Literatürde *Yamyamlar Metni* olarak geçen bu belgede Zuppa, Hurri kralları, Halepli haberciler ve kuzey Mezopotamya'daki muhtemel bir Hitit seferi ile aynı içerikte karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız edebi nitelikteki (CTH 7, CTH 17) metinlerin tarihsel gerçeklikleri sorgulanabilir ancak bu belgeler en azından dönemin Hitit-Hurri çatışmasına vurgu yapmaktadır. Bu çatışmanın belki de zirve noktasına yaklaştığını bir başka edebi metin *Puhanu Kroniği*³⁴nden takip edebiliyoruz. Belgede yer alan Hurri ordusu ile ilgili ifade yaklaşan Hurri tepkisinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Puhanu Kroniği (CTH 16.b.A)³⁵

KBo 3.40

12'. *hur-la-aš na-ú-i ú-iz-zi nu pa-ra-a* MU.4.KAM [*pa-a-an-zī*]

...
16'. [] [] *t*[e-ni UM-MA ŠU-NU-MA ERÍN.MEŠ [*Hur-r*]i *ut-ni-ya ú-iz-zi*

...
12'. Hurrili henüz gelmez, ve 4 yıl geçer.

...
16'. [] [] *y*iniz var? Şöyle (cevapladılar): "[Hurr]i birlikleri ülkeye geliyor"

I. Hattusili'nin Yıllıkları'na tekrar dönecek olursak, bu çatışmanın bedeli ağır olmuş gibi görünmektedir:

³⁴ CTH 16.b.A = KBo 3.40 + KBo 3.42 (Soysal, 1987: 173-253; Soysal, 1999: 121 vd; De Martino-Imparati, 2003: 260 vd. ; Hoffner, 2003: 184-185; Beckman, 2005: 263; Gilan, 2004: 263-296; Yiğit, 2005: 63.).

³⁵ Bu metnin "Torosları Geçmek" CTH 16a (KUB 31.4 + KBo 3.41, KBo 12.22, KBo 13.78) varyantını, H. Klengel Suriye Savaşlarının etiyolojik anlatımı olarak yorumlamaktadır. Bu savaşlar, tanrıların isteği üzerine yapılmıştır (Klengel, 1992b: 343). Oldukça kırıklı olan anlatımın sonlarına doğru, Halep'e yollanan haberciler ve muhtemelen Suriye bölgesinde görev yapan komutanlar olan *Šuppiyahšu* ve *Zidi*'nin adları geçmektedir. Bir ^{LU}ZABAR.DUG (bir görevli) olan *Zidi*, Saray Kroniği'nde (CTH 8 = KBo 3.34) karşımıza çıkmaktadır (Dardano, 1997: 169; Beal, 1983: 123-124).

I. Hattusili'nin Yıllıkları (CTH 4.2)

Öy. I

22. Ertesi yıl Arzawa'ya³⁶ yürüdüm.

23. Ve onlardan sığır ve koyun aldım.

24. Fakat arkamdan **Hurrili**³⁷ düşman ülkeye girdi.

25-26. ve (benim) bütün ülkelerim bana karşı savaştı. Sadece Hattusa geriye kaldı.

Metni devamında, Kralın Anadolu'da, Ninašša, Ulma Ülkesi, Šallahšuwa, Šanahuitta, Appaya, Ummaya, Parmanna, Alha'ya karşı seferlerinden sözedilmektedir.

Öy I 22-24'de kral, Arzawa'ya sefer düzenlediği sırada, Hurrili düşman Hitit devletini çok zor durumda bırakmış görünmektedir. I. Hattusili'nin anlatımına göre, Hitit devleti Hattusa'ya kadar gerilemiştir. Hurriler muhtemelen Uršu'nun tahrip edilmesinin öcünü almak üzere, kralın da yokluğunu fırsat bilerek harekete geçmiş olmalıdır (Bryce, 2005: 74). Ancak I. Hattusili'nin olayın dramatik etkisini arttırmak ve Hurri savaş gücüne vurgu yapmak için durumun anlatımında biraz abartıya kaçmış olabileceği ihtimalini göz ardı edilmemelidir (Wilhelm, 1989: 21). Hitit kralı, Anadolu'daki durumu düzeltmek için üç yıl savaşmıştır. I. Hattusili, Yıllıkları'nda beşinci yılının sonunda Anadolu'da Hitit hakimiyetini tekrar tesis etmiş ve dikkatini daha geniş kapsamlı bir sefer için yeniden Suriye'ye yöneltmiştir.

³⁶ Akkadça versiyonda Öy. 10 Arzawa Ülkesi (KUR Arzawa) olarak geçmektedir.

³⁷ Akkadça versiyonunda Öy. 11'de Hanigalbat Ülkesi olarak geçmektedir.

3.1.2. I. Hattusili'nin II. Suriye Seferi

I. Hattusili'nin Yıllıkları'nın ikinci Suriye seferinin aşamalarını içeren kısmının çevirisini burada verip, dönemin diğer belgeleri yardımıyla seferin analizini yapmaya çalışacağız:

I. Hattusili'nin Yıllıkları (CTH 4.2)

Öy. II

11. Ertesi yıl [Zar]un[a]³⁸ Ülkesi'ne yürüdüm.
12. Zaruna'yı tahrip ettim. Ve [Haşšuwa]'ya
13. yürüdüm. Ve Haşšuwa³⁹ halkı bana savaşmak için
- 14-15. karşı geldiler. Halpa Ülkesi'nin birlikleri yanlarında idi.⁴⁰
16. ve bana karşı s[avaşmay]a geldiler. Ve savaş[tım].
17. ve birkaç gün içerisinde Puruna⁴¹ Nehrini
18. geçtim. Ve Haşšuwa Ülkesi'ni bir aslanın
19. pençeleriyle (yaptığı) gibi alt ettim.
- ...ganimet listeleri...⁴²
48. ve Zippašna⁴³'ya yürüdüm.
49. Zippašna <Ülkesi>'ne gecenin karanlığında
50. tırmandım. Onlarla savaşa
51. girdim. Onların üzerine toprak
52. yığdım. Ve (o) ülkelerin içine
53. Güneş Tanrısı girdi.
54. Büyük Kral, Tabarna, Zippašna'ya

³⁸ Akkadça versiyonda Öy 31'de Zarunti olarak geçmektedir. H. Klengel'e göre Gaziantep'in kuzeyi ya da kuzeybatısında (Klengel, 1970: 168), M. Forlanini - M. Marazzi'ye göre Kilikya'da Kadirli yakınlarında (Forlanini-Marazzi, 1986). Ayrıca bkz. **RGTC VI**: 496; Çukurova'da Kozan yakınlarında **RGTC VI/2**: 193.

³⁹ Akkadça versiyonda Öy 32'de Haşšu olarak geçmektedir.

⁴⁰ Sadece Akkadça versiyonda Öy. 33'de "Adalur Dağı'nda onları yendim" ifadesi vardır. Muhtemelen Amanosların güney kolu, Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerin güneyi (Otten, 1958: 82 dn. 23; Balkan, 1957: 36; Otten, 1964: 116; **RGTC VI**: 54; Forlanini-Marazzi 1986; Gurney, 1992: 216-217). Amonosların en uç noktası ya da Afrin ve Azaz'ın batı/kuzeybatısında Kurt/Kartal Dağı'nın (İslahiye'nin 25 km kadar kuzeydoğusu) güneyinde (Archi, 2008: 97). Adalur dağı muhtemelen Assur Kralı III. Şalmaneser'in Yıllıkları'nda Lallar / Lallare olarak geçmektedir (Pritchard, 1969: 278; Klengel, 1999: 28)

⁴¹ Akkadça versiyonda Öy. 34'de Puran olarak geçmektedir. Eşitliği tartışmalıdır. H.G. Güterbock Fırat (Güterbock, 1964: 3-4), G. Wilhelm tereddütlü olarak Asi (Wilhelm, 1989: 22), H. Klengel tereddütlü olarak Afrin Çayı (Klengel, 1992a: 344 dn. 24), E. Laroche, M. C. Astour Ceyhan - Pyramos (Laroche, 1977: 205; Astour, 1989: 89 dn. 102) ile eşitlemektedir. A. Archi Fırat'ın kollarından Karasu ile eşitlemektedir (Archi, 2008: 97). Kanımızca Puruna/Puran Fırat'ın batıdaki kollarından biri olmalıdır.

⁴² Akkadça versiyonda I. Hattusili aldığı ganimetlerden önce ek olarak Öy. 35-37'de "...onun (Haşšu) üzerine toprak yığdı ve mallarıyla Hatti kentini doldurdu, gümüşü ve altını sınırsızdı" ifadesi yer almaktadır.

⁴³ Hahha kenti civarında aranmalıdır (Bkz. dn 44)

55. yürüdüm.

Ay. III

1. Ve Hahha⁴⁴ kentine aslan gibi
2. kötü bir bakış fırlattım⁴⁵,
3. ve Zippašna kentini tahrip ettim,
4. onların tanrılarını aldım,
5. ve onları Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na götürdüm.

6. Hahha'ya karşı yürüdüm,
7. kapılarında üç kez savaştım,
8. Hahha'yı tahrip ettim ve varlıklarını
9. aldım ve onları Hattusa'ya
10. kentime götürdüm:
11. iki araba gümüş⁴⁶ ile
12. dolu idi.

13. Bir savaş arabası⁴⁷, gümüşten bir geyik⁴⁸, bir altın masa,
14. Bir gümüş masa, Hahha'nın şu tanrıları: gümüş boğa
15. ve ön tarafı altın⁴⁹ kaplı bir gemi. Büyük Kral Tabarna,
16. Kadın kölelerin ellerini öğütme taşından aldım,
17. ve onların erkek kölelerinin ellerini işten aldım,
18. *šahhan* ve *luzzi* angaryalarından,
19. onları serbest tuttum ve onların kemerlerini çözdüm,
20. ve onları Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Beyiçem, (hizmetine) verdim⁵⁰.
21. Ve şu heykelimi altından yaptım,
22. ve onu Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Beyiçem, için diktim.
23. ve (tapınağın) duvarını aşağı ve yukarı
24. gümüşle kapladım⁵¹.

I. Hattusili ikinci Suriye seferinde, Zaruna/Zarunti, Haššuwa/Haššu, Zippašna ve Hahha/Hahhu kentlerini ele geçirmiştir. Haššuwa savaşında düşman olarak, Uršu kuşatmasında da bahsi geçen Halep I. Hattusili'nin karşısına çıkmıştır (CTH 4.I: Öy.

⁴⁴ Muhtemelen Adıyaman ili Samsat ilçesi (Gurney, 1992: 217; Forlanini-Marazzi, 1986). Diğer lokalizasyon teklifleri (RGTC VI: 61-62). M. Liverani'ye göre Fırat Nehri'nin doğu kıyısında yer alan Lidar Höyük (Liverani, 1988). Aşşur ile Kaneş arasındaki ticaret yolu üzerindedir.

⁴⁵ tarkuwallisk- finster, zornig blicken: kötü bir şekilde bakmak (Tischler, 2001: 168); fend off: savuşturmak (Bryce, 1983: 54); keep at bay: köşeye sıkıştırmak (Melchert, 1978: 22; Collins, 1998: 15). Akkadça versiyonda "gözünü dikmek".

⁴⁶ Akkadça versiyonda ek olarak Ay. 6'da "bir araba dolusu altın" ifadesi yer almaktadır.

⁴⁷ MADANU Akkadça:

⁴⁸ Akkadça versiyonda yer almamaktadır.

⁴⁹ Akkadça versiyonda Ay. 9'da gemi gümüş ile kaplı olarak geçmektedir.

⁵⁰ Akkadça versiyon Ay. 13-14'te "gökyüzünün altında onlara özgürlüklerini verdim" ifadesi yer almaktadır.

⁵¹ Melchert, 1978: 20.

II 14-15). Halep'ten gelen destek askeri birlikler, I. Hattusili'nin düşmanını, "bir aslanın pençeleriyle altettiği gibi", yenmesini engelleyememiştir (CTH 4.I: Öy. II 18-19). Muhtemelen I. Hattusili'nin Haššu savaşını anlatan bir metinde (CTH 14.IVA), Halepli Adam, Hašşulu Adam ve Halep ordusunun yüksek rütbeli görevlilerinden biri olan Zukraši yer almaktadır:

Zukraši Hikayesi (CTH 14.IV.A, KBo 7.14+KUB 36.100)⁵²

1. [] Zal[pa/ Zalwar]dan iki kişi
2. [] onun] önünde oturuyorlar.
3. [O söyledi:] "Gidin ve Hašşulu Adama söyleyin:
4. Sana [karşı] gidiyorum, öne (ortaya) çık !
5. [Eğer] (önüme) gelmezsen, o zaman seni ayıyı (yaptığım) gibi
6. [yen]erim, ve sen boğularak ölürsün."
7. Haššu[lu Adam] krala karşı savaşmaya gitti,
8. [Ve ona] Li.KASKAL⁵³ hala dayanıyor, ve (onu) orada kuşattı,
9. [Bu]rada kral (onu) kuşattı, arkada ve önde,
10. ve [.....]zea [yerinde] (onu) kuşattı. *upati*⁵⁴ Kutatas'ın adamları
11. *upati* [x-x]tatas'ın adamları ve *upati* Kiyarus'un adamları
12. [Ka]rahnuilis'in oğlunu geri koydu (ve şöyle söyledi):
13. "[X]⁵⁵ koruyun!"
- 14-15. *Manda*⁵⁶ birliklerinin büyüğü [Za]ludi ve Halepli [Adamın] ağır silahlı birliklerin komutanı Zukraši, ordusu, savaş arabalarıyla birlikte çıktılar ve geldiler.
16. Zaludi, Hašşulu Adama mektup [gönderdi]

Haššuwa savaşına muhtemel bir diğer referans ise Uršu Kuşatması'nın görevlilerinden Šanda'nın (CTH 7, Öy. 21) adının geçtiği *Saray Kroniği*'dir (KBo 3.34, CTH 8.A)⁵⁷. I. Murşili dönemine ait olan bu belge, yaklaşık I. Hattusili döneminin yüksek görevlileriyle ilgili kısa bilgiler içermektedir. Metinde, Uršu

⁵² Transkripsiyon ve çeviri Kempinski, 1983: 43-46; Haas, 2006: 47.

⁵³ Eski Hitit Dönemi komutanlarından biri, GAL.MEŠEDI ya da GAL.GEŠTIN (Beal, 1992)

⁵⁴ *upati*: tımarlı arazi / sahibi. A. Kempinski upati'den sonra gelen özel isim G. formda olduğundan, burada şahsa ait o arazideki insanların kastedildiğini düşünmekte ve bu insanların savunma amaçlı kullanıldığını öne sürmektedir (Kempinski, 1983: 45). E. Bilgiç'e göre upati "belli bir sınıf, bir insan grubu.

⁵⁵ URU Hašši olarak tamamlanabilir.

⁵⁶ GAL ERIN^{MEŠ} Manda = Umman-Manda, daha çok "barbar" savaşçılar olarak adlandırılan Indo-Aryan bir grup. I. binyılda Umman-Manda atlı savaşçı birlikler İskitler için kullanılmıştır (Van Loon, 1982: 48).

⁵⁷ Dardano, 1997: 167-172; Klinger, 2001: 62-65; Haas, 2006: 57.

Kuşatmasının başarısız yüksek görevlilerinden biri olan *Šanda* Saray Oğlanı ünvanı ile, Haššu ve Hurriler ile aynı içerikte geçmektedir (Astour, 1997: 29):

Saray Kroniği (KBo 3.34, CTH 8)

24. ^{URU} *Ha-aš-šu-i* ^m *Ša-an-da-aš* DUMU.É.GAL LÚ U[RU] *Hu-ur-ma e-eš-ta hur-la-aš-ša*

25. *na-ah₂-ta nu eš-hé pé-en-ni-iš A-BI L[UGAL] IŠ-PUR ša-a[n] ku-uk-ku-re-eš-ki-ir*

...

24-25. Hurmalı Saray Oğlanı *Šanda* Haššu kentindeydi, Hurrilerden korktu ve Beyine (Hitit garnizonuna) gitti, Kralın babası⁵⁸ emir verdi ve onu sakatladılar.

Bu belgedeki *Šanda* ile Uršu Kuşatması metnindeki *Šanda*'nın aynı kişi olduğu genel olarak kabul görmektedir (Beal, 1992: 452-453). Muhtemelen *Šanda* burada Haššu kentinin yöneticisidir (Archi, 2008: 99.) Eğer bu metinden yola çıkarak A. Archi'nin önderdiği gibi *Šanda*'yı Haššu kentinin yöneticisi kabul edecek olursak, kentin daha önce, belki de I. Hattusili'nin ilk Suriye seferinde Hitit hakimiyetine girdiğini düşünmemiz gerekmektedir.

I. Hattusili'nin Yıllıklarında geçen, gerçekleştirdiği iki sefer dışında Suriye'de başka bir seferi olup olmadığını bilemiyoruz. II. Muwattalli'nin Halep Kralı Talmi-Šarruma ile yaptığı antlaşmadaki bir referans⁵⁹, I. Hattusili'nin bölgeye tekrar sefer düzenlediğini akla getirmektedir. İcraatlarını içeren belge en çok yedi yılı (bkz dn. 5) içermekte ve kralın hükümdarlığının başlarındaki olaylardan bahsetmektedir. I. Hattusilinin ortalama 30 yıl tahtta kaldığı göz önünde bulundurulursa, kalan en az 20 yıl içerisinde, kralın Suriye üzerine mutlaka tekrar yürüdüğünü düşünüyoruz. I.

⁵⁸ I. Hattusili

⁵⁹ CTH 75; Öy. II 11. satır ve devamında "Halep Kralları eskiden büyük krallığa sahipti, ancak Hattusili onların krallığını..." ifadesi (Weidner, 1923: 80-89; Luckenbill, 1921:188-190; HDT²: Nr.14, 93 vd.; Götze, 1928-1929: Klengel, 1964a; Naaman 1980: 34 vd.)

Murşili dönemine ait olması ihtimali daha çok kabul gören, Hurrilere karşı yürütülen savaşları içeren bir grup metin bulunmaktadır⁶⁰.

I. Hattusili'nin Suriye seferi, icraatlarını kendisinden yaklaşık 700 yıl önce yaşamış bir kralinkilerle karşılaştırarak sona ermektedir:

I. Hattusili'nin Yıllıkları (CTH 4.2)

Ay. III

29. Mala⁶¹ Nehrini [hiç kimse geç] medi,
30. ama ben Büyük Kral T[abarna, yayan]
31. geçtim⁶². Ordu[larım arkamdan]
32. yayan geçti. Sarg[on⁶³ onu geçmişti]
33. Ve Hahha ordularına karşı savaş[tı],
34. (fakat Sargon Hahha'nın kendisine) zarar vermedi,
[ateş ile]
35. onu yak[ma]dı, [dumanını]
36. Göğün Fırtına Tanrısı'na [gösterm]edi
-
37. (Fakat ben) Büyük Kral, Tabarna, [Haššu]
38. ve Hahha'yı tahrip et[tim].
39. Ve onu ateşle sonuna kadar [yaktım],
40. ve dumanını Göğün Fırtına Tanrısı'na gösterdim].
41. ve Haššuwa <kralını> ve Hah[ha] kralını
42. arabaya koş[tum]⁶⁴.

Ay. 4. (Kolofon)

Hattusili'nin icraatlarının⁶⁵ [I. Ta]bleti bitti.

⁶⁰ CTH 13. A. Kempinski ve S. Koşak bu metin grubunu I. Hattusilinin Kapsamlı Yıllıkları olarak kabul etmektedir (Kempinski-Koşak, 1982). Biz bu metin grubunun I. Mursili dönemi içerisinde ele alınması gerektiğini düşünüyoruz (Bkz. Bölüm 3.2).

⁶¹ Akkadça versiyonda Ay. 18. Puratta olarak geçmektedir.

⁶² Akkadça versiyon Ay. 18'da I. Hattusili Fırat Nehrini birden fazla geçtiğini dile getirmektedir.

⁶³ LUGAL-ginašan = Akkadça versiyonda Ay. 20. LUGAL-kinušu.

⁶⁴ Akkadça versiyonda Ay. 22-25'de geçen olayların sırası şu şekildedir: I. Hattusili Haššuwa ve Hahha krallarını esir alır, Hahha kentini tahrip edip, Hahha kralını arabaya koşar.

⁶⁵ =LÚ-nannaš < LÚ-natar G. pl. "Mannhaftigkeit, Heldentat" kahramanlık, kahramanca icraat. (Tischler, 2001: 240; HW: 284)

3.1.3. I. Hattusili Dönemi Suriye'deki Politik Güçler

I. Hattusili Dönemi'nde Hitit Devleti'nin Suriye'de karşı karşıya geldiği devletler ve bu devletlerin diğer güçlerle ilişkileri, Halep/Yamhad Krallığı, kuzey Suriye'nin batı bölgesinde varlık gösteren ve Halep / Yamhad Krallığına tabi olan Alalah Krallığı, Halep / Yamhad Krallığı ile dostça ilişkiler içerisinde olan Hurri kent devletleri ve diğer güçler başlıkları altında ele alınacaktır.

3.1.3.1. Halep/Yamhad Krallığı

Halep / Yamhad Krallığı Kuzey Suriye'de XVIII. yüzyılın başından, Hititlerin bölgeye girişine kadar en büyük politik gücü. I. Hattusili dönemine ait veri sağlayan belgelerde kentin adı sıkça geçmektedir. Bu krallığın I. Hattusili Suriye'de iken, diğer küçük krallıklarla ilişkilerine özet olarak bakacak olursak:

Vasali Alalah'a destek olmayan Halep, Haşšuwa'ya destek olarak askeri birlik yollamıştır (Bkz. Bölüm 3.1.2). I. Hattusili'nin Yıllıkları'nın yanısıra, Halep'in Haşšuwa'ya destek olduğuna dair kayıtlar, I. Hattusili'nin İcraatları'nda da (CTH 14) karşımıza çıkmaktadır.

I. Hattusili'nin İcraatları (CTH 14.1= KUB 31.5, KBo 19.91)⁶⁶

1. [nu-uš-ši-ká]n ^mYa-ri-im-li-[(im) LÚ^{URU} Ha-la-ap]
2. [^mHa-am-m]u-ra-pí-iš-ša DU[(MU-ŠU) me-na-ah-ha-an-da ú-e-ir]
3. [LÚ^{UR}]U Ha-aš-ši LÚ^{UR}KÚR-ma-an [(x-ta-ni-ya-am-)⁶⁷]
4. [UR]U-an har-ni-ik-ta N[AM.RA^{MEŠ} GU^{HI.A} ar-ha da-a-aš]
5. [k]i-i-iz LÚ^{URU} Ha-aš-ši [LUGAL-i za-ah-ha-a-in Ú-UL]
6. pa-iš LUGAL-uš-ša LÚ^{UR}K[ÚR-(ma-an pár-ha-)at-ta-ri ^mYa-ri-im-li-im]

⁶⁶ Metnin transkripsiyon ve çevirisi: Kühne, 1972: 245 vd; Klengel, 1975: 53 vd; De Martino, 2003: 91-99.

⁶⁷ H. Otten, burada bir kent adı yer alabilir demiştir (Kempinski, 1983: 48).

7. ^mHa-am-mu-ra-pí-iš-ša [DUMU-ŠU Û ^mZu-uk-ra-aš-(ši-in)
...]
8. UGULA.[U]KU.UŠ.ŠÁ.E.NE [^mZa-lu-di-(in-na UGULA x)
...]
9. ÉRIN^{MEŠ}-iš-ši GİŠGIG[IR^{MEŠ}-ši hu-(u-i-nu-ut)
...]
...

1. Halepli Adam Yarimlim,
2. (ve) oğlu [Ham]murabi [ona⁶⁸ karşı geldiler]
3. Düşmanım⁶⁹ Haššu[lu Adamı ...], [. . .]⁷⁰
4. (O⁷¹) [ke]nti tahrip etti, köleleri, büyükbaş hayvanları [ve koyunları aldı],
5. Bu taraftan Hašşulu Adam [krala⁷² karşı savaş]
6. ver[medi]⁷³. Ancak kral ise düşman[ımı⁷⁴ önüne kattı⁷⁵. Yarimlimi]⁷⁶,
7. ve [oğlu] Hammurabi'yi ve ağır silahlı birliklerin komutanı [Zukra]ši'yi,
8. [(ve) ...'nin (komutanı) Zalud]i'yi
9. onun ordusunu ve [onun] savaş ara[balarını kaçırttı⁷⁷]

I. Hattusili'nin ilk Suriye seferinin ikinci aşaması olarak kabul ettiğimiz Urşu Kuşatması sırasında Halep, Hurrilerin müttefiki olarak görünmektedir.

I. Hattusili'nin Suriye seferlerinde Halep ile doğrudan karşı karşıya gelmemesi, Hitit kralının bölgeye hızlı bir şekilde girip Halep'i *bypass* ederek⁷⁸ operasyonlarını tamamlayıp, ganimetler ile geri çekilmesi ile açıklanabileceği gibi, Suriye'nin kuzeyini yaklaşık son 200 yıldır kontrol eden Halep'in zayıflamış olması ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir⁷⁹. I. Hattusili, Halep kentine saldırmamakla beraber, Halep'e destek olabilecek civar kentlere saldırarak, krallığın gücünü kırmış olmalıdır. Halep'in güneyiyle ilgili olarak, I. Hattusili'nin

⁶⁸ Karşı gelinen kişi Hitit kralı olmalıdır.

⁶⁹ Burada "benim düşmanım" ifadesi bir önceki satırda Hašşulu Adam Hititlerin düşmanıdır. Ancak burada metnin anlatıcısının düşmanı.

⁷⁰ C. Kühne "Düşman Haššu ise? onu? ..." olarak çevirmiştir.

⁷¹ Hitit Kralı / Halep Kralı ?

⁷² Hitit kralı

⁷³ zakhhāin pai- "eine Schlacht liefern" (HW: 155)

⁷⁴ Anlatıcının düşmanı

⁷⁵ parh- "kovalamak, sürmek, önüne katmak", Prs. Med. Sg 3. (Friedrich 1952: 159)

⁷⁶ C. Kühne 6. satırı tamamlamalar olmadan "verdi ve Kral ... [... takip etti/kovaladı?] olarak çevirmiştir.

⁷⁷ huwai- "koşmak; kaçmak" > huinu (Kausatif) Prt. sg. 3 (HW: 78; Tischler, 2001:57-58)

⁷⁸ Bu duruma benzer bir stratejiyi, İmparatorluk Dönemi'nde Suriye'nin kuzeyini ele geçirirken, ilk seferlerinde bölgenin en güçlüsü sayılabilecek Kargamış kentine dokunmayarak önce çevre bölgelerini ele geçiren I. Šuppiluliuma'da görmekteyiz (bkz Bölüm 6).

⁷⁹ Halep, güneyde Asi boyundaki Qatna ile çatışma ya da en azından rekabet halindedir (Bkz. AIT *6).

İcraatları'nda, Urşu kenti, Eblalı adam, Emarlı Adam Piyazzi'nin oğlu, Halep Kralı (III.) Yarimlim ve Atradu⁸⁰ ve aynı içerikte, muhtemelen Hititlerin düşmanı olarak geçmektedir⁸¹. Bu metne göre, Ebla ve Emar, Halep'in güneydeki müttefikleri olmalıdırlar.

Halep / Yamhad Krallığı'nın merkezi Halep, I. Mursili tarafından tahrip edilmiştir⁸². Hitit tarihi boyunca Halep, I/II. Tuthaliya (XV. yüzyıl sonu) döneminde Hititlerin tarafından Mittanni Devleti tarafına geçtiği için tahrip edilmiştir ve I. Şuppiluliuma döneminde (XIV. yüzyılın ikinci yarısı) ise *secundo genitur* bir Hitit vassalı olan bir krallık haline gelmiştir (Bkz. Bölüm 4.1.2 ve 5.1)

3.1.3.2. Alalah / Mukiş Krallığı

Alalah, kendi tarihini anlatmaya MS. 19 yüzyılda gerçekleştirilen İngiliz kazıları ile başlamıştır. Hatay ili sınırları içerisinde yer alan Tel Açana höyüğünün VIIa ve IV yapı katında ele geçen Akkadça tabletler Alalah kenti - Mukiş bölgesi ve komşu kentler hakkında bilgi vermektedir. Alalah VII belgeleri XVIII. yy'ın ikinci yarısından XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan bir dönemi kapsamaktadır. Belgelerde kente bağlı 90 yerleşimin adı geçmektedir (Gaál, 1988: 101) Alalah'ın VII. yapı katının sonunun kesin tarihi belirlenememiş olmakla beraber, bu yapıkatını I. Hattusili sonlandırmış olmalıdır⁸³.

⁸⁰ Alalah VII belgelerinde AIT *241, 18; AIT *247, 22; AIT *251,17'de geçmektedir (Wiseman, 1959: 20,22 vd; Kühne 1972: 247). Bir Amorit ismi olan Atradu adı, Mari ve Terqa'da (Hana Krallığı'nın başkenti, bkz Bölüm 3.2) da karşımıza çıkmaktadır.

⁸¹ CTH 14.III.A (KBo 22.4+KUB 40.5+ KUB 23.28 Kühne, 1972: 243 vd.; Otten, 1973: 21, 51 vd., 60.; De Martino, 2003: 104-109; Groddek, 2008: 12.

⁸² CTH 75.A=KBo 1.6: 11-14., II. Muvattalli-Talmi-Şarrumma Antlaşması

⁸³ Tartışmalar için Naaman, 1974: 267; Dever, 1992: 12, 14; Collon, 1975; Gates, 1989; Kempinski, 1983; Goetze, 1957a: 68 vd; Nagel-Strommenger, 1958; Naaman, 1976; Albright, 1957.

Ele aldığımız belgeler çerçevesinde (I. Hattusili'nin İcraatları; **KBo** 7.14⁸⁴ ve aşağıda yer alan **AIT** *6) I. Hattusili ile çağdaş olan Alalah krallarının Ammitakum ve oğlu Hammurabi olduğu genel olarak kabul edilmektedir⁸⁵.

Ammitakum'un Vasiyeti (AIT *6)

(1-25) Alalahlı adam *Ammitakum*, hayattayken, efendisi kral Yarimlim'in huzurunda, sahip olduklarını miras bıraktı, evini, kentlerini, topraklarını, ve her neyi varsa, aynı babası ve annesi onu kral olarak saptadıkları gibi, oğlu *Hammurabi*'ye ... Başka mirasçım yok. *Hammurabi* şehrimin ve evimin efendisi (sahibi)dir. Ve o, efendim kral *Yarimlim*'in, , hizmetkarıdır.
(Şahitler:) ...(27) *Zukraši*, Rahiplerin Başı

Ammitakum Alalah tahtına, Yamhad kralı Nikmepa zamanında çıkmıştır. Alalah hanedanı ile Halep hanedanı birbirine bağlıdır⁸⁶ (Bkz. Tablo 1). Ammitakum, Halep kralı Irkabtum'u "oğlu"⁸⁷ olarak nitelemektedir (**AIT** *54; Wiseman, 1953: 47; Wiseman, 1976: 164). Bu tabletin içeriği bir köyün satın alınması ile ilgilidir. Muhtemelen aynı Irkabtum, Halep kralı olmadan önce, Ammitakum'un oğlu olarak, Eblalı adamın kızı ile evlenmiştir (**AIT** *35; Klengel, 1992a: 63). Ammitakum "Alalahlı Adam"⁸⁸ olarak başladığı kariyerinde daha sonra karşımıza Kral⁸⁹ olarak çıkmaktadır (Nagel-Strommenger, 1958: 100-102; Kupper, 1973: 33-34). Alalah tahtına daha sonra Ammitakum'un oğlu, Yamhad Krallığı'nın son Halep kralı II. Hammurabi ile adaş olan, Hammurabi geçmiştir (Bkz. **AIT** *6).

⁸⁴ **KBo** 7.14 eskiden **CTH** 15 olarak kategorize edilmiştir. Artık **CTH** 14 (I. Hattusili'ni İcraatları - *Res gestae*) altında ele alınmaktadır.

⁸⁵ Landsberger, 1954: 52; Bryce, 2005: 71; Otten, 1964: 118; Kupper, 1973: 31; Klengel 1992a: 81. Ancak G. Bunnens **AIT** *6'daki Zukraši'nin ünvanının Baş Rahip olarak okunması gerektiği ve Alalah VII belgelerinde Zukraši adının çok kullanılan bir ad olmasından yola çıkarak Hitit belgelerinde geçen Zukraši'nin **AIT** *6'daki Zukraši olmadığını öne sürmektedir. Bu iddianın karşısında E. Gaál ise Alalah VII belgelerinde geçen bütün Zukraši'lerin aynı kişi olduğunu ve farklı ünvanların kariyerinin çeşitli evrelerini yansıttığını kabul etme eğilimindedir (Gaál, 1982: 28-34). G. Bunnens ise Alalah VII Zukraši'lerinin ayrı ayrı kişiler olduğunu düşünmektedir (Bunnens, 1994: 97).

⁸⁶ Bu bağların detayları, 15. yy Alalah kralı Idrimi'nin otobiyografik yazıtında tekrar karşımıza çıkacaktır.

⁸⁷ Halep kralı Irkabtum, Ammitakum'un yeğeni olmalıdır. Bkz Tablo: Halep ve Alalah Kralları.

⁸⁸ = *amēl*^{AL} *Alalah*^{KI} (**AIT** *6, **AIT** *54, **AIT** *55, **AIT** *61)

⁸⁹ = *šarri* *Alalah* (**AIT** *21, **AIT** *22, **AIT** *27, **AIT** *35, **AIT** *443)

Burada, Alalah ve Halep krallarının karşılaştırmalı bir listesini vermek yerinde olacaktır:

Halep / Yamhad	Alalah	
		1800
I. Yarimlim		
I. Hammurabi		
Abbael (oğul)		1750
	Yarimlim (Abbael'in kardeşi)	
II. Yarimlim (Abbael'in oğlu)	Ammitakum	1650
Nikmepa (oğul)		
Irkabtum (oğul)	Hammurabi (oğul)	
III. Yarimlim (Nikmepa'nın oğlu, Irkabtum'un kardeşi)	Alalah'ın I. Hattusili tarafından tahribi	
II. Hammurabi Halep'in I. Mursili tarafından tahribi		

Tablo 1. XVIII-XVII. Yüzyıl Halep-Alalah Kralları

3.1.3.3. Hurri Kent Devletleri

Hurriler Mezopotamya'ya muhtemelen III. binyılın son çeyreğinde gelmişlerdir⁹⁰ (Köroğlu, 2006: 94). Doğu Anadolu Bölgesi ve Kuzey Mezopotamya'da Bölgedeki Semitik ve Hint-Avrupalı topluluklardan farklı bir etnisiteye sahiptirler. I. binyılda Urartu dili ve günümüzde Kuzey Doğu Kafkas Dillleri ile Hurrice'nin akrabalığı üzerine çalışmalar yürütülmektedir (Dinçol, 1982: 25). II. binyılın başlarında küçük kent devletçiklerinin daha büyük politik yapılar altında birleşmeye başladığını izlemekteyiz. I. Hattusili'nin ilk Suriye seferinden sonra, Hitit devletini dağılma noktasına getiren düşman, kralın yıllıklarında Hurri/Hanigalbat Ülkesi olarak kaydedilmiştir. Hüküm sürdükleri kentleri bilmiyor olsak da, bazı Hurrili yöneticilerin adlarına Hitit kaynaklarında rastlamaktayız (Bkz. Bölüm 3.1.3 Yamyamlar Metni)

Uršu/Waršuwa

Uršu, I. Hattusili'nin Alalah'tan sonra üzerine yürüdüğü ilk kenttir. H. Klengel kentin tahrip edilip yağmalandığı konusunda şüphelidir. I. Hattusili'nin Yıllıklarının Hititçe versiyonunda, "Waršuwa'ya yürüdüm, Waršuwa'dan İkakali'ye yürüdüm, İkakali'den Tašhiniya'ya yürüdüm. Ve o ülkeleri tahrip ettim ve onların varlıklarını kendime aldım (Öy. I 16-20)" ifadesine karşılık Akkadça versiyonda "Uršu'ya karşı yürüdüm, Uršu'dan İgakali'ye karşı yürüdüm, İgakali'den Tišhiniya'ya yürüdüm. Ve dönüş yolunda Uršu Ülkesi'ni tahrip ettim (Öy. 7-9)" ifadesinin yer almasından yola çıkarak, tahrip edilen ve yağmalanan kentlerin Uršu Ülkesi'nin çevresindeki kentler olduğu, Uršu kentinin ise tahrip edilmemiş olabileceği ihtimalini öne sürmüştür (Klengel, 1992a: 76-77). Her ne kadar Uršu Kuşatması metninin sonunu bilemesek

⁹⁰ Hurriler, III. binyıl sonunda kuzey Mezopotamya'da bazı kentlerin yönetimini ellerinde tutmaktaydılar. Bunlar arasında, Gasur (Kerkük yakınlarında, daha sonra Nuzi), Nagar (muhtemelen Tel Brak) Ülkesi kralı Talpuš-atili ve muhtemelen ondan önce babası, Urkeš/Nawar Ülkesi kralı Atal-šen ve Urkeš (Tel Mozan) Ülkesi Yöneticisi[?] Tiš-atal bulunmaktadır (Köroğlu, 2006: 95-96; Matthews-Eidem, 1993: 206). Tiš-atal adı, Urkeš Yöneticisi[?] (Hurrice *endan*); Karhar Kralı (Sümerce LUGAL) ve Niniveli Adam (Sümerce LÚ) olarak geçmektedir (Whiting, 1976: 174-175)

de, bir dizi başarısızlıkla sürdürülmesine karşın kanımızca kuşatmanın başarıyla sonuçlandırılmış olduğunu düşünmek daha olası görünmektedir. Çünkü kuşatmanın başında başarısız olan Šanda'nın, daha sonra Haššu'da yönetici olduğunu göz önüne alırsak, gerçekten başarılı olduğu anlaşılabacaktır (Bkz. aşağıda, Haššu/Haššuwa).

Ikakali ve Tašhiniya

I. Hattusili'nin Uršu ile birlikte ele geçirdiği Ikakali kentinin ismine, Orta Hitit Döneminde (1500-1350) Boğazköy arşivlerine girmiş, Hurri kökenli, litaratürde "*Salıverilmenin Şarkısı*" (CTH 789)⁹¹ olarak geçen bir mitolojik metinde İkinkali olarak rastlanmaktadır. Metnin ana konusu: Ebla kentinin tanrısı (Tešup)'nın borçları yüzünden Ebla halkının kölesi olan İkinkali halkının salıverilmesi talebi üzerinedir. Metinde, muhtemelen kentin yöneticisi olan Purra'nın adı geçmektedir⁹². Purra adı bu metin dışında bir Ortaköy mektubu olan **Çorum** 1.18'de karşımıza çıkmaktadır (Ünal, 1998: 18, 20).

Hitit kanunlarında (CTH 291, §54) Tašhiniya kentinin adı devlet angaryalarından muaf tutulma bağlamında başka Eski Hitit dönemi merkezleriyle birlikte geçmektedir⁹³ (Hoffner, 1997: 66, 193; Freydank, 1971).

Ikakali ve Tašhiniya kentleri muhtemelen Uršu Ülkesine bağlı Hurri kentleriydi. Bu iki kent Alalah ve Uršu ile birlikte I. Hattusili'nin ilk Suriye seferinde tahrip edilmiştir.

⁹¹ Neu, 1996; Wilhelm, 2001: 82-91; Hoffner, 1998: 65 vd; Hoffner, 2002: xxxiii; Wilhelm, 1997; Bachvarova, 2005.

⁹² Wilhelm, 2001: 86; Wilhelm, 1999: 7-8

⁹³ Angaryalardan serbest tutulma konusu I. Hattusili'nin İcraatları (CTH 4.2) Ay III, 16-20'de Zippašna ve Hahha kentleri için uygulanmış olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz Bölüm 3.1)

Zaruna / Zarunti

I. Hattusili'nin ikinci Suriye seferi Zaruna/Zarunti kentinin tahrip edilmesiyle başlamaktadır. Kentin ismi XV. yüzyılda Alalah/Mukiş kralı Idrimi'nin yazıtında (bkz Bölüm 5) fethettiği Hatti kentleri arasında geçmektedir (Dietrich-Loretz, 1981: 204). Zaruna'nın, I. Mursili döneminde Hitit hakimiyetinde olduğunu, daha sonra Hitit hakimiyetinden çıkmış olsa bile, XV. yüzyılın ilk çeyreğinden önce tekrar Hitit hakimiyetine girdiğini öne sürülebiliriz.

Zalpa/Zaruar/Aruar/Zalwar^(?)

Urşu Kuşatması metninde geçen Zaruar kentinin Zalwar ve Zalpa ile eşliğini kabul edersek (bkz dn. 22; Klengel, 1992a: 56, 76; Klengel, 1999: 48; **GS III**: 53), kent I. Hattusili'nin ilk Suriye seferi sırasında Haşşuwa ile birlikte Hitit etki alanına girmiş olmalıdır. *I. Hattusili'nin Fermanı*'ndan ve *Tuniya Mektubu*'ndan (Bkz. Bölüm 3.1.4) yola çıkarak kentin Haşşuwa ile birlikte tahrip edildiği sonucunu çıkartabiliriz:

I. Hattusili'nin Fermanı (CTH 5= KBo 3.27)⁹⁴

28. LÚ^{URU} Za-al-pu-u-ma-aš at-ta-a[š] ut-tar pí-eš-ši-at ka-a-
<aš> a-pa-aš

29. [^{URU}Z]a-al-pa-aš LÚ^{URU} Ha-aš-šu-u-ma-aš at-ta-aš ut-tar
pí-eš-ši-at

30. [ka-]a-aš a-pa-aš^{URU} Ha-aš-šu-wa-aš na-aš-ma LÚ^{URU}
Hal-pu-u-ma-aš-ša

31. [at-t]a-aš ut-tar pí-eš-ši-at^{URU} Hal-pa-aš-ša ha-ra-ak-zi

...

28'-31'. Zalpalı Adam babanın sözünü göz ardı etti: Bak bu Zalpa (dır) ! Haşşuwalı Adam ... Bak bu Haşşuwa(dır) ! Halpalı Adam da göz ardı etti: Halpa da mahvolacaktır.

⁹⁴ Güterbock, 1938: 99; Bossert, 1946: 48; Haas, 2006: 66.

Haššu/Haššuwa

I. Hattusili'nin ilk Suriye seferinde bahsi geçmese de, Uršu Kuşatması sonrası Hitit hakimiyetine girmiş olmalıdır. I. Hattusili'nin Arzawa seferi sonrası, Hurri işgali sırasında kentte yönetici olarak bulunan ve Uršu Kuşatması'nın görevlilerinden Šanda'nın kentten kaçmasıyla Hitit hakimiyetinden çıkmıştır (**KBo** 3.34; bkz Uršu/Waršuwa). I. Hattusili'nin Yıllıkları'nın altıncı yılında düzenlediği ikinci Suriye seferinde tahrip edilmiştir. Halepli güçlerinde desteklediği Haššuwa, I. Hattusili'nin Yıllıkları'nın Akkadça versiyonuna göre Adalur/Atalur Dağı'nda yenilgiye uğratılmıştır (Bkz. dn. 33). Haššuwa, Zalwar/Zarwar kenti ile Uršu'nun komşusu olmalıdır (Archi, 2008: 99)

Haššu/Haššuwa'nın sonu⁹⁵, I. Hattusili'nin Fermanı'nda da (**CTH** 5) kayda geçirilmiştir (Bkz. Zalpa). Kral, kenti tahrip etmiş ve üzerine toprak yığmıştır (dn. 40). I. Hattusili'nin Yıllıkları'nda, Haššuwa kralının akibeti, Hahha kralının gibi olmuştur. Her iki kral da bir arabaya koşularak aşağılanmışlardır (Bkz. I. Hattusili'nin Yıllıkları Ay. III, 41-42; Dinçol, 1982: 29). Haššuwa kenti, XV. yüzyılın sonundan önce tekrar güçlenmiş olmalıdır. Kentin adı, Hitit kralı Telipinu'nun (1525-1500) sefer düzenlediği kentler arasında geçmektedir (Bkz. Bölüm 4)

Zippašna

I. Hattusili Yıllıkları'nda ikinci Suriye seferi sırasında, Haššuwa'yı yenilgiye uğrattıktan sonra, önce Zippašna kenti civarını yağmalamış, Hahha kentini "göz altında" tutarak Zippašna kentini ele geçirmiştir. I. Hattusili'nin, Zippašna ile ilgilenirken, Hahha kentine "gözünü dikip bakması" ya da "köşeye sıkıştırması", bu iki kentin ittifakına işaret eden ifadeler olarak ele alınabilir (Bkz. Bölüm 3.1.2). Hitit

⁹⁵ G. Wilhelm bir fal metninde (**KBo** 18.151 = **CTH** 827) de Haššu ve Hurriler birlikte geçmesinin büyük ihtimalle bu olayla ilgili olduğu yorumunu yapmaktadır (Wilhelm, 1989: 22.).

kralı burada, belki de Hahha'dan Zippašna'ya gelebilecek muhtemel bir desteğin oluşturacağı tehlikenin önünü kesmeye çalışıyor olabilir (Bryce, 2005: 77).

Hahha/Hahhu

I. Hattusili'nin, Suriye'de en son ele geçirdiği kent Hahha olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit kralı Hahha kentine yaptıklarını Akkadlı Sargon ile kıyaslamaktadır. I. Hattusili, Fırat Nehri'ni tıpkı Sargon gibi geçtiğini ancak kendisinin, Sargon'dan farklı olarak Hahha kentini yaktığını dile getirmektedir⁹⁶. Akkad Kralı'nın I. Hattusili'nin aksine kenti cezalandırmamasının nedeni kentin teslim olmasıdır (Güterbock, 1964: 4). I. Hattusili'nin Hahha'ya olan saldırısında muhtemelen bölgede ilk kez bir müttefiki vardı. Hitit kralı, vasali Tikunani kralına Hahhum'a karşı destek vermesi gerektiğini hatırlatan bir mektup göndermiştir (Bkz. Bölüm 3.1.3). Hahha kenti III. binyılın sonunda Sargon'a teslim olarak belki tahrip edilmekten kurtulmuştur, ancak I. Hattusili döneminde kent tahrip edilmekten, kentin kralı ise bir arabaya koşularak aşağılanmaktan kurtulamamıştır (Bkz. Haššuwa). Kent daha geç dönemlerde ise tekrar Hitit metinlerinde karşımıza çıkmaktadır⁹⁷. Hitit arşivlerinde en son III. Hattusili'nin, abisi II. Muwattalli Dönemi'nde, kente bir sefere gittiği kaydedilmiştir⁹⁸.

⁹⁶ CTH 4= KBo 10.2 ve KBo 10.3: III 29-40. Bryce, 2005: 78; Dinçol, 1982: 29; Güterbock, 1964: 2.; Kempinski, 1983: 25-28.

⁹⁷ KUB 26.71, 15' (CTH 39) Ammuna ya da Telipinu döneminde (XVI. yüzyılın ikinci yarısı), Hitit kralı kente gitmiş ve kent (halkı) kaçmıştır. (De Martino, 2003: 86-87, Bkz. Bölüm 3.3.3)

⁹⁸ KUB 1.1, CTH 81, III. Hattusili'nin Otobiyoğrafisi. III. Hattusili'nin Kaskalara karşı yürüttüğü seferde Hahha'nın yer alması Toroslar'ın kuzeyinde bir başka aynı adlı kentin varlığını akla getirmektedir (Klengel, 1999: 256 ve dn. 496) Ayrıca IBoT I 36 = CTH 262'de Hahhalı Adamlar, Kralı Koruma olarak görev yapmaktadırlar (Güterbock-Van den Hout, 1991: 32-35). Buradan kentin Hitit İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

3.1.4. I. Hattusili Dönemi'nde Kuzey Mezopotamya

Tikunani Krallığı

I. Hattusili'nin Suriye seferlerinin genel karakteri baskın niteliği taşımaktadır. Baskınlardan elde edilen ganimetler ile, gelişmekte olan devletin ihtiyaçları karşılanmış olmalıdır. Şimdiye kadar ele aldığımız yazılı belgelerde bölgedeki Hitit varlığı: *saldırı - yok etme - geri çekilme* şeklinde karşımıza çıkmıştır. Ancak yakın zamanda bilim dünyasına kazandırılan bir belge Hitit politikasının bir diğer yüzünü sergilemektedir. I. Hattusili Dönemi'ne tarihlenen bu Akkadça mektup bölgedeki bir Hitit vasalinden bahsetmektedir:

Tuniya Mektubu⁹⁹

Hizmetkarım, Tuniya'ya söyle: Labarna, Büyük Kral (şöyle) der: "Hizmetkarım olarak benim tarafımda ol, ve ben seni hizmetkarım olarak koruyacağım. Tikunan(i) benim kentim ve sen benim hizmetkarımsın, ve senin ülken benim ülkem, ve bu nedenle seni korurum. Benim yolum açık (askeri sefer başladı). Bu yüzden Hahhum Kralı ile olan ilişkide erkek ol!(kona karşı gel). (Onun ağzından) lokmayı bir köpek gibi kopart¹⁰⁰. Alacağın (yağmalayacağın) büyük baş hayvanlar senin olacaktır. Alacağın koyun ve keçiler de senin olacaktır. Onunla olan ilişkide erkek ol! Ben bu taraftan (saldıracağım), sen o taraftan (saldır). Onların Nihriya¹⁰¹ kentinden geri getirdikleri demir ve aslanı bana hemen yolla. Ve onun düşmanca sözlerini dinleme! Boğa'nın boynuzunu tut ve aslanın tarafında ol, her zaman düşmanca şeyler yapan tilkinin tarafını tutma! Zalpa¹⁰²'ya davranmış olduğum gibi, ona da öyle davranacağım. Sağdan soldan sözleri dinleme (kimsenin sözünü dinleme) ! Benim sözlerime uy!."

Yukarıdaki belge, Eski Hitit dönemine ait elimize geçen tek mektup örneğidir. Mektubun içeriği I. Hattusili'nin İcraatları'nda geçen II. Suriye Seferi ile

⁹⁹ Metnin transkripsiyon ve çevirisi, Salvini, 1994; Bryce, 2005: 78-79; Collins, 2002: 240

¹⁰⁰ B. J. Collins "Onun tahlil hakkını bir köpek gibi tüket" (Collins, 1998. 16.)

¹⁰¹ I Singer'e göre Diyarbakır'ın kuzeybatısında (Singer, 1985:106). Belih Nehri'nin batısında Fırat'ın doğusunda (RGTC VI: 281; Salvini, 1994: 68). Kentin adı daha geç dönemde CTH 123 (KBo 4.14)'te geçmektedir.

¹⁰² Bkz. Bölüm 3.1.3.3 altında Zalpa

ilgili olmalıdır (II 48 - III 9)¹⁰³. Hitit Kralı burada hizmetkarı olarak nitelendirdiği Tikunani Kralı Tuniya'dan Hahhum'a yapılacak saldırıda destek talep etmektedir.

Tikunani adı XVIII. yüzyılda Mari belgelerinde Tigunanum olarak geçmektedir. Bu belgeler, Eski Assur Kralı I. Šamši-Adad¹⁰⁴'ın oğullarından Ekallatum¹⁰⁵'un vasal kralı Işme-Dagan'ın, kardeşi Mari kralı Yasmah-Addu'ya gönderdiği mektuplardır. Tikunani Ülkesi'nin, Yukarı Fırat ile Yukarı Dicle arasında, başkenti Dicle yakınında ya da üzerinde, bugünkü Diyarbakır bölgesinde yer alması mümkün görünmektedir¹⁰⁶. Mari döneminden sonra ise, krallık Hitit vasalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tuniya Mektubu'ndaki ülkenin kralı Tuniya (=Tunip-Teşup)'nın bir diğer belgesi ise litaratürde *Habiru Prizması* olarak geçen belgedir. Bu belgede Kral Tunip-Teşup'un (=Tuniya) *Habiru*¹⁰⁷ askerlerinin isimleri listelenmektedir (Salvini, 1996; Biggs, 1999). Bu isimler arasında (VII 1'de), CTH 17'den bildiğimiz bir isim olan Kaniu geçmektedir:

Yamyamlar Metni (CTH 17)

II

...

6. Šutalı adam ve Š[urra kenti]

7. Ukapuwa kentine yardıma geldiklerinde, Šutalı adam

8. Kaniu ve Ukapuwa kenti

9. onun (yamyamların liderinin ?) karşısına geldiler. O (Kaniu)

DUMU.MAH.LİL'i

10. kovaladı, yukarı, kente götürdü,

11. ordusunu da (kentin) içine götürdü.

...

¹⁰³ S. De Martino mektupta geçen olayı CTH 17= KBo 3.60 (*Yamyamlar Metni*) ile bağlantılandırmaktadır (De Martino, 2002: 80-81).

¹⁰⁴ I. Šamši-Adad Akdeniz Kıyı'larına kadar uzanan bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer, Assur'da Enlil Tapınağı'nın inşa yazıtının tarihi kısmında geçmektedir. (Grayson, 1987: 50; ARI I: 20)

¹⁰⁵ Assur yakınlarında Dicle Nehri'nin batı kıyısı üzerinde lokalizasyonu bilinmeyen bir kent (Goetze, 1953: 57).

¹⁰⁶ Tikunani için Habur Havzası'nın kuzey / kuzeybatısı önerisi (Eidem, 1992: 20; Durand, 1998: 80-81; Salvini, 1998: 305-307; Charpin, 2000; Miller, 2001: 410-415) Yukarı Fırat bölgesinde Fırat'ın doğusunda yer almalıdır. Nihiriya/Nihriya Ülkesi'nden uzakta olmamalıdır (De Martino, 2002: 81). Ayrıca Bkz. dn. 95.

¹⁰⁷ Habiru erken dönem Sümer yazılı belgelerinde SA.GAZ olarak geçmekte ve "haydut, soyguncu, yağmacı, başıboş" anlamına gelmektedir. Habirular, metinlerde, yabancı, bir yöneticinin, tapınağın ya da sarayın hizmetine giren bir sosyal sınıf ya da topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bottéro, 1981)

III.

...

10'. Nuhayana'dan çıktığımızda

11'. ve gittiğimizde, İlanşura Ülkesi'ne saldırdık.

12'. Onun sığırları ve küçükbaş hayvanlarını aldık, insanlarına

13'. tecavüz ettik. Ülkeye (bu şekilde) eziyet ettiğimizde,

14'. İlanşura kralı Hurrili birliklerin krallarına [(yardım için haber) gönderdi (?)]¹⁰⁸

15'. Uwanta'ya, Urutita'ya, Arka[...]ya

16'. ve Uwagazzana'ya ve onlara altından kadeh [hediye etti]

Metinde geçen, Šuta¹⁰⁹, Šurra¹¹⁰ ve Ukapuwa kentleri, Tur Abdin (Mardin'in doğusu ve Şırnak civarı, Kuzey Mezopotamya) bölgesine lokalize edilmektedir (Astour, 1992: 6 vd.). 11'. satırda geçen ve büyük ihtimalle aynı bölgede yer alan İlanşura Ülkesi'ne saldıran kuvvetler metnin anlatıcısı, yani Hititler'dir.

Tuniya Mektubu ve *Yamyam Hikayesi*'nden (CTH 17) yola çıkarak, I. Hattusili'nin sadece kuzey Suriye'de değil aynı zamanda kuzey Mezopotamya'da da sefer düzenlediği sonucunu çıkarsayabilmekteyiz. Ancak bu seferi kuzey Mezopotamya'da Hitit hakimiyeti tesis etmek için düzenlenmiş bir sefer olarak değil de II. Suriye seferinin bir uzantısı olarak yorumlamak gerekmektedir.

¹⁰⁸ A. Kempinski "yardım istedi" olarak tamamlamaktadır.

¹⁰⁹ Šuta kenti I. Šuppiluliuma döneminde Alše ve Mittanni başkenti Waššukanni (büyük ihtimalle Habur bölgesinde Tel el-Fakhariye) ile beraber geçmektedir (CTH 51).

¹¹⁰ I/II Tuthaliya döneminde Surra kenti Nihriya ile birlikte geçmektedir (Lackenbacher, 1982:148).

3.1.5. I. Hattusili Döneminde Diğer Merkezler

I. Hattusili döneminde Hitit etki alanı dışında kalan diğer önemli politik merkezlerin, Suriye'nin diğer kentleri ve Hititler ile ilişkilerini bu başlık altında toplamayı uygun gördük.

Ebla (Tel Mardik)

III. binyılın ikinci yarısının önemli merkezlerinden biri olan Ebla, muhtemelen Akkadlı Sargon'un (XXIV. yüzyılın ikinci yarısı) kenti tahrip etmesinden sonra XVIII. yüzyılda tekrar canlanmıştır (Milano, 2000: 1228). Ebla bu dönemde Halep krallarına tabi bir kent ya da Halep'in müttefiği olarak karşımıza çıkmaktadır. AIT *35'de Halep Kralı *Irkabtum*'un Eblalı Adam'ın kızı (Klengel, 1992a: 63) ile evlendiğine dair bir kayıt olduğundan önce söz etmiştik (Bkz. Bölüm 3.1.3.1). Ebla'nın, Emar ile birlikte, I. Hattusili'nin Suriye seferleri sırasında Halep tarafında yer aldığını söyleyebiliriz (Bkz. Bölüm 3.1.3.2). Ebla muhtemelen, Halep ile birlikte, I. Mursili tarafından tahrip edilmiştir.

Kargamış

I. Hattusili döneminde Kargamış, Tikunani krallığı dışında, Suriye'deki tüm kentler gibi Hititlerin düşmanıdır. Yukarıda Urşu Kuşatması metninde (CTH 7, Öy 21' ve 27') Kargamışlı adam ve kölelerinden bahsedilmektedir.

Kargamış kenti 3. binyılın ortasından itibaren Kuzey Suriye'nin en önemli kentlerinden biri olagelmıştır. Mari Arşivlerinde (XIX. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başı). Kargamış kenti¹¹¹ Haššum, Urşum ve yöneticilerinden bahsedilmekte ve Yamhad'ın muhtemel düşmanları olarak anılmaktadır (ARM I: 1). Daha geç bir döneme tarihlenen Qatna Kralı'nın Mari Kralı Yasmah-Addu'ya yazdırdığı bir

¹¹¹ Kark[amiş] olarak geçmektedir.

mektupta, Yasmah-Addu'nın babası Šamši-Adad'ın, Haššum, Uršum ve Kargamış yöneticilerinin Yamhad Kralı Sumu-epuh¹¹²'a karşı birleşmiş olduklarını aktardığından bahsedilmektedir. Ortaya çıkan tablo, bu üç kentin Fırat'ın batısında, Halep'in kuzeyinde, coğrafi ve politik bir grup oluşturdıklarına işaret etmektedir (**ARM I**: 24; Hawkins, 1976: 426-428).

XVII. yüzyılda ise Kargamış'ın Halep'in en azından müttefiki olduğunu varsayabiliriz. Alalah VII belgelerinden **AIT** *268 ve **AIT** *349 Kargamış'ın bir habercisi ve Kargamışlı bir adamın¹¹³ koyun teslim etmesi üzerine bir kayıt içermektedir (Wiseman, 1954: 21; Wiseman, 1959: 27; Klengel, 1992a: 74). **AIT** *349'da Kargamış'tan Alalah'a gelen koyun sayısının 28800 baş olduğunu gözönüne alırsak, iki kent arasındaki ekonomik bağın ne kadar güçlü olduğunu görebiliriz.

Ugarit

Kuzey Suriye'nin hakimiyeti XVIII. yüzyılda Yamhad krallığına geçtikten sonra, Ugarit kentinin, Halep etki alanına girdiği düşünülmektedir (Singer, 1999: 616; Klengel, 1997: 365). Mari arşivlerine göre, Ugarit, Yamhad'ın önce bir müttefiki daha sonra ise, düşmanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Singer, 1999: 618; Villard, 1986: 411 vd.).

Alalah VII tabletlerinde Ugarit'ten sadece **AIT** *358'de bahis vardır. Metin, Ugaritli adam Purukku/Burukku'nun Alalah sarayına yün getirmesini içermektedir (Wiseman, 1954: 27).

I. Hattusili ve I. Mursili dönemlerinde, Hitit arşivlerinde, Ugarit ile ilgili bir kayda rastlanmamaktadır.

¹¹² Bilinen ilk Yamhad / Halep Kralı, 19. yüzyılın ikinci yarısı.

¹¹³ LÚ “=adam=idareci”

Tunip

Tunip kenti, Alalah VII belgelerinde tahıl dağıtımı ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır (Wiseman, 1958; Klengel, 1995: 129). AIT *375'de kentten getirilen bir madenden bahis vardır. Kent, Halep'in güneydeki müttefiklerinden biridir. Tunip Eski Hitit Dönemi'nde, Hitit etki alanının dışında kalmış olarak görünmektedir. XV. yüzyılın başında bölgede güçlü bir krallık olarak yerini almıştır. Alalah VII belgelerinde Tunip yöneticisi, Tunipli Adam olarak geçmekte iken XV. yüzyılın başında, AIT 2'de Tunip kralı ünvanı ile geçmektedir (Bkz. Bölüm 4.1.1.2.).

Qatna (Tel Mişrife)

Qatna, yaklaşık 18. yüzyılın başından 16. yüzyılın başına kadar Orta Suriye bölgesinin önemli merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Virolleaud, 1928; Virolleaud 1930; Bottéro, 1949). Qatna yöneticileri sadece Mari belgelerinde geçmektedir. Alalah VII tabletlerinde ise yalnız iki belgede Qatna'dan bahis vardır. Bu belgeler AIT *6 ve AIT *259'dur. AIT *6'nın yıl formülünde Qatna, "*Halep kralı (III.) Yarimlim'in birliklerinin Qatna'ya karşı savaştığı yıl*"¹¹⁴ olarak yer almaktadır. (Kupper, 1973: 34; Nagel-Stommenger, 1958: 110). Kentin adı tahıl dağıtımı ile ilgili olarak AIT *259'da (GS II: 106; Wiseman, 1959: 25; Goetze, 1959: 35) karşımıza çıkmaktadır.

Qatna kentinden, Hitit belgelerinde I. Šuppiluliuma döneminde bir kez bahis vardır (CTH 51¹¹⁵; GS II: 96 vd.). I. Šuppiluliuma, bu metinde Qatna kentinin sahip olduklarını Hatti'ye götürdüğünü dile getirmektedir. Qatna, Amarna Döneminde¹¹⁶ küçük bir krallık olarak karşımıza çıkmaktadır (Merola, 2007).

¹¹⁴ W. F. Albright, "Qatna'nın Yöneticisini yendiği yıl" şeklindeki düzeltilmiş okumayı önermektedir (Albright, 1957: 28). D. Collon bu okumaya katılmaktadır (Collon, 1975: 149)

¹¹⁵ I. Šuppiluliuma ile Mittanni Kralı Šattiwaza arasındaki antlaşma.

¹¹⁶ Mısır Firavunu III. Amenhotep'in son yıllarından, Tutankhamon'un ilk yıllarına kadar, yaklaşık 20-30 yıllık bir dönem. I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferleri bun dönemde gerçekleşmiştir.

3.2. I. Mursili Dönemi (1620-1590) Hitit-Suriye İlişkileri

I. Hattusili, Kuzey Suriye'nin Alalah-Halep ve Hurri kent devletlerinden oluşan politik yapısını değiştirmiştir. I. Hattusili, Yamhad'ın Akdeniz'e ve Anadolu'ya (Antik dönem Kilikya üzerinden) açılan kapısı olan Alalah'ı ortadan kaldırmış, Hurri kentleriyle savaşmıştır. I. Mursili ise sadece Kuzey Suriye'de değil, Mezopotamya'daki batı semitik hakimiyetini de sona erdirmiştir (Bkz. Bölüm 3.2.2. ve 3.2.3.).

I. Mursili, selefi I. Hattusili tarafından evlat edinilmiş ve genç yaşta Hitit tahtına geçmiştir. I. Hattusili'nin muhtemelen ölüm yatağında kaleme aldirdığı politik vasiyetnamesinden¹¹⁷ anladığımız kadarıyla, I. Mursili'ye en az 3 yıl kadar vesayet¹¹⁸ edilmiş olmalıdır (Wilhelm, 1995a: 434). I. Mursili dönemi ile ilgili, tarihlemesi tartışmalı **CTH 13**¹¹⁹ ve **CTH 12**¹²⁰ metin grubunu dışarıda tutarsak, iki önemli askeri zafer karşımıza çıkmaktadır. Ancak biz **CTH 13** metin grubunu da bu kralın egemenlik süresi içinde değerlendirerek Hitit Devleti'nin bu dönemdeki Suriye icraatlarını iki büyük merkez (Halep ve Babil) ve bir kentler birliği görüntüsü veren Hurriiler ile savaşları başlığı altında incelemeye çalışacağız.

¹¹⁷ **CTH 6**, = **KUB 40.65+KUB 1.16**, I. Hattusili'nin Vasiyetnamesi, Sommer-Falkenstein, 1938; Kühne, 1972; Bryce, 1983, 99-161

¹¹⁸ Vesayet eden kişi olarak Pimpira karşımıza çıkmaktadır. Pimpira ile ilgili fragmanlarda (**CTH 24.IA** = **KBo 3.23**) geçen "Ben Pimpira, kralı koruyorum" ifadesi bu duruma işaret eden bir kanıt gibi görünmektedir. (Wilhelm, 1995a: 434; Klengel, 1999: 60)

¹¹⁹ I. Mursili'nin Hurri Savaşları / İcraatları / (I. Hattusili'nin Ayrıntılı Yıllıkları), **KBo 19.90 + KBo 3.53 + KBo 3.54, KBo 3.44, KUB 26.75 + KBo 3.46, KUB 48.81** (Kempinski-Koşak, 1982; De Martino, 2003, De Martino, 1992). Bu metin grubunun tarihlenmesi ile ilgili olarak: I. Hattusili dönemi (Kempinski-Koşak, 1982; Bin-Nun, 1975: 80-82); I. Mursili, (Forrer, 1926; Hardy, 1941: 200-202; De Martino, 2003: 130). Biz bu metin grubu için, I. Hattusili'nin Yıllıkları'ndaki olayların sıralanmasında gösterdiği ayrılıklar ve farklılıklar nedeniyle I. Mursili dönemini uygun gördük.

¹²⁰ **CTH 12.I** = **KUB 31.64+64a+KBo 3.55, KBo 13.52 (CTH 832; CTH 12.II? = KUB 31.110+KUB 23.53 (CTH 39.7);** Transkripsiyon ve çeviri, De Martino, 2003: 155-185; De Martino, 1995: 284-291; Soysal, 2005: 131-133; Soysal, 1998: 8-13. Bu Metin grubunu S. De Martino çekinceli olarak I. Mursili dönemine (De Martino, 2003: 127 vd) tarihlemektedir. Metnin, Babil kentinin geçmesi dolayısıyla (**KBo 31.64 Öy. III 17'**) tarihlemeye I. Hattusili'nin de göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir (De Martino, 2003: 159, 177; Hoffner, 1975: 57; Klengel, 1999: 61). Ayrıca Bkz. Bölüm 3.2.3.

3.2.1. Hurri Savaşları

I. Hattusili döneminde, kralın Arzawa seferi sonrasında, Anadolu içlerine kadar ilerleyen Hurriler (Bkz. Bölüm 3.1.1.), I. Mursili döneminde de Hititlerin Suriye yönünde yayılma politikalarının önünde engel oluşturan önemli bir sorun olarak görünmektedir. Burada **CTH 13**'ün anlamlı bir çeviri için olanak vermeyen bölümlerinin metin satırlarına atıfta bulunarak, I. Murşili'nin muhtemelen Halep seferi öncesi Hitit Devleti'nin durumuna göz atacağız¹²¹. I. Mursili, selefinden devraldığı fetih hedeflerine yönelmeden önce, Toroslardan Kilikya düzlüklerine ulaşmasının önünde bir engel teşkil eden Puruṣhanda¹²² kenti ile ilgilenmiş olmalıdır. Hitit kralı ikinci¹²³ yılında (**KBo 3.46 Ay. II 14**), güneydoğuya yönelmiştir. Şukziya¹²⁴ ve Hatra, Hurri tarafına geçmiştir (**KBo 3.46 Ay. II 15-16**) ve Hitit garnizonlarından Hurma kenti Hurriler tarafından kuşatılmıştır (II 26). Urşu kuşatmasında Hitit kralının üs olarak kullandığı Lahuzzantiya/Lawazantiya kenti, belirsiz bir içerikte karşımıza çıkmaktadır (II 24). Metnin devamında tanrıların Hurma kentini koruduğunu ve Hurri ordusunun üzerine veba gönderdiğini öğrenmekteyiz. Hurriler'in bu saldırılarından Hititler tanrıların yardımıyla kurtulmuş, Hurriler'in ordusu komutanları da dahil olmak üzere ölmüştür. Hurri kralı ise, Hurma'dan Şukziya kentine geri çekilerek, kışı orada geçirmiştir (II 35-36). Hurri ordusunun komutanları bu sırada ölmüşler ve Hitit kralı Lakkuriša¹²⁵ kentinde *habirulardan* ve kentin özgür insanların hizmetkarlarından 3000 kişilik bir ordu kurmuştur (II 39-41). Hitit kralı iki yıl süren, Hattusa'nın güneydoğusundaki bu

¹²¹ Metnin transkripsiyonunda A. Kempinski - S. Koşak'ın yayını esas alınmıştır (Kempinski-Koşak, 1982: 89-92).

¹²² Muhtemelen Tuz Gölü'nün güneyinde Acem Höyük. (ayrıca diğer teklifler için Bkz., **RGTC VI: 323-324; RGTC VI/2: 128**)

¹²³ I. Hattusili'nin Yıllıklarında, Anadolu'daki icraatlarını takibeden yılda Alalah seferi yer almaktadır (Bkz. Bölüm 3.1.1.). Buna karşın Kralın adı bulunmayan **CTH 13**, anlatımının 2. yılında (metinde *ta-a-ma ú-it-ti*) kralın Anadolu seferlerinden bahsetmeye devam etmektedir. **CTH 13** grubunu bu nedenle I. Mursili'ye atfetmekteyiz.

¹²⁴ **CTH 13** ve **CTH 12**'de, Suriye coğrafyasında yer almayan ancak, Hitit krallarının Hurri Savaşları itinererlerinin Anadolu'daki kentleri arasında yer alan, Tagarama/Tegarama (**CTH 12 = KUB 31.64+64b+KBo 3.55 IV 9', III 11', II 52, II 45**) ve Şukziya'dan (**CTH 13 = KBo 3.46+KUB 26.75 II 35', 36'; KBo 3.53+KBo 19.90+KBo 3.54 6', 7'**) bahisler vardır. Tegarama, Sivas'ın güneyinde Gürün'e lokalize edilmektedir (Bryce, 2005: 100; **RGTC VI: 383-384**). Şukziya, Adıyaman ili Besni ilçesinde Boybeyi Pınarı'na lokalize edilmektedir (Klengel, 1999: 70; **RGTC VI: 313**).

¹²⁵ Lokalizasyonu belirsiz (**RGTC VI: 240**).

savaşlardan sonra, dikkatini muhtemelen Arzawa üzerine çevirmiştir. Metnin önyüz II. sütununun son satırlarında, Hitit kralı Arzawa'da kışı geçirirken, Hititler'den Hurriler'in tarafına geçen kentlerden bahsetmektedir (II 46-52). Ancak Hurrili birliklerin kralının da ölmesinden sonra, metnin III. sütununda tekrar Hurrilerden bahsedilmez. I. Mursili, daha sonra Anadolu içlerinde seferlerine devam etmiş olmalıdır. **CTH** 13'ten bu konuda, kırıklı içeriği dolayısıyla sağlıklı bilgi edinememekteyiz.

Çekinceli olarak I. Mursili dönemine tarihlenen **CTH** 12 metin grubunda ise, Hitit kralının yine Anadolu seferleri konu edinilmiştir. **CTH** 12 grubu tarihsel rekonstrüksiyona izin verecek kadar detaylı veri sağlamamaktadır. Fakat, bu metinde geçen Lahuzzantiya/Lawazantiya ve Haşšuwa kentlerinden, Hitit kralının, Suriye bölgesinin kuzey ve/veya batı sınırlarının uçlarında¹²⁶, yine Hurrili düşmanla savaştığını çıkarabilmekteyiz. I. Hattusili'nin II. Suriye seferinde tahrip ettiği Haşšuwa (Bkz. Bölüm 3.1.3.3) ve Hitit üssü Lahuzzantiya/Lawazantiya çarpışmaların geçtiği kentler olarak görünmektedir:

CTH 12

KUB 31.64

Ay. II.

46. Hur-la-aš A-NA^{URU}L[a-huzzantiya

47. A-NA KUR ták-ša-an-na x[

48. ku-u-uš^{URU}Ha-am-ša[-aš

49. ^{URU}Ha-aš-šu-wa-aš^{U^{RU}}[^{RU}Ha-a]t-ra-a-aš^{URU}x[

CTH 12 - **CTH** 13 metin grubunda yer alan Hitit kralının icraatları, Haşšuwa kenti (**CTH** 12 **KUB** 31.64 II 49) dışında, Anadolu'da geçmektedir. **CTH** 13'te Hitit kralı, batıya Arzawa üzerine sefere çıktığında meydana gelen Hurri baskınları, I. Hattusili dönemindeki duruma oldukça benzemektedir. Ancak **CTH** 13'teki Hurri

¹²⁶ Lawazantiya için Kilikya bölgesi lokalizasyonunu kabul edecek olursak, Suriye coğrafyasında yer almasa da Amanoslar'ın hemen batısında stratejik konumdaki bir kent olarak önemlidir. Urşu Kuşatması sırasında Hitit üssü olarak karşımıza çıkması bu önemini gösteren kanıtlardan biridir (Bkz. Bölüm 3.1.1.)

saldırıları karşısındaki başarı, I. Hattusili dönemindeki gibi sadece kralın savaşmasıyla değil, daha çok tanrısal gazap/salgın ile elde edilmiş gibi görünmektedir¹²⁷. I. Mursili'nin, Hitit ülkesinin, Anadolu ve Suriye sınır bölgesinde gerçekleştirdiği bu seferlerin sonucunda Hitit devletinde istikrarlı bir ortam meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü, I. Mursili'nin kuzey Suriye'nin en güçlü merkezi Halep ve daha sonra Babil üzerine yürüyebilmesi için, ülkenin doğu ve güney bölgesinde güvenliği sağlamış olması bir zorunluluktur.

¹²⁷ KBo 3.46 + KUB 26.75; KBo 3.53 + KBo 19.90 (CTH 13)

Öy. II

32. [k(ar-`ap-pi`-an-zi DINGIR^{MEŠ} URU^{UL} Hu-ru-um-ma-an PAP-ah-ša-nu-[ir]
 33. [A-NA URU^{LIM} UL k(u!-it-ki i-e)]-ir hur-la-ma-aš-ša-an hé-en-kán ši-ya-[ir]
 34. [na-aš ak-ki-iš-ki-u-wa(-an da-a-iš^m)]Ni-ip-pa-aš tu-uz-zi-ya-aš EN-aš a-ak-ki[-iš]
 ...
 37. [(ša-aš ak-ki-iš-ki-e-i)t] ^mKa-ra-wa-ni-iš ^mPa-ra-a-i-ú-na-aš
 38. [^m([A]-i-ú-uk-ta-e-ra-ya-aš-ša t)]u-uz-zi-ya-aš iš-hé-eš a-kir
 ...
 54. [(gi-ma-ni-e-it) n]a-an <D>^r Ak`-ni-iš ta-ma-aš-t[a]x-x L[(UGAL ERÍN^{MEŠ} Hur-ri BA.UŠ)]

32. kaldırdılar. **Tanrılar** Hurma'yı korudu[lar].

33. Kente hiçbir şekilde zarar ver(me)diler, ancak Hurrilerin üzerine **salgın** fırlattı[lar].

34. [ve Hurri ordusu ölme]ye başladı. Ordunun beyi Nippa öldü.

...

37-38. [Hurri ordusu ölmeye devam etti] Ordu Beyleri Karawani, Parayuna ve Ayuktaeraya öldü.

...

54. kışı geçirdi. Ve onu **Tanrı Agni** ezdi, [ve] Hurrili birliklerin kralı öldü.

3.2.2. I. Mursili'nin Halep Seferi

I. Mursili'nin krallığının ilk dönemlerinde gerçekleştirdiği Hurri Savaşları'ndan (Bölüm 3.2.1.) sonra Halep üzerine yürüdüğünü düşünebiliriz.

I. Mursili'nin Suriye'de yaklaşık 200 yıldır süren Amorit dönemini sona erdirdiği Halep seferi ve Babil'in zaptı konusunda yazılı belgeler oldukça azdır. I. Mursili'nin Halep Seferi, ardılı I. Hantili ve Telipinu dönemi belgelerinde kayda geçirilmiştir.

CTH 11¹²⁸ - I. Hantili'nin İcraatları / Kroniği

KBo 3.57, KUB 26.72

- 1'. ^mHa-at-tu-ši-]li-iš
2'. a-ni-]¹²⁹-ya-wa-an-zi pa-iš
3'.]-x-ma¹³⁰ LUGAL-i
4'. [EGIR-pa ^mMur-ši]-li-iš DUMU-ŠU LUGAL-e-it.
5'. [nu-kán a-pa-a-aš] šar-ku-uš LUGAL-uš e-eš-ta
6'. [ku-it-ma-an] KUR.KUR^{MEŠ}-aš LUGAL^{KUR}
7'. []-iš-ki-it¹³¹ nu KUR.KUR^{MEŠ}-aš hu-u-ma-an-da-aš
8'. [tar-ah-ta na-aš¹³² URUHa-a]t-tu-ši píd-da-a-it¹³³
9'. [nu aš-šu-uš-še-et¹³⁴ URU]Ha-at-tu-ša-an ša-ra-a šu-un-na-aš
10'. [nu ^mMur-ši-li A-NA^{URU}Hal-p)a¹³⁵ pa-it nu-za ŠA A-BI-ŠU
11'. [e-eš-har¹³⁶) EG]IR-an ša-an-ah-ta

¹²⁸ CTH 11 = KBo 3.57, KUB 26.72, I. Hantili'nin(?) İcraatları/Kroniği. A. Kammenhuber, KBo 3.57'nin ilk üç Hitit kralının icraatlarının anlatıldığı toplama tablet (*Sammeltablet*) olduğunu öne sürmüştür (Kammenhuber, 1958: 143). De Martino, 2003: 189-201; Steiner, 1999: 16-20; Klengel, 1965: 149, 169; Kempinski, 1983: 49-52. Metnin transkripsiyonunda A. Kempinski esas alınmıştır. Çeşitli tamamlama önerileri transkripsiyona dipnot olarak eklenmiş, çeviride ise ilgili edisyonların farklılıkları yine dipnotlarla belirtilmiştir.

¹²⁹ S. De Martino [*A-NA* ^m*Mur-ši-li* DUMU-ŠU (?), G. Steiner [*A-NA* ^m*Mur-ši-li* DUMU-ŠU] olarak tamamlamıştır.

¹³⁰ A. Kempinski transkripsiyonunda yer vermese de burada kralın adını Hattusili olarak çeviride kullanmıştır. S. De Martino [^m*Hattuši-l*]-i-ma, G. Steiner [*A-NA* ^m*Ha-at-tu-ši-l*]-i-ma olarak tamamlamıştır.

¹³¹ S. De Martino [*harnink-i*]-š-ki-it, G. Steiner [UR.MAH *ma-a-an* *šar-hi-i*]-š-ki-it, olarak tamamlamıştır.

¹³² S. De Martino [*aššu(-)*, G. Steiner [*aš-šu(-ma)*, olarak tamamlamıştır. A. Kempinski bu tamamlamayı 9' satırda ve aš-šu-uš-še-et olarak yapmıştır.

¹³³ G. Steiner burada cümlelerin verbi "*piddāi*-" kelimesini "kendine hak olarak görüp almak" olarak yorumlamış ve cümleyi "Hattusa'ya (köle olarak) aldı" olarak çevirmiştir. *piddāi*- "to bring, to carry", "getirmek, taşımak" (CHD P, 355 vd.)

¹³⁴ S. De Martino [*nu=ašta(?)*, G. Steiner [*na-aš-ta*, olarak tamamlamıştır.

¹³⁵ G. Steiner [*nu I-NA* KUR^{URU}*Hal-p*]a, olarak tamamlamıştır.

- 12'. [*Ha-at-tu-š*]i-DINGIR^{LIM}-i^š ku-it
 13'. [LUGAL^{UT-TA} ŠA^{UR}]U^U *Ha-la-ap*¹³⁷ a-ni-ya-u-wa-an-zi pa-iš
 14'. [^mMur-ši-DINGIR(^{LIM} LUGAL)]¹³⁸ KUR^{URU} *Ha-la-ap* šar-ni-ik-ta
 15'. [(LÚ^{MEŠ} KUR)]^{URU} *Hur-la-aš-ša*
 16'. [KUR.KUR^{MEŠ} hu-u-m]a-an-da har-<ni>-ik-ta
 17'. [nu aš-šu-uš-še-e]t hu-ma-an da-a-aš
 18'. [na-at A-NA^{URU} *Ha-at*]tu-ši u-da-aš
 19'. [¹³⁹EGİR-pa-ma-aš^{URU}]KÁ.DINGIR.RA pa-it
 20'. [na-aš^{URU} KÁ.DINGIR.R]A har-ni-ik-ta

...

Öy. II

- 1'. [Hattusi]li
 2'. [] halletmek [için] verdi.
 3'. [] ama [Hattusil]i'ye, krala
 4'. [ve ondan sonra] oğlu [Mursi]li hüküm sürdü
 5'. [ve o da] güçlü bir kraldı,
 6'.-7'. Düşman ülkeleri ma[hvettiğinde] ve bütün ülkeleri
 8'. [yendi, ve onları] Hattusa'ya getirdi/taşdı,
 9'. [ve onların mallarıyla] Hattusa'yı ağzına kadar doldurdu.
 10'. [Ve Mursili, Hal]ep'e gitti ve babasının
 11'. [kanını¹⁴⁰] aradı.
 12'. [?] ve çünkü Hattusili
 13'. (ona) [Halep Krallığı'nı] halletmek için vermişti.
 14'. [Mursi]li, Halep Kralı'nın yerine geçti(?¹⁴¹),
 15'. [] veHurri [(Ülkesi'nin insanlarını)]
 16'. bü[tün ülkeleri] yok etti.
 17'. ve tüm [mallarını] aldı.
 18'. [ve onları Ha]ttusa'ya götürdü,
 19'. [ve sonra] Babil'e gitti,
 20'. [ve Ba]bil'i tahrip etti.

¹³⁶ G. Steiner [*ut-tar(-še-it)*], olarak tamamlamıştır. Ayrıca Bkz. dn. 138

¹³⁷ S. De Martino [*waštul* ŠA KUR(?)]^{UR}]U^U *Ha-al-ap*, G. Steiner [*ut-tar* AŠ-ŠUM KUR^{UR}]U^U *Ha-la-ap*, olarak tamamlamıştır.

¹³⁸ S. De Martino [*na-at-ši* LUGAL], G. Steiner [*na-a*]t-ši LUGAL, olarak tamamlamıştır.

¹³⁹ A. Kempinski'nin 19'. ve 20'. satırların başında bıraktığı 4-5 işaretlik boşluğu, G. Steiner ve S. De Martino bırakmamaktadır.

¹⁴⁰ "10'-11'" [Hale]p'e gitti ve babasının [kanının? öcünü?] aldı." (Wilhelm, 1995a: 435). A. Kammenhuber bu yoruma katılmamakta, *ešhar* "kan" yerine INIM^{HLA} "sözler" tamamlamasını uygun görmektedir (HW² E: *ešhar*, 116).

¹⁴¹ *šarnink-* "yerine başkasını koymak, değiştirmek, tazmin etmek, ödemek" HW: 187; Tischler, 2001: 146. S. De Martino ve G. Steiner'in tamamlamalarına göre bu satır "*O Halep Kralı'nın yerine geçti*" olarak çevrilebilir. Ayrıca bu satırın çevirisi için O. Gurney "*O (Mursili) Halep Kralı'nı cezalandırdı*" önermiştir (Gurney, 1973: 244). Çeviri farklılıkları olsa da bu satırı, yenilen Halep kralının tahttan uzaklaştırıldığı (muhtemelen cezalandırıldığı) ve Halep yönetiminin Hititlere geçtiği şeklinde yorumlayabiliriz.

I. Hantili (1590-1560) dönemine tarihlenen yukarıdaki belgeye göre, Halep'in fethi, I. Mursili'ye öncülü tarafından, halledilmesi gereken bir görev olarak bırakılmıştır (II 2', 12'-13'). I. Mursili'nin bu seferdeki motivasyonlarından biri de babasının intikamını almak gibi görünmektedir (II 10'-11'; Wilhelm, 1995a: 434). I. Mursili'nin öncülü I. Hattusili'nin sözüyle¹⁴² mi yoksa intikam için mi harekete geçmiş olduğunu metinden çıkaramamaktayız. Ancak II 15'-16'. satırlardaki ifadeler, Hitit kralının karşısına yine Hurrilerin düşman olarak çıktığına işaret etmektedir. I. Mursili'nin daha önce Anadolu seferlerinde çarpıştığı Hurriler, Yamhad/Halep krallığının son zamanlarında, bu krallığın muhtemelen müttefiki olarak görülmektedir. I. Mursili Halep kralını değiştirdikten sonra (ve/veya cezalandırdıktan sonra) Hurri ülkelerini tahrip ettiğinden bahsetmektedir (II 15'-16'). Buradaki Hurriler'e karşı yürütülen savaş, Anadolu'daki Hurri savaşlarının devamı olabileceği gibi, I. Mursili'nin Babil seferi öncesi, bu defa Suriye'nin kuzey bölgesindeki Hurri merkezlerine karşı yeni bir sefer de olabilir. I. Hattusili'nin daha önce bu bölgedeki Hurri kentleriyle yaptığı savaşlardan yola çıkacak olursak, kanımızca I. Mursili, Babil seferi öncesi, kuzey Suriye'de öncülü gibi tekrar Hurrilerle çarpışmak zorunda kalmıştır.

I. Mursili'nin Halep seferinden, XV. yüzyılın son çeyreğinde Hitit tahtında bulunan Telipinu iki cümle ile bahsetmiştir:

Telipinu Fermanı (CTH 19)¹⁴³

Öy. I

28. [na-]aš ^{URU}Hal-pa pa-it ^{URU}Hal-pa-an har-ni-ik-ta nu
^{URU}Hal-pa-aš NAM.RA ^{MEŠ}a-aš-šu-uš-še-it
29. [^{URU}]Ha-at-tu-ši ú-da-aš EGIR-pa-ma-aš
^{URU}KÁ.DINGIR.RA
30. [ERÍN^{MEŠ}]Hur-lu-uš-ša hu-ul-li-it ^{URU}KÁ.DINGIR.[(RA-an)] har-ni-ik-ta
NAM.RA ^{MEŠ}a-aš-šu-uš-še-it [^{UR}]U Ha-at[-tu-ši]
31. [(pí-e har-t)]a ...

...

¹⁴² Bkz. metnin transkripsiyonunda 2' ve 11'. satırların dipnotları.

¹⁴³ Metnin transkripsiyonuna esas olarak I. Hoffman alınmıştır (Hoffman, 1984).

28-31. Ve o Halep'e gitti. Halep'i tahrip etti. Ve Halep'in sivil esirlerini (ve) malını Hattusa'ya getirdi. Daha sonra ise o Babil'e gitti. Babil'i tahrip etti. Hurri birlikleri yendi. Babil'in sivil esirlerini ve mallarını Hattusa'ya getirdi.

Telipinu Fermanı'nda da, **CTH 11**'de (I. Hantili'nin icraatları) olduğu gibi, Hurri savaşları, Halep seferi ve Babil seferi bir arada geçmektedir. Kanımızca, belgeler, bu iki büyük sefer öncesinde ve sonrasında Hurri savaşlarının devam ettiğine işaret etmektedir. Ancak, bir önceki bölümün sonunda ifade ettiğimiz gibi Hitit kralı Babil üzerine yürümeden önce Anadolu ve Suriye sınırındaki Hurrileri pasifize etmiş olmalıdır. Babil ve Halep seferleri ile bağlantılı içerikte karşımıza çıkan Hurri savaşları **CTH 12** ve **CTH 13**'teki (Bkz Bölüm 3.2.1) seferlerin aksine Suriye bölgesinde gerçekleşmiş olmalıdır.

Halep'in son kralı II. Hammurabi dönemine tarihlenen, **AIT *21**, **AIT *22** ve **AIT *39** ile Boğazköy'den Akkadça bir fragman¹⁴⁴ Suriye'de Yamhad Krallığı döneminin son belgeleridir.

Halep krallığını sona erdiren kişinin, I. Hattusili'nin torunu I. Mursili olduğu, II. Muwattalli dönemine ait bir antlaşma metninde de kayıtlıdır¹⁴⁵.

¹⁴⁴ **CTH 819=KBo 28.143**. Ayrıca Bkz. Bölüm 3.1.3.1.

¹⁴⁵ **CTH 75.A (KBo 1.6)**, II. Muwattalli - Halep Kralı Talmi-Šarruma Antlaşması. Ayrıca bkz Bölüm 4.1.2.

3.2.3. I. Mursili'nin Babil Seferi

XIX. yüzyılda Babil'de başlayan Amorit hakimiyeti 1595'te¹⁴⁶ I. Mursili'nin seferi ile sona ermiştir. Amorit Hammurabi hanedanının yerini alan ve semitik diller ya da Sümerce ile akraba olmayan bir dil kullanan Kassit¹⁴⁷ hanedanı XII. yüzyılın ortalarına kadar Babil'de hüküm sürmüştür (Dinçol, 1982: 30; Arnold, 2005)¹⁴⁸. I. Mursili'nin Halep'e yaklaşık 800 km mesafedeki Babil'in üzerine yürümesinin motivasyonları arasında: kentin zenginliğinin ünü (ganimet kazanmak isteği), Babil fatihi olarak anılmak, öncülünün şan ve şöhratinin önüne geçme isteği olabilir. Ancak, bu seferin altında Hititlerin, düşmanlarının müttefikini cezalandırmak da yatıyor olmalıdır. Eğer I. Mursili, I. Hattusili'nin intikamı peşine düşmüş ise (bkz **KBo** 3.57 10'), Babil seferi kanımızca bu intikamın da bir parçasıdır. Babil ile Halep'in yakın ilişki içerisinde olduğuna, son Halep kralı II. Hammurabi dönemine tarihlenen Eski Babilce bir mektup¹⁴⁹ ışık tutmaktadır. Bugün Berlin Müzesi'nde muhafaza edilen bu mektupta Halep kralının Babil'e iki haberci (ve bir heyeti), muhtemelen veliahtını getirtmek için gönderdiğinden bahsedilmektedir.

I. Mursili'nin Babil seferi, bir önceki bölümde ele aldığımız Halep seferi ve Hurri savaşları ile birlikte kayıtlara geçirilmiştir (Bkz. **CTH** 11 ve **CTH** 19)¹⁵⁰. **CTH**

¹⁴⁶ Babil'in yağması için 1651, 1595 ve 1531 tarihleri uzun, orta ve kısa kronolojilerde kullanılmaktadır. Biz bu çalışmada kalibre edilmiş orta kronolojinin tarihlerinden faydalandık. Kronoloji tartışmaları için (Dinçol B, 2006; Gorny, 1989: 88; Gasche, 1998; Goetze, 1952; Rowton, 1952; Hasel, 2004)

¹⁴⁷ Kendilerini *galzu* olarak adlandıran Kassitler, Akkadça *KAŠŠU* ve Grekçe *kossaioi* olarak geçmektedir. Babil'e İran'dan, Zagros Dağları üzerinden göç ettikleri düşünülmektedir (Arnold, 2005: 63; Sommerfeld, 2000: 917).

¹⁴⁸ Kassitler, muhtemelen I. Babil hanedanının hemen ardından Babil tahtına geçmemişlerdir. Babil Kral Listesi A'ya göre, en azından Deniz Ülkesi hanedanından bir kral Babil tahtında oturmuştur (Ayrıntılar ve tartışmalar için Bkz. Bölüm 3.2.4.)

¹⁴⁹ VAT 1429 (= VS 16.24); Landsberger, 1954: 62 vd; Klengel, 1975: 52; Klengel, 1965: 150; Frankena, 1974: 18-19; Kraus, 1971.

¹⁵⁰ Ayrıca Bölüm 3.2.1'de ele aldığımız **KUB** 31.64 ve **KBo** 3.55'te (**CTH** 12A - I. Mursili'nin İcraatları³) Babil seferinden bahis vardır.

KUB 31.64

Öy. III

15'. UM-MA LUGAL.GAL [

16'. HUL-lu x[]-x-kat-t[e-

17'. KÁ.DINGIR.RA^K[^I]x ú-uk [

18'. [ki-i]š ta-an-zi, -ya-tu[-ma-ti

19'. [k]a-ri-ip-ten ANŠE.KUR.RA^M[^{EŠ}

11 metin grubu gibi I. Hantili dönemine tarihlenen **CTH 10**¹⁵¹ grubu metinlerinde Babil'in yağmasına farklı yaklaşılmaktadır. I. Mursili'nin kızkardeşinin kocası olan I. Hantili, damadı I. Zidanta ile birlikte I. Mursili'yi öldürmüştür (Dinçol, 1982: 30). I. Hantili'nin belki de işlediği suça açıklama getirmeye çalıştığı, muhtemelen icraatlarına ait olan bu gruptan **KBo 3.45**, Babil seferini eleştirmekte ve bir *damnatio memoriae* özelliği taşımaktadır (Hoffner, 1975: 57; Wilhelm, 1995a: 434; Wilhelm, 2007: 72 dn. 4).

I. Hantili'nin (?) İcraatları / Apologyası (CTH 10)

I. Mursili'nin Babil Seferi'nden Bahisler

KBo 3.45 (CTH 10.2.A)

- 1'. []x *túh-hu-uš*[
2'. w[a-]a¹-tar-na-ah-ha-an har-zi šu-uš-ká[n
3'. L[Ú]^{MEŠ} URU Ha-at-ti^{KI} ŠEŠ^{MEŠ}-NI x[

4'. [n]e-pí-ši DINGIR^{MEŠ} iš-tar-ni-in-ku-en [(ta)
5'. [UR]^U KÁ.DINGIR.RA-aš ku-e-az-mi-it¹⁵² da-a[-¹⁵³
6'. [(G)]U⁴ HLA^A-NI UDU^{HLA}-NI a-ap-pa-an ša-an[...(na)]
7'. [(ku)]-en-ta ta e-eš-har-še-et šu-up-pa[
8'. []-a-i-ú-en ta pa-a-i-ú-en ta ú? [
9'. [ša-]a[?]-li-ku-wa-aš-ta-ti ta-at-ra-an-t[a(-) ..ŠA[?]
URU KÁ.DINGIR.RA]
10'. [(u)t-n]e-e-ez-ma tar-nu-mi-en TUG.SIG U^{RU} KÁ.DINGIR.RA^{??}
11'. [nu ma]-a-an ša-la-i-iš at-ta-aš ut-tar p[e-eš-ši

20'. zi-in-na-at-ten ma-a-a[n

21'. e-ez-za-at-ten ta e₂[kuttin

...

15'. Büyük Kral şöyle (der:)

16'. kötü.

17'. Babil [] Ben

18'. Aç bırakın ! [

19'. Atları alın!

20'. Yok edin !: ve []dığı zaman

21'. Yiyin ve i[çin!

A. Kempinski **CTH 12** metin grubunu anlatımından dolayı, yıllık ya da kronik değil edebi bir metin olarak nitelemektedir (Kempinski, 1983: 54). 19'. satırdaki ifade eğer devrik cümle değilse şu şekilde çevrilebilir 18'.-19'. [... X'i/leri] alın! Atları / Arabalı [Savaşçıları] [...ın!]

¹⁵¹ **CTH 11** metin grubu gibi **CTH 10** da tartışmalı olarak I. Hantili dönemine tarihlenmektedir. S. De Martino **KUB 26.74**'ü (**CTH 10.1**) çekinceli olarak I. Hantili'nin İcraatları olarak adlandırmış ancak, Babil'in yağmasını içeren **KBo 3.45** (**CTH 10.2.A**) ve **KUB 26.74** (**CTH 10.2.B**) fragmanlarını bu gruba dahil etmemiştir (De Martino, 2003; De Martino, 1992). Edisyonlar için: Hoffner, 1975: 56 vd; De Martino, 2003: 203-209; Groddek, 2008: 22 vd.; Kempinski, 1983: 53-54.

¹⁵² **KBo 22.7**: 2' ku-it-šum-[mi-it] (**CTH 10.2.B**)

¹⁵³ da-a[-ú-en] olarak tamamlanabilir (Hoffner, 1975: 62 dn.66).

- 12'. [x x x me]-ma-a-i a-ni-ši-wa-at ^mMur-ši-i[-li-
 13'. [x x x x x] x ŠUM-an-še-et le-e ku-iš[-ki te-ez-zi
 14'. [ha-an]-te-ez-zi-i-aš-mi le-e[
 15'. [n]a?-an a-aš-ki-iš-ši k[án-kán-du
 16'. [] x ku-iš[

Yukarıda yer alan metnin, kırıklı yapısı nedeniyle, içerik özetini vererek yorumlayacağız. 4'. satırda yapılan kötü bir şeyden dolayı "tanrıların hasta/rahatsız" olduğu geçmektedir. 5'. satırda bu "*kötü şey*", "*Babil'in mallarını al[dık]*"² olarak açıklanmakta, 6'. satırda muhtemelen alınan ganimetten bahsedilmektedir. 7' satırda "öldürdü" ve 9'. satırda geçen "içine girdik" ifadeleri muhtemelen tanrıları rahatsız eden eylemler ile bağlantılı olarak sayılmaktadır. 11'. satırda ise muhtemelen bu eylemleri gerçekleştiren kişinin "*babasının sözünü kenara attığı*"ndan ve "*isyancı olduğu*" dile getirilmektedir. 12'. satırda yer alan "... o gün Mursi[li öldü]"¹⁵⁴ ifadesi ile olayları yorumlayacak olursak: I. Mursili, anlatıcının (büyük ihtimalle I. Hantili), işlediğini öne sürdüğü günahlar yüzünden ölmüştür. Bu metnin anlatıcısını I. Hantili olarak kabul edecek olursak, **KBo** 3.45, I. Mursili'nin katillerinden I. Hantili'nin kendini savunmasını içeren ifadeler içermektedir. Kanımızca bu yönüyle **KBo** 3.45, *damnatio memoriae* özelliğinin yanı sıra Hitit tarihinin bilinen ilk Apologyası olarak da karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁵.

I. Hantili'nin İcraatları içerisinde değerlendirilen bir diğer metin ise Hitit İmparatorluk Dönemi'nde kopyası yapılan **KUB** 26.74 (CTH 10.1)¹⁵⁶'dür. Metinde, Hurrilerden bahis vardır (Öy. I 7). Öy. I 10. satırda Babil, ^{URU}Ša- an- ha-ra olarak yer almaktadır¹⁵⁷. Öy. I 12. satırda ise S. De Martino ^mHa-an-t]i-li-ša tamamlamasını yapmıştır (De Martino, 2003: 206).

¹⁵⁴ Tamamlama ve çeviri H. Hoffner tarafından yapılmıştır (Hoffner, 1975: 57)

¹⁵⁵ Bu fikre Prof. Dr. Belkıs Dinçol ve Prof. Dr. Ali Dinçol ile yapılan metnin çeviri ve yorum çalışmaları sırasında Prof. Dr. Belkıs Dinçol tarafından varılmıştır.

¹⁵⁶ De Martino, 2003: 203-209; Kempinski, 1983: 53-54.

¹⁵⁷ Belgenin Hitit İmparatorluk Dönemi kopyası olduğunun göstergelerinden biri, Babil isminin Şanhar olarak yazılmış olmasıdır (Kempinski, 1983: 53). Ayrıca Babil = Şanhara eşitliği için Bkz. Güterbock, 1964; Zadok, 1984.

I. Mursili'nin muhtemelen tahtından indirdiği Eski Babil Dönemi'nin (1750-1595) son kralını ise Mezopotamya kaynaklarından öğrenmekteyiz:

Eski Babil Kroniği

BM 96152¹⁵⁸

11. *ana tar-ši(?)*¹⁵⁹ *mŠàmaš-di-ti-na* ^{KUR}*Hat-tu-ú a-na*
^{KUR}*Akkad*^{ki} *illik-ma(?)*

...

11. Samsuditana zamanında Hatti Ülkesi Akkad Ülkesi'ne karşı yürüdü.

Samsuditana, Amorit Hammurabi Hanedanının son kralı olarak yukarıdaki Babil Kroniği'nde kaydedilmiştir. I. Mursili'nin bu seferinin bir başka detayını ise yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra Babil'e geri getirilen Marduk heykelinden bahseden "Marduk Kehaneti"nden ve yine aynı tanrının dönüşüyle ilgili olan "Agum-kakrime Metni"nin VII. yüzyılda yapılmış bir kopyasından öğrenmekteyiz (Van Koppen, 2006: 137; Brinkman, 1976a; Borger, 1971; Longman III, 1991: 132 vd.)

Marduk Kehaneti¹⁶⁰

I 13-23

Hatti'ye gidiyorum emrini verdim. Hatti'yi araştırdım/soruşturdum. Onun orta yerinde Anu-gücü'mün tahtını kurdum. Onun orta yerinde '24' yıl oturdum. Onun orta yerinde, Babilliler ile ticar[et]i tesis ettim. Onun [] onun varlıklarını, değerli şeylerini Sippar, Nippur [ve Bab]il'in [içinde] gözettim. \ [Bir Babil kralı] ortaya çıktı ve 'beni' Babil'e 'getirdi'.

¹⁵⁸ Grayson, 1975: 152-156, 45-49; Pritchard, 1969: 267.

¹⁵⁹ tarši olması gereken substantivus'un ilk işareti, 11. satırın muhtemelen tüm tablet bittikten sonra, daha küçük işaretlerle sıkışık olarak eklenmesinden dolayı bozulmuştur. J. Pritchard bu satırın, tabletin paragraf çizgisi üzerine yazıldığını kaydetmiştir (Grayson, 1975: 156 dn. 11 ; Pritchard, 1969: 267 dn 18; CAD T: 242)

¹⁶⁰ Bu metni B. Landsberger "Selbstlob Marduks" - Marduk'un kendini övmesi olarak adlandırmaktadır (Landsberger, 1954). Tanrı Marduk'un ağzından Babil kralının icraatları ve tanrının kendini övmesi metnin içeriğini oluşturmaktadır. T. Longman III bu metni Fictional Autobiography - Kurgusal Otobiyografi olarak nitelemiştir (Longman III, 1991).

Yukarıdaki metnin oldukça kırıklı devamında 29 ve 33. satırlarında heykel'den bahsedilmektedir. Bu heykel I. Mursili'nin Babil'den alıp götürdüğü heykel olmalıdır. Agum-kakrime aşağıda yer alan metninde farklı olarak, Marduk heykelinin Babil'e geri götürülmesini, Hanalılar aracılığıyla ve önceden dikkatle planlanarak gerçekleştirmiştir:

[Agum]-kakrime Metni

(K 4149 + K 4203 + K 4348 + Sm 27 + Rm 505)

I. 44 - II 27

Büyük [tanrılar] saf/kutsal ağızlarıyla, Esagil'in [ve] Babil'in efendisi Marduk'un Babil'e geri dönmesini emrettikleri zaman, Marduk Tintir'e geri dönmek için yola koyuldu. Benim [hükümdarlığımı seven] Marduk'un [geri dönüşünü] dikkatle düzenledim, Marduk'u Babil'e geri almak için yola çıktım, benim hükümdarlığımı seven, Marduk'a yardım ettim, ve Šamaš'a koyun kahini aracılığıyla sordum. Bir uzak ülkeye, Hanalılar'ın Ülkesi'ne, (elçi) gönderdim, ve onlar Marduk ve Šarpanitum'u elleriyle aldılar. Benim hükümdarlığımı seven Marduk ve Šarpanitum'u, Esagil ve Babil'e geri getirdim. Onları soruşturmada onaylanmış olduğu üzere Šamaš'ın evine geri getirdim.

Yukarıdaki iki metin birbiriyle çelişiyor gibi görünmektedir. "Marduk Kehaneti"ne göre, tanrı Hatti'den, "Agum-kakrime Metni"ne göre ise Hana civarından getirilmiştir. Bu durum ile ilgili olarak, J. Brinkman Hani'nin doğru yorumunun Hana değil de Hatti olması gerektiğini düşünmektedir (Brinkman, 1972: 281). C. J. Gadd, Hititler tarafından götürülen tanrıların fidye karşılığı bırakıldığı ve Babil kralının yarı yolda (Hani'de) tanrıları karşıladığını öne sürmüştür (Gadd, 1973: 226). B. Landsberger, metinde geçen Hani'nin Hatti olarak düzeltilmesi gerektiğini (Landsberger, 1954: 65 dn 16), W. F. Albright ise metinde *Hattū* olması gerekirken semitik dillerde sıkça karşılaşılan morfolojik bir özellik nedeniyle *Hantū*'dan *Hanū*'ya değiştiğini (*Genetivus* Hani) öne sürmektedir (Albright, 1952: 25 dn. 3). A. Goetze son iki fıkreye karşıdır (Goetze, 1957a: 65 dn. 126; Ayrıca Bkz. Podany, 2002: 59)¹⁶¹ Kanımızca Marduk heykeli Hatti'den değil, aynı zamanda yarı göçebe bir halk

¹⁶¹ II. binyılın sonlarına doğru bir Orta Assur mektubunda ise Hanu adıyla geçmektedir (Cancik-Kirschbaum, 1996)

olan Hanahıların (Kupper, 1981: 74 vd.) ulaşabildikleri kuzey sınırından ya da ötesinde bir yerden getirtilmiş (belki Halep ya da Emar'ın güneyi) ve *Marduk Kehaneti*'nde burası (I. Mursili'nin Suriye fetihleri sonucu) Hatti olarak değerlendirilmiş olmalıdır¹⁶².

Yukarıdaki iki metne göre, Babil'in Kassit hanedanı krallarından Agum-kakrime, I. Murşili'nin Babil seferi sonrası geride bıraktığı Marduk heykelini 24 yıl sonra Babil'e geri götürmüştür (Wilhelm, 1995a: 435; Klengel, 1999: 63).

Agum-kakrime metninden elde ettiğimiz bir diğer veri ise Halep ile Babil arasında, Fırat boyunda bir Hana Krallığı¹⁶³'nin var olduğudur.

¹⁶² Bölge tarihin çeşitli dönemlerinde komşu ülkeler tarafından Hatti olarak nitelenmiştir.

¹⁶³ Bugünkü Orta Fırat bölgesinde, Halep'e 350 km, Babil'e 450 km mesafede Terqa (Tel Aşhara).

Hana Krallığı

I. Mursili'nin Babil seferine giderken ve dönüşünde muhtemelen temasta bulunduğu¹⁶⁴ Hana'nın adı, Hitit arşivlerinde sadece bir kült envanterinde (**KUB** 26.54, **CTH** 257), "...LÚ^{MES}J^{URU}Ha-a-na" olarak geçmektedir¹⁶⁵. I. Mursili, Babil seferine çıktığı sırada Hana krallığı Babil'in vasalı ya da doğrudan kontrolü altında olmalıdır¹⁶⁶. Her iki durumda da Hana'nın Hitit ordusuna nasıl tepki verdiğini bilemiyoruz. Ancak, Babil'in yağmasının başarıyla sonuçlandığından yola çıkarsak, Hana'nın bir direniş gösterdiyse bile yenildiğini düşünebiliriz. Hana, Hitit ordusuna direniş göstermemiş de olabilir. Hititler'in bölgede I. Babil hanedanının hakimiyetini sona erdirmesi, Hana'nın da çıkarlarına hizmet etmiş olmalıdır.

Geçen yüzyılın başında, çeşitli müzeler ve özel koleksiyonlardan yayınlanan "Hana Tabletleri"¹⁶⁷ arkeolojik kazılardan elde edilmemişlerdir (Podany, 2002: vii). A. H. Podany Hana Tabletleri olarak adlandırılan kontratları iki gruba ayırmaktadır¹⁶⁸; İlk grupta yer alan tabletleri¹⁶⁹ Hana bölgesinde adı bilinmeyen bir krallığın krallarına ve Eski Babil Dönemi'ne tarihlemektedir (Podany, 1991-1993). A. H. Podany'nin ikinci grubunu erken Orta Babil Dönemi'nden Mitanni kralı Barattarna (XV. yüzyıl başı) dönemine kadar Hana krallarının adlarını taşıyan tabletler oluşturmaktadır. Tel Aşara/Terqa kazılarında 1989'da ele geçen ve yayınlanmamış tabletlerde¹⁷⁰ Zimrilim dönemine (XVII. yüzyıl) yakın bir dönemde Hurri adı taşıyan kral Kuari ve "Hatte/u/um'lu birlikler" ifadesi yer almaktadır

¹⁶⁴ Bu temasa bir kanıt oluşturabilecek Eski Hitit Dönemi üslubunda bir damga mühür kazılarda ele geçmiştir (Buccellati - Kelly-Buccellati, 1977: Pl 1.).

¹⁶⁵ Alalah VII belgelerinden **AIT** *56'da şahitler arasında PA / UGULA *Ha-na* geçmektedir (Kupper, 1981: 74; Buccellati, 1988: 51).

¹⁶⁶ M. Chavalas Hana'da doğrudan Babil kontrolü olduğunu düşünmektedir.

¹⁶⁷ Thureau-Dangin - Dhorme 1924; Buccellati, 1988.

¹⁶⁸ Hana Krallığı'nın, son 20 yıla kadar, XVI. yüzyıldan sonra bölgede varlık göstermediği fikri hakimdi (Goetze, 1957a: 63 vd; Kupper, 1981). Ancak son dönemlerde ele geçen metinler ve yapılan çalışmalar, Hana tarihinin ve Hana belgelerinin yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. (Chavalas, 1996: 99 vd; Rouault, 1993-1994: 285 vd.; Rouault, 1994)

¹⁶⁹ Bu kontratlarda adı geçen Hana kralları sırasıyla, Yāpah-Sūmu, Işı-Sūmu, Babil kralı Samsu-iluna ile çağdaş olan Yadih-Abu, muhtemelen bir Kassit olan Kaštiliašu, Šunuhrū-Ammu, Ammi-madar ve Kuari.

¹⁷⁰ O. Rouault'un genel bilgiler verdiği makalesi kaynak olarak alınmıştır (Rouault, 1992).

(Rouault, 1992: 252; Klengel, 1999: 66)¹⁷¹. Hatti ve Hurri adlarının aynı içerikte yer alması erken dönem Hurri çatışmalarına işaret edebileceği düşüncesini gündeme getirmektedir (Rouault, 1992: 252).

Babil kralı I. Hammurabi'nin hükümdarlığının 35. yılında Mari'yi fethetmesi ile oluşan politik boşluğu, Mari'nin hemen kuzeyinde Hana Krallığı doldurmuştur (Whiting, 1995: 1236). Bağımsız geçen yaklaşık 50 yıldan sonra¹⁷², Hana muhtemelen XVII. yüzyılın başında Kaštiliašu ile Babil vasalı haline gelmiştir (Podany, 1991-1993: 60). Hana Krallığı son iki Eski Babil kralı Ammişaduqa ve Samsuditana zamanında Babil'in kontrolü altında olmalıdır (Rouault, 1991: 729; Chavalas, 1996.).

Babil'in Hititler tarafından zaptından sonra Hana belgelerinde geçen erken Orta Babil dönemi Hana krallarının sadece inşa faaliyetlerine dair bilgiler yer almaktadır¹⁷³. XVI. yüzyılda muhtemelen bağımsız bir krallık olan Hana, XV. yüzyılın ilk yarısında Mitanni hakimiyetine girmiş olmalıdır (Bkz. Bölüm 4.1.1.3.).

Eski Hitit Devleti, I. Mursili'nin Babil seferi ile başarılarının zirvesine ulaşmıştır. I. Mursili'den sonra, XV. yüzyılın sonuna kadar, Hititler Suriye'de fazla varlık gösteremeyeceklerdir. Bu dönemde, Hitit ülkesinin güneyinde Kizzuwatna Krallığı, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da ise Mitanni Devleti kurulacaktır. Hititler Suriye'de tekrar yer edinmek istediklerinde, bu sefer karşılarında, Mittani Devleti'nin yanında Mısır da olacaktır.

¹⁷¹ M. Chavalas bu kralı çekinceli olarak Babil vasalı bir Hana kralı olarak yak. 1625'e (I. Hattusili Dönemi) yerleştirmektedir (Chavalas, 1996: 101).

¹⁷² Bkz. dn. 159'da yer alan ilk üç kral.

¹⁷³ Idin-Kakka[?]; Işar-Lim, Iggid-Lim, Isih-Dagan, Azilia[?], Hammurapih.

3.2.4. I. Mursili Öncesi ve Sonrasında Babil

Yukarıda (Bölüm 3.2.3.) ele aldığımız XVI. yüzyılın başındaki Hititler'in müdahalesine kadar Babil Ülkesi'nde politik dengeler üç güç üzerine kuruluydu: Babil'in I. hanedanının kurucusu I. Hammurabi'nin ardılları (XVIII. yüzyıl ikinci yarısından itibaren), Deniz Ülkesi Hanedanı¹⁷⁴ ve Kassitler (Gadd, 1973: 224). I. Hammurabi'nin oğlu ve ardılı Samsuiluna hükümdarlığının 9. yılında, ve onun oğlu ve ardılı Abiešuh'un zamanında bir Kassit gücünden bahis vardır¹⁷⁵. I. Babil hanedanından Ammiditana'nın 37. yılında ise Deniz Ülkesi halkından bahis vardır. Ammiditana'nın ardılı Ammišaduqa'dan sonra tahta geçen son I. Babil hanedanı kralı 31 yıl hüküm süren Samsuditana'dır (Finegan, 1996: 60, 71; Gadd, 1973: 226). XVII. yüzyılın ikinci yarısından, Hititler'in Babil yağmasına kadar geçen yaklaşık 150 yıllık dönem içerisinde sadece Kaštiliyaš adında bir Kassit kralının, diğer yerel krallarla birlikte muhtemelen Hana Ülkesi'nde hüküm sürdüğüne dair bir kayıt vardır. I. Mursili sonrasında Babil kralı olarak karşımıza çıkan Agum-kakrime'ye (II. Agum) kadar olan Kassit kralları sadece, daha sonraki dönemlere ait tarihsel edebi metinler, kral listeleri ve kroniklerde yer almaktadır (Gadd, 1973: 224 vd.).

Babil kentinde I. Mursili'nin ardından muhtemelen Deniz Ülkesi hanedanından bir kral hüküm sürmüştür. "Babil Kral Listesi A"da¹⁷⁶ Kassit krallarından önce Deniz Ülkesi kralları sıralanmaktadır. Muhtemelen bu listenin 6. sırasında, Deniz Ülkesi hanedanından, 55 yıl krallık yapmış olan Gul-kišar Babil tahtına geçmiş olmalıdır (Goetze, 1957a: 66). Gul-kišar'ın 55 yıllık krallığının tümünün Babil kentinde geçmiş olması gerekmemektedir. Babil Kral Listesi A'da bir hanedanın üyeleri arka arkaya listelenmiş, daha sonra bir sonraki hanedana geçilmiştir. Muhtemelen Kassit Agum-kakrime kendi hanedanı Babil tahtına geçen

¹⁷⁴ Güney Mezopotamya'da Basra Körfezi'nin kuzeyinde yer alan bir halk. Deniz Ülkesi (Akkadça *māt tāmim*), Babil Ülkesi'nin güney ucunda (Elam Ülkesi'nin batısında) yer alan bataklıklardır (Brinkman, 1995). I. Deniz Ülkesi hanedanının bazı krallarının adları muhtemelen Elamca ile bağlantılıdır (Zadok, 1987: 25).

¹⁷⁵ Alalah VII arşivlerinde Lutuk-inda adında bir Kassitli adam (AIT *412) ve *kaššu(m)* olarak adlandırılan kadınlar (AIT *238 ve AIT *248) geçmektedir (Brinkman, 1976a: 466). Ayrıca Bkz. Balkan, 1948; Brinkman, 1976b.

¹⁷⁶ = BM 33332; Grayson, 1983: 90 vd.

ilk üyesidir. Eğer Marduk'un Agum-kakrime tarafından, Babil'in zaptından 24 yıl sonra Babil'e geri getirildiğini kabul edecek olursak, bu 1570 yılına yani Hitit kralı I. Hantili'nin egemenlik yıllarına denk gelmektedir (Bkz. Bölüm 3.3.1.).

Kassit hanedanı ile I. Deniz Ülkesi hanedanı arasındaki çekişme XV. yüzyılın ilk çeyreğinde, III. Kaštiliyaş'ın kardeşi Ulamburiyaş'ın Deniz Ülkesi'ni işgal etmesi ile sona ermiştir. XVI. yüzyılda Babil Ülkesi'nde belirli bir güce sahip olan Kassitler'in Hitit işgaline karşı çıkmamalarının (ya da çıkamamalarının) sebebi, belki de bu iki hanedan arasındaki çekişmedir. Belki de bu iki hanedan, I. Hammurabi hanedanının, Babil sahnesinden çekilmesinin lehlerine olduğunu görerek harekete geçmemiştir.

3.2.5. I. Mursili Öncesi ve Sonrasında Assur

Assur Ülkesi'nin çekirdek bölgesi, Dicle, Küçük Zap ve Zagros Dağları arasında kalan üçgendir (Finegan, 1996: 99). Assur Ülkesi'nin merkezi Aş(ş)ur kenti bugün Irak sınırlarında Qalat Şerkat¹⁷⁷'tir. Assur tarihinin çerçevesi, çeşitli kopyaları olan kral listeleri¹⁷⁸ ile Eşzamanlı Kral Listesi¹⁷⁹, Eşzamanlı Tarih¹⁸⁰ ve eponimler¹⁸¹ sayesinde çizilebilmektedir. Assur Ülkesi, III. binyılın son çeyreğinde Eski Akkad Kralları'nın hakimiyetine girmiştir. XIX. yüzyılda, Eski Assur Devleti'nin en karakteristik özelliği Anadolu ile yaptığı ticarettir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Assur merkezli ticaret, İran, Babil ve Anadolu'ya kervanlarla ulaşıyordu. Bu dönemde yapılan ticaret, muhtemelen Assur ile kervan güzergahlarındaki kentlerin krallarıyla yapılmış olan antlaşmalar dahilinde olmalıdır (Van De Mieroop, 2004: 93)¹⁸². XVIII. yüzyılın başında, Babil Kralı I. Hammurabi ile çağdaş olan I. Şamşı-Adad, Ekallatum'dan yola çıkarak Assur'u ele geçirmiştir. I. Şamşı-Adad, oğullarından Yasmah-Addu'yu Mari'ye, İşme-Dagan'ı ise Ekallatum'a kral olarak yerleştirmiştir¹⁸³. Assur kralının anlatımına göre¹⁸⁴, kendisine Tukriş Ülkesi¹⁸⁵ ve Yukarı Ülke kralları haraç vermektedir. Ayrıca Labanu (Lübnan) Ülkesi'nde, Büyük Deniz (Akdeniz)'in kıyısına bir stel diktirmiştir. XVIII. yüzyılın ortasında Assur, Babil kralı I. Hammurabi'nin hakimiyetine girmiştir¹⁸⁶. Muhtemelen XVII. yüzyılın ilk yarısında, Assur kralı Bêlu-bâni ile, ülke üzerindeki Babil

¹⁷⁷ Dicle'nin batı kıyısında, Musul'un 100 km güneyi Kerkük'ün 100 km kadar batısında

¹⁷⁸ (Horsabad) Assur Kral Listesi, Poebel, 1943; Landsberger, 1954; Grayson, 1983: 101 vd.; ANET: 564 vd.; Grayson, 1975: 157 vd.)

¹⁷⁹ Senkronik Kral Listesi, iki sütunundan, solda Assur krallarını sağda ise Babil krallarını içeren bir listedir. Bazı durumlarda hüküm süren kralın yanısıra vezirlerinin de adlarına yer verilmiştir (Grayson, 1983: 116 vd.; ANET: 272 vd.)

¹⁸⁰ Assurbilim literatüründe *Eşzamanlı Tarih* (Synchronistic History) olarak adlandırılan belge grubu, XV. yüzyıl ve sonrası Assur-Babil ilişkilerinin bazı önemli noktalarını sıralamaktadır (Glassner, 2004: 176 vd.; Grayson, 1975: 60 vd.; Kuhrt, 1995: 335).

¹⁸¹ ANET: 564 vd.; Glassner, 2004: 160 vd

¹⁸² Bu ticaret antlaşmalarının belgeleri ele geçmemiştir. Ancak, kervan yollarında bulunan krallıkların taşınan mallardan aldıkları vergilerin kayıtları ve kervanlara kendi bölgelerinde sağladıkları korumadan bahisler, bu ticari antlaşmaların karakterine dair ipuçları olarak değerlendirilebilir (Van De Mieroop, 2004: 93)

¹⁸³ I. Şamşı-Adad'tan yaklaşık 500 yıl sonra Hitit kralı I. Şuppiluliuma benzer şekilde iki oğlunu Halep ve Kargamış tahtlarına vasal kral olarak yerleştirmiştir (Bkz. Bölüm 5).

¹⁸⁴ KAH 1.2; ARAB I: 15 vd.

¹⁸⁵ Elam Ülkesi'nin kuzeyi (Kuhrt, 1995: 88), Afganistan (Hamblin, 2006: 23). Kuzeybatı İran (McIntosh, 2008: 192).

¹⁸⁶ Ungnad, 1938: 181; ANET: 270; Hamblin, 2006: 177.

hakimiyeti sona ermiştir¹⁸⁷ (Finegan, 1996: 102). XVI. yüzyılda, kuzey Suriye'de, Halep'in Hititler tarafından tahrip edilmesi ile oluşan politik boşluk, muhtemelen biraraya gelen Hurri kentlerinin başına geçen İndo-Aryan yöneticilerin kurduğu Mitanni Devleti tarafından doldurulmuştur. Bu yeni politik birim, XV. yüzyılın ilk yarısında Assur kentini yağmalayacak güce ulaşmıştır. Assur Devleti, süper güçler arasındaki yerini ancak XIV. yüzyılda I. Aşşur-uballit ile almıştır.

¹⁸⁷ ARAB II: §576.

3.2.6. Mısır'ın Yeni Krallık Öncesi Suriye ve Anadolu ile İlişkileri

Mısır Krallığı, XV. yüzyıl öncesinde, güneyindeki Nubya'ya olduğu kadar olmasa da Afrika kıtası dışına, özellikle kuzey-batısında kalan Asya kıtasına hep ilgi duymuştur (Kemp, 1978: 43 vd.). İlk hanedandan itibaren (III. binyıl başı) Mısır kaynaklarında Asya seferlerine dair kayıtlar bulunmaktadır. İlk hanedanın son firavunu Den ilk yılında Asya'ya, Sina'daki "yabancı"lara karşı bir sefer düzenlemiş ve ganimet olarak getirdiği köle kadınlardan bir harem oluşturmuştur (Grimal, 2001: 52).

Doğu Akdeniz'in güney yarısındaki en önemli liman olan Byblos ile Mısır'ın hanedanlar öncesi ilişkilerine dair arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır (Ward, 1963: 5 vd.; Jidejian, 1968: 16). Byblos'ta Mısır varlığına dair ilk yazılı kanıt ise II. Hanedan'ın sonunda muhtemelen Byblos'un Beyiçesi'ne¹⁸⁸ sunulmuş diyorit vazo parçası üzerinde yer alan firavun Khasekhemuy'un (*H^c-shm-wy*) kartuşudur (Dunand, 1928: 181, Wilkinson, 1999: 78). Byblos'ta Mısır Eski Krallık Dönemi firavunlarının adlarının yer aldığı başka vazo parçaları ve levhalar bulunmaktadır (Jidejian, 1968: 17 vd.).

Mısır Eski Krallık V. Hanedan Dönemi'nden itibaren dış dünyaya açılmış görünmektedir. XV. yüzyıla kadar birçok firavun Sina yarımadası ve Suriye-Filistin bölgesine çeşitli seferler düzenlemiştir. Bu dönemde Afrika dışındaki Mısır hakimiyeti konumuzun kapsamı dışında olduğundan, burada sadece bölgeye ilgi duyan firavunları sıralamakla yetineceğiz. VI. hanedandan sonra III. binyılın son çeyreğinde Mısır, Birinci Ara Dönem olarak adlandırılan bir kargaşa dönemine girmiş, merkezi güç ülke içinde yerel yöneticiler arasında dağılmıştır (Grimal, 2001: 137 vd; Murnane, 1995: 698; Vandersleyen, 1995: 5 vd.; Seidlmeyer, 2002: 118 vd.). III. binyılın sonunda, XI. hanedanla Mısır Orta Krallık Dönemi başlamıştır. XII. hanedan ile birlikte Mısır'ın Yakındoğu'da varlığına dair kanıtlar çoğalmıştır (Grimal, 2001: 164 vd). Orta Krallık Dönemi firavun, yönetici ve soylularının adlarını taşıyan,

¹⁸⁸ =Baalat-Gubla/Baalat-Gebal

kuzeyde Ugarit, Halep ve Qatna ile güneyde Beyrut, Megiddo, Gezer ve Gazze'de ele geçen heykel ve sfenksler, Mısır ile Asya arasındaki diplomatik ilişkilerin kanıtları olarak değerlendirilebilir (Ward, 1961: 132; Grimal, 2001: 165; Astour, 1981: 6)¹⁸⁹. Özellikle II. Amenemhat döneminde Mısır-Levant arasında bir "barış" olduğu söylenebilir (Callender, 2002: 163). II. Amenemhat döneminde kaleme alınmış, Memfis yakınlarında ele geçen "günlükler"¹⁹⁰, Tunip ile Mısır'ın ticari ilişkisine dair veriler vardır (Frag, 1980: 75vd; Goedicke, 1991: 91-92.; Altenmüller-Moussa, 1991). Mısır'ın Suriye ve Doğu Akdeniz'e olan ilgisini ayrıca edebi bir anlatım olan Sinuhe Öyküsü'nde¹⁹¹ ve "Lanetleme Metinleri"¹⁹²nde de görebilmekteyiz. XII. hanedan fıravunlarından III. Senuseret'in Filistin bölgesine düzenlediği bir sefer ise Khusobek¹⁹³ stelinde kayıtlıdır (ARE II: 676 vd.; Pritchard, 1969: 230; Baines, 1987: 43 vd.).

Mısır tarihinde İkinci Ara Dönem olarak adlandırılan evrede, yerel XIII.-XIV. hanedanlar ile yabancı Hyksosların XV.-XVI. hanedanlarının yanısıra, Hyksosları ülkeden süren, Teb merkezli XVII. hanedan fıravunları Mısır'ı yönetmiştir. İkinci Ara Dönem'in başında Mısır'da otorite güney, orta ve kuzey olarak üçe bölünmüştü. Muhtemelen Hyksoslar, Delta (Kuzey) ve Orta Mısır'ı doğrudan yönetmişler, Yukarı Mısır'ı (Güney) ise kendilerine tabi kılmışlardır. XVII. hanedanın Tebli fıravunları Kamose ve I. Ahmose Mısır'da Hyksos hakimiyetine son vermiştir. Daha sonra I. Ahmose'nin kurduğu XVIII. hanedanla Mısır Yeni Krallık Dönemi başlamıştır (Grimal, 2001: 185-195; Bourriau, 2002: 185-217).

¹⁸⁹ Bu kentlerdeki eserler için bkz: Helck, 1971: 68 vd.

¹⁹⁰ *hrwt/h3yw3*, Saray ile ilgili günlük kayıtları içeren bu belgelerde, çeşitli tapınaklara yapılan ayrıntılı sunular, heykellerin ve binaların listesi, askeri ve ticari seferlerin raporları, krali bir eylem olarak avlanma gibi içerikler yer almaktadır (Redford, 1986: 97 vd).

¹⁹¹ Lichtheim, 2003: 77 vd.; Baines, 1982: 31-44

¹⁹² Lanetleme Metinleri (Execration Texts), Mısır'da yabancı yerlerin yöneticilerinin ve Mısır için tehlikeli olanların adlarının yazılı olduğu pişmiş toprak figürin ve çanaklar. Bu nesneler üzerlerinde yazılı adların da başına aynı şeyin geleceği umularak kırılıp, gömülmektedir (ANET: 328-329; Shaw, 1991: 9).

¹⁹³ Stelin sahibinin bir diğer adı Caa'dır (*D^c*). Stelde sefer yapılan *Skmm* (Sekmem) kenti, Nablus'un 2 km doğusunda Tel Balat'a lokalize edilen Şehem olmalıdır. Stelin 2. satırında, *Skmm, aşığılık Reṯenw* (Reçenu - Mısırlıların Suriye-Filistin ve/veya Levant bölgesi için kullandığı ad) ile birlikte ele geçmiştir.

İkinci Ara Dönem firavunlarının Suriye ile temasları üzerine bazı belgeler bulunmaktadır. Boğazköy'de muhtemelen I. Mursili'nin Suriye'den getirdiği Hyksos firavunlarından Khyan'ın adı ve ünvanlarının yer aldığı obsidiyen vazo parçası bu temaslara bir kanıt olarak görülebilir (Bittel, 1983: 164)¹⁹⁴. Hyksos XV. hanedan firavunlarından Khyan'ın adının yer aldığı objeler Mısır dışında, Girit'te ve Bağdat'ta ele geçmiştir (Clayton, 2001: 94 vd). Khyan ve Hyksos firavunlarına ait skarabeler, Filistin bölgesinde Gazze, Lakiş, Jeriho ve Samara'da ele geçmiştir¹⁹⁵ (Ben-Tor, 2007; **PM** VII: 369 vd; Hayes, 1973: 60 vd).

Mısır'ın Asya'da kalıcı hakimiyet kurma çabaları, Suriye'de, karşısında kısa sürede eşitlerini bulacağı Yeni Krallık Dönemi'nde (XVIII. Hanedan, XV. yüzyıl) başlamıştır.

¹⁹⁴ Türkiye'de ele geçen Mısır eserleri ile ilgili bkz: **PM** VII: 398-400.

¹⁹⁵ Mısır dışında ele geçen skarabeler burada bir Mısır hakimiyeti olduğunun göstergesi değildir. Skarabeler mülkiyet göstermenin yanısıra daha çok amulet işlevleriyle Eski Yakındoğu kültüründe yer alan objelerdir.

3.3. XVI. Yüzyılda Suriye

3.3.1. I. Hantili Dönemi (1590-1560)

I. Mursili'nin eniştesi tarafından öldürölmesinden sonra Hitit devleti zayıf duruma düşmüştür. I. Hantili, öncüllerinin kuzey Suriye'de Hitit devletine kazandırdığı konumu korumaya çalışmış, bölgeye askeri seferler düzenlemiş, ancak başarılı olamamıştır. Bu dönemde, Hurriiler Anadolu içlerine sokulmuş ve güçlenmişlerdir. Halep ise tekrar yükselişe geçmiştir. (Dinçol, 1982: 30)

XVI. yüzyılda, Hitit kralları ile Mezopotamya ve Mısır yöneticileri arasındaki doğrudan çağdaşlıkları bilememekteyiz. XVI. ve XV. yüzyıllar Yakınoğu kronolojisinin en sorunlu dönemleridir (Klinger, 2006: 304 vd.). XVI. yüzyıl için kabul edilen ilk sabit nokta Babil'in Hititler tarafından zaptıdır. Bu olayın göreceli tarihlenmesi için gereken veri yukarıda ele aldığımız (Bkz. Bölüm 3.2.3.), Eski Babil Kroniği'nde yer almaktadır¹⁹⁶. Babil Kral Listeleri'nde yer alan kralların hükümdarlık yıllarından yola çıkarak, ve literatürde Venüs Tableti¹⁹⁷ olarak adlandırılan astronomik kayıtlara dayanılarak yapılan hesaplamalara göre, aralarında yaklaşık 64 yıl fark bulunan iki tarihleme sistemi (kronoloji) yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁹⁸.. Bunlar Babil'in zaptını 1594/5 yılına yerleştiren Orta Kronoloji ve 1531 yılına yerleştiren Kısa Kronoloji'dir. Son 20 yılda özellikle Mısırbilim ve Assurbilim dünyasında kısa kronoloji daha yaygın olarak tercih edilmeye başlamıştır. Kısa kronoloji'ye göre Hitit tarihi yaklaşık 1565/1560 tarihinde başlamaktadır (Wilhelm, 1982: 140; Starke, 1998). Mısır tarihinde ise daha önce 1550'de başlatılan Yeni Krallık'ın ilk firavunu Ahmose, bugün 1539 yılından itibaren başlatılmaktadır (Hornung *et al*, 2006). Kısa kronoloji kullanan G. Wilhelm'e göre, I. Hattusili'nin son 10 yılı ve I. Mursili I. Thutmosis'ten önce, Ahmose ile çağdaş göstermektedir (Wilhelm, 1982; karşı. Kuhrt, 1995: 290). Yine kısa kronoloji kullanan D. B. Redford

¹⁹⁶ I. Babil Hanedanı'nın son kralı Samsuditana dönemi.

¹⁹⁷ Reiner-Pingree, 1975; Weit, 1972; Gurzadyan, 2003.

¹⁹⁸ Diğer iki az kullanılan sistemden Çok Kısa Kronoloji (Ultra Low Chronology) Babil'in zaptını 1499'a yerleştirmektedir (Gasche, 1998). Bugün artık hemen hemen hiç kullanılmayan Uzun Kronoloji'de ise bu tarih 1651'dir.

ise Ahmose'nin son dönemlerinin kabaca I. Hattusili ile çağdaş olduğunu öne sürmektedir (Redford, 1992a: 132). Bu noktada D. B. Redford'un kabulüne göre Babil'in zaptı sırasında Mısır tahtında bir sonraki firavun I. Amenhotep'in olması gerekmektedir. Yine kısa kronoloji kullanan F. Starke ise Ahmose'yi, I. Mursili - I. Hantili - I. Zidanta ile çağdaş göstermektedir (Starke, 2002: 524-525). Bu noktada durumu tablolar ile açıklayarak, bizim bu çalışmada kullandığımız kalibre edilmiş Orta Kronoloji'ye¹⁹⁹ göre XVI. yüzyılda Suriye'deki güçleri, Hitit tarihi ekseninde ele almaya devam edeceğiz.

¹⁹⁹ Kalibre edilmiş Orta Kronolojide Hitit Devleti'nin kuruluşu 1650, Babil'in I. Mursili tarafından zaptı 1594, Orta Hitit Dönemi 1500-1355 ve I. Šuppiluliuma'nın tahta geçişi 1355 olarak alınmıştır. Kalibre edilmiş Orta Kronoloji'de XV. yüzyıl öncesi tarihler Orta Kronoloji, XV. yüzyıl sonrası tarihler ise Kısa Kronoloji ile uyumludur.

	Mısır	Hatti	Babil - Assur
1650		I. Hattusili	
1625	Khyan		Samsuditana (Babil)
1620		I. Mursili	
1600	I. Apofis		
1594	Babil'in Zaptı		
1590		I. Hantili	
1575	II. Apofis		
1570			II. Agum (Babil)
1560		I. Zidanta	
1550	Ahmose	Ammuna	
1530		I. Huzziya	
1525	I. Amenhotep	Telipinu	
1500	I. Thutmosis	Tahurwaili	
1490	II. Thutmosis	Alluwamna	
1480	III. Thutmosis	II. Hantili	
1425	II. Amenhotep	II. Zidanta	
1420		II. Huzziya	
1400	IV. Thutmosis	I. Muwattalli	
1390	III. Amenhotep	I/II. Tuthaliya	
1380		I. Arnuwanda	Aşşur-bel-nišeşu (Assur) Karaindaş (Babil)
1365		II/III. Tuthaliya	
1355			I. Kadaşman-Enlil (Babil)
1350	IV. Amenhotep	I. Šuppiluliuma	I. Aşur-uballit (Assur)
			II. Burnaburiyaş (Babil)

**Tablo 2.²⁰⁰ Kalibre Edilmiş Orta Kronoloji'ye Göre
Eski - Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları**

²⁰⁰ Mısır firavunlarının tarihleri için N. Grimal (Grimal, 2001), Hitit krallarının tarihleri için, T. Bryce'tan (Bryce, 2005) F. Starke'den (Starke, 2002) faydalanılmıştır.

	Mısır	Hatti	Babil - Assur
1600	Khyan		
1575	I. Apofis		
1560			Samsuditana (Babil)
1565		I. Hattusili	
1540	Ahmose	I. Mursili	
1531	Babil'in Zaptı		
1530		I. Hantili	
1515	I. Amenhotep	I. Zidanta Ammuna I. Huzziya	
1500/ 1470	I. Thutmosis	Telipinu	
1480	II. Thutmosis III. Thutmosis	Tahurwaili Alluwamna II. Hantili II. Zidanta II. Huzziya I. Muwattalli	
1425	II. Amenhotep		
1420		I/II. Tuthaliya	
1400	IV. Thutmosis	I. Arnuwanda	Aşşur-bel-nišeşu (Assur)
1390	III. Amenhotep		Karaindaş (Babil)
1380		II/III. Tuthaliya	
1365			I. Kadaşman-Enlil (Babil)
1355		I. Šuppiluliuma	I. Aşur-uballit (Assur)
1350	IV. Amenhotep		II. Burnaburiyaş (Babil)

**Tablo 3²⁰¹. Kısa Kronoloji'ye Göre
Eski - Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları**

²⁰¹ Mısır firavunlarının tarihleri için E. Hornung (Hornung *et al*, 2006), Hitit krallarının tarihleri için F. Starke'den (Starke, 2002) faydalanılmıştır.

I. Hantili, dönemi ile ilgili belgeleri kısmen bir önceki bölümde ele almıştık. Hitit kralının muhtemelen icraatlarını içeren **CTH 10** ve **CTH 11** grubu ile, bizim I. Hantili'nin Apologyası olarak nitelediğimiz **CTH 10** grubu içerisinde yer alan **KBo 3.45**'in (Bkz. Bölüm 3.2.3.) yanı sıra Telipinu Fermanı (**CTH 19**) bu dönem için elimizde olan ana kaynaklardır. **CTH 10** ve **CTH 11** grubu, I. Hantili'nin Suriye ilişkileri ile ilgili veri sağlamamaktadır. I. Hantili döneminde, Suriye hakkındaki bilgilerimiz Telipinu Fermanı'ndan gelmektedir.

I. Hantili'nin Suriye ile ilgili icraatlarını içeren, Telipinu Fermanı'ndaki anlatım oldukça kırıklıdır. Burada metnin transkripsiyon ve çevirisini vererek yorumlamaya çalışacağız.

Telipinu Fermanı²⁰²

§14

Öy. I.

36. [. . .] x *ku-wa-at-ta pa-it ut-ne-e-an[-za*

.] x ^{U, RU} *Aš[-ta-t]a-aš*

37. [^{URU} *Šu-uk-zi²*]-*ya-aš* ^{URU} *Hu-ur-pa-na-aš* ^{URU} *Ka²r-ga-mi[š*

pi-eš-k]i-u-wa-an ti-i-e-ir nu-kán

38. [ERÍN^{MEŠ} *pi-eš-k]i-u-wa-an ti-i-e-ir nu-kán*
ERÍN^{MEŠ}-*a[n*

...

36. [ve ...] her nereye gittiyse, (o) ülkenin ahalisi [isyankar oldu²]; Aš[tat]a,

37. [Šuk²]ziya²⁰³, Hurpana²⁰⁴, Kargamı[š], [artık Hat]ti [Ülkesi'ne]

38. [askeri birlik verme]meye başladılar. Ve birlikler[i ...]

²⁰² Transkripsiyon ve çeviride I. Hoffmann ve T. Van Den Hout'tan faydalanılmıştır (Hoffman, 1984; Van Den Hout, 2003: 194 vd.). Ayrıca, Helck, 1984: 104 vd.; Collins, 1998: 17; Collins, 2002: 240-241.

²⁰³ Telipinu Fermanı, §16 ve §17'de Šukziya kenti ve kraliçesinden bahsedilmektedir. Doğu Anadolu bölgesine lokalize edilen Šukziya tamamlaması burada şüphelidir. Biz burada I. Šuppiluliuma'nın İcraatları'nda (**KBo 6.5 II 5-8**; Güterbock, 1956: 92) Kargamış Ülkesi ile birlikte geçen Arziya tamamlamasını öneriyoruz. (Ayrıca bkz. Sukziya için RGTC VI: 363-364 ve dn. 123.; Arziya için RGTC VI: 45)

²⁰⁴ A. T. Olmstead, Elbistan Ovasında Afşin'e (Klasik Dönem, Arabissos) lokalize etmektedir (Olmstead, 1923: 37; Hardy, 1941: 206 dn. 107). Ayrıca Bkz. RGTC VI: 127.

Suriye ile ilgili olan yukarıdaki pasaj ise farklı şekillerde yorumlanabilir. Burada bahsedilen olay, I. Hantili'nin bölgeye, elden çıkan toprakları geri almak ya da bir isyanı bastırmak amacıyla yaptığı bir sefer olabilir. 38. satır için, I. Hoffman'ın çevirisini kabul edecek olursak, bölgede kuzeyde Kargamış'tan, güneyde Emar'ın güneyine kadar uzanan bir bölgede Hitit vasalllarının varlığı söz konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Hurpana ve Kargamış, I. Mursili döneminde karşımıza çıkmasalar da, bölgedeki Hitit hakimiyetinin, I. Mursili döneminde tesis edildiğini kabul etmek gerekmektedir. Babil kralı II. Agum'un, Hitit hakimiyet bölgesinden (Emar'ın güneyinden ya da Hatti Ülkesi'nden) Marduk heykelini getirttiğini dile getirmesi, bölgedeki Hitit varlığını destekler niteliktedir (Bkz. Bölüm 3.2.3.).

I. Hantili, öz savunma mahiyetindeki belgeyi (**KBo** 3.45) kaleme aldırdıktan sonra (Bkz. Bölüm 3.2.3.), Hatti Ülkesi'nde işler hızla kötüye gitmiş gibi görünmektedir. Hitit kralının apologyasındaki suçlayıcı ifadeler, Telipinu fermanında günah çıkartma ve suçu damadının (I. Zidanta) üzerine atma noktasına gelmiştir:

Telipinu Fermanı

§13

Öy. I.

39. ve [H]antili Tagarama'ya var[dığında tekrar konuşmaya başladı

40. "Neden [bun]u yaptım? Ne[den? damadı]m? Zidan[ta']nın

41. [sözünü²⁰⁵] di[nl]edim? [O Kral olarak hüküm sür]üğü [sırada]²⁰⁵.

42. Tanrılar [Mursili'nin] kanını (intikamını) aradılar

I. Mursili'nin "kanını" arayan tanrıların gazabı Hurriler olarak bedenlenmiş gibi görünmektedir. Telipinu Fermanı, Hurriler'in Hatti Ülkesi'ne kadar ilerlediğinden bahsetmektedir. Bu ifade sadece kuzey Suriye'de değil Anadolu'da da Hitit hakimiyetinin sona erdiğini düşündürmektedir:

²⁰⁵ H. M. Kümmel'in tamamlaması ve çevirisi (Kümmel, 1985: 466; ayrıca Van Den Hout, 2003: 195)

Telipinu Fermanı

§14

Öy. I.

43. [. ER]ÍN^M[^{EŠ} h]ur-lu-uš KA₅.A^{HLA}-uš h[-ah-hal-la-aš (pár-ha-an-du-uš ú²e-ri-ir

44. [. A-]NA K[UR] ^{URU}Ha-at-ti ú-it n[u -t]a

45. [. ut-]ne-e ú-e-ha-at-t[a-at]x

...

43. [Tanrılar²] tilkiler (gibi) çalılıkların (içine) kovalanmış [H]urrili birl[ikleri] çağırdılar.

44. [Hurrili düşman²] Hatti [Ülk]esi'ne geldi v[e ...]dı.

45. [ül]kenin [içine²] yöneldi²⁰⁶

Telipinu Fermanı'nın Hurriler ile ilgili §14'teki satırlardan sonraki bir paragraf tahrip olmuştur (Hoffman, 1984: 22-23). §16 ve § 17'de Işuwa Bölgesi'ne (Hatti Ülkesi'nin doğusu) lokalize edilen Şukziya ve kentin kraliçesi ile ilgili olaylardan bahsedilmektedir²⁰⁷. Metnin Şukziya ve kraliçe Harapsili ile ilgili kısmının tamamlama ve yorumları tartışmalıdır. I. Hantili'nin, kraliçesi Harapsili'yi, Hurriler'e karşı düzenlediği seferlerde güvende olması için Hatusa'dan Şukziya kentine kendisi götürmüş olabileceği yorumlardan biridir (Helck, 1984: 106 vd; Bryce, 2005: 101). Bir diğer tamamlama ve yorum ise, Harapsili'nin, Hatti Ülkesi'nden geri çekilirlerken, Hurriler tarafından Şukziya'ya götürüldüğüdür (Goetze, 1957b: 56; Soysal, 1990). Hitit kraliçesini ister Hurriler kaçırmış olsun, ister I. Hantili onu Hattusa'dan uzaklaştırmak zorunda kalmış olsun, her iki durumda da büyüyen Hurri gücünün izlerinin varlığı tartışma götürmezdir. Kraliçe Harapsili ve I. Hantili'nin oğulları Şukziya'da ölmüştür.

Hitit kralı I. Hantili'nin eceliyle öldüğü bilinmektedir²⁰⁸. Ancak, ardılları, Telipinu'ya kadar, cinayete kurban gitmişlerdir. Hititler, saraylarındaki kargaşadan

²⁰⁶ B. J. Collins "ülke altüst ol[du]" olarak çevirmektedir (Collins, 1998: 17; Collins, 2002: 241).

²⁰⁷ Helck, 1984; Soysal, 1990

²⁰⁸ Telipinu Fermanı §18 I 63-64.

başlarını kaldırdıklarında, Kuzey Mezopomya ve Suriye'nin hakimi Mitanni Devleti, güney Suriye'nin hakimi ise Mısır haline gelmiştir. Hititlerin Suriye'ye çıkışlarının önünde ise ezeli düşmanları Hurrilerin egemenliğindei Kizzuwatna Ülkesi yerini almıştır.

3.3.2. I. Zidanta - Telipinu Arasındaki Dönem (1560-1525)

I. Zidanta ile ilgili olarak elimizde sadece, I. Hantili'nin oğlu Pišeni/Kaşeni'yi ve oğullarını öldürerek Hitit tahtına geçtiği ve kendi oğlu Ammuna tarafından öldürüldüğünün kaydı vardır²⁰⁹.

Ammuna Anadolu'nun güneyi ve batısına seferler düzenlemiş fakat başarılı olamamıştır²¹⁰. Hitit devletine düşman olan kentler arasında *Adaniy[a]*²¹¹ adının geçmesi, en geç Ammuna döneminde bağımsız bir Kizzuwatna devletinin kurulduğuna işaret etmektedir²¹². Ammuna döneminde Adaniya dışında batıda Arzawa ve güneydoğuda *[Mat]ila*²¹³ sayılan düşmanlar arasında yer almaktadır. Telipinu'nun anlatımına göre Ammuna da eceliyle ölmüştür. Ammuna'nın yerine bir komplo sonucunda I. Huzziya Hitit tahtına geçmiştir²¹⁴. Kısa bir süre tahtta kalan I. Huzziya ve kardeşleri, Telipinu tarafından sürgüne yollanmıştır. Böylelikle, Hitit tahtına kansız bir darbe ile Telipinu geçmiştir.

²⁰⁹ Telipinu Fermanı, §18 ve §19. I. Zidanta ya da II. Zidanta'ya ait olup olmadığı tartışmalı küçük bir fragman daha vardır, **KUB** 36.107 (**CTH** 39.10), Klengel, 1999: 72; Carruba, 1988: 212; Klinger, 2000: 10.

²¹⁰ Telipinu Fermanı, II 1-7. Ammuna döneminde yine tanrısal gazap olarak Hatti Ülkesi'nde kıtlık baş göstermiştir (I 69-71 §20)

²¹¹ Telipinu Fermanı, II 2. §21. Metnin D versiyonunda KUR ^{URU} *A-da-ni-y[a-* olarak geçmektedir (Hoffman, 1984: 26)

²¹² Bryce, 2005: 104; Gurney, 1973a: 661; Beal, 1986: 426. G. Wilhelm, Kizzuwatna'nın I. Hantili döneminde bağımsızlığını kazandığını öne sürmektedir (Wilhelm, 1989: 23)

²¹³ Gaziantep civarına lokalize edilmektedir (**RGTC VI**: 266; Klengel, 1999: 74). Ayrıca Bkz. Popko, 1986.

²¹⁴ I. Hantili ile başlayıp I. Huzziya'nın sonuna kadar süren dönem Hitit tarihinde I. Kargaşa Dönemi olarak adlandırılabilir. Telipinu dönemindeki istikrarlı ortamı yine taht kavgalarının hakim olduğu II. Kargaşa Dönemi izlemiştir. Dönemin iç olaylarının rekonstrüksiyonu için bkz: Dinçol, 1982: 30 vd.

3.3.3. Telipinu Dönemi (1525-1500)

I. Mursili sonrasında Hitit devleti XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar, Anadolu dışındaki topraklarını yitirmiş görünmektedir. Telipinu genişleme siyasetine muhtemelen, I. Hattusili gibi Suriye'nin kuzeyinden, başlamıştır. Eğer, **KUB 26.71**'i Telipinu'ya ait varsayarsak, bu belgeyi **CTH 19** (Telipinu Fermanı) ile birleştirdiğimizde, tıpkı I. Hattusili'nin II. Suriye Seferi'ndeki gibi bir durumla karşılaşırız (Bkz. Bölüm 3.1.2.). Kizzuwatna kralıyla yaptığı bir antlaşmayla²¹⁵, Suriye'ye geçişini diplomatik yoldan elde eden Telipinu Haşšuwa ve muhtemelen Hahha üzerine seferler düzenlemiştir:

Telipinu'nun² Yıllıkları / Ammuna Kroniği² (CTH 39.6)²¹⁶

KUB 26.71

IV.

14'. [I-NA MU 3^{KA}]^M LUGAL-uš a-ru-na-an ar-ha-an IŞ-BAT
na'-aş^{URU}Ha-ti[-²¹⁷

15'. A-N]A^{URU}Ha^{URU}-ah-ha pa-it nu-kán^{URU}Ha-ah-
ha pá-r-aš-ta [

...

14'. [3. yıld]a Kral denizi sınır (olarak) tespit etti. Ve O Hati[...

15'. [Kral] Hahha²¹⁸ya gitti. Hahha (halkı) kaçtı [

Telipinu Fermanı (CTH 19)

Öy. II.

17. nu^{URU}Ha-aš-šu-wa la-ah-ha pa-a-un nu^{URU}Ha-aš-šu-wa-
an har-ni-in-ku-un

18. ERÍN^{MES}-za-mi-iš-ša^{URU}Zi-iz-zi-li-ip-pí e-eš-ta

19. nu^{URU}Zi-iz-zi-li-ip-pí hu-ul-la-an-za-iš ki-ša-at

²¹⁵ **CTH 21** (Otten, 1951; Ehelolf, 1937). Ayrıca, Boğazköyden bir raf etiketi **KUB 30.42 IV 15-18** (Laroche, 1949; Otten 1986; Güterbock 1991-1992; Koşak 1995.)

²¹⁶ Toplama bir tabletin IV. sütunu, Ammuna ya da ardılı Telipinu dönemine tarihlenmektedir (Bryce, 2005: 102; Klengel, 1999: 73 [A2]; Otten, 1972-1979: 48; krş. De Martino, 2003: 86-87; Beal, 1992: 347; Klinger, 1995: 90). Telipinu Fermanı'na göre, Ammuna'nın çıktığı seferlerden başarısızlıkla döndüğünü göz önünde bulundurursak, **KUB 26.71**'i Telipinu'ya tarihlemek daha akla yatkın görünmektedir.

²¹⁷ E. Forrer Hatinsuwa olarak tamamlamıştır (Forrer, 1926: 58).

²¹⁸ I. Hattusili döneminde tahrip edilen Hahha kentinin, muhtemelen Ammuna döneminde tekrar güçlenmiş olduğunu düşünebiliriz.

20. *ma-a-na-pa* LUGAL-*uṣ*^{URU} *La-wa-az-za-an-ti-ya ú-wa-nu-un*^m *La-ah-ha-aš*[-*mu?* *ku-ru-ur?*]
21. *e-eš-ta nu*^{URU} *La-wa-za-an-ti-ya-an wa-ag-ga-ri-ya-at na-an*
[DINGIR^{MES}]
22. *ki-iš-ša-ri-mi da-a-ir ...*

...

17. Haššuwa'ya sefere gittim. Ve Haššuwa'yı tahrip ettim.
18. Birliklerim Zizzilipa kentinde idi.
19. Zizzilipa kentinde savaş oldu.
20. Ben, Kral, Lawazantiya kentine geldiğimde, Lahha [bana düşman]
21. oldu ve Lawazantiya kentini ayaklandırdı. Tanrılar
22. onu elime koydular²¹⁹.

Telipinu'nun sefer düzenlediği Lawazantiya kenti muhtemelen, I. Hattusili döneminde Hitit hakimiyetine giren kentler arasındadır (Bkz. Bölüm 3.1.1). Lawazantiya²²⁰ ve Zizzilippa²²¹ kentleri, daha sonraki dönemde Kizzuwatna toprakları arasında yer almışlardır. Telipinu, Anadolu'da bir çok kenti tekrar Hitit Ülkesi'ne katmıştır²²². Hitit Devleti'nin sınırları, Kilikya bölgesi dışarıda kalacak şekilde, muhtemelen Fırat'ın kıyısına kadar ulaşmıştır (Bryce, 2005: 104).

²¹⁹ = Onu (Lahha'yı) merhametime teslim ettiler.

²²⁰ Lawazantiya, Kizzuwatna kralı Pilliya döneminde (Hitit kralı II. Zidanta ile çağdaş) (CTH 475=KUB 7.20 Öy 5) geçmektedir.

²²¹ KUB 23.68'de (CTH 133 I. Arnuwanda - Išmeriga Antlaşması) geçen Zazlipa kenti ile aynı kent olmalıdır (Kempinski-Koşak, 1969-1970: 198; Houwink Ten Cate, 1970: 61).

²²² Telipinu Fermanı'nın Ay. III. §37'de bu kentlerin adları sayılmaktadır.

3.3.4. XVI. Yüzyılın Sonunda Mısır - Suriye İlişkileri

XVI. yüzyılın ikinci yarısında XVIII. hanedan ile başlayan Mısır Yeni Krallık firavunlarından, Ahmose 22. yılında Suriye-Filistin bölgesindeki Mısır hakimiyetini Fırat'a kadar ulaştırmış olmalıdır (Shaw-Nicholson, 2002: 18). I. Ahmose döneminde Mısır'ın dış dünya ile temaslarına dair verilerin bir kısmı, Karnak'ta Amon-Ra Tapınağı'nda diktirdiği stelde kayıtlıdır (CG 34001²²³). Tanrı Amon-Ra'ya yapılan sunular arasında yer alan Asya ve Mezopotamya kaynaklı lapis-lazuli ve gümüş; Byblos ile süren ticari ilişkilerin devamına dair sedir ağacından bir tekne bu stelde kayıtlıdır (Grimal, 2001: 200; Lacau, 1909-1926; Urk. IV: 14-24; ARE II: 29-32).

Ahmose'nin *Cahy* (*D^{hy}* Lübnan) seferine katılan Ahmose-Pen-Nekhbet²²⁴'in biyografik mezar yazıtında bu seferin kaydı vardır (ARE II: 17-25; LD III 43a; **Untersuchungen I** : 85; Morkot, 2003: 4; Bunson, 2002: 17). Ahmose döneminde kuzeyde Lübnan²²⁵ dışında Fenkhu²²⁶ (Lübnan sahili)'den bahisler vardır. Kime atfedileceği tartışmalı bir yazıt²²⁷ Ahmose'nin Byblos'tan içe doğru seferler düzenlediğini, XVI. yüzyılın son çeyreğinde, ardılı I. Amenhotep'in ise Asi vadisi boyunca ilerleyip Tunip'e ulaştığına işaret etmektedir (Redford, 1992a: 149; Redford, 1979)²²⁸.

²²³ Literatürde Karnak Steli olarak geçmektedir.

²²⁴ = Ahmose Pennekhbet, I. Ahmose ve Hatšepsut-III. Thutmosis ortak krallık döneminde seferlere katılan bir görevli.

²²⁵ *D^{hy}* (Urk. IV, 18: 6; Vandersleyen, 1971: 108 vd.)

²²⁶ Urk. IV, 35: 16-17; Vandersleyen, 1971: 90 vd.

²²⁷ Karnak'taki bir geçit yazıtının sol paneli üzerinde, haraç/hediye getiren 4 kent yer almaktadır. İlk ikisinin adları tamamen tahrip olmuştur. Diğer iki kent, *Ḳdm* ('Doğu' burada Lübnan/Byblos) ve *Twnpi* (Tunip, Bkz. dn. 4). Yazıtın sağ panelinde ise Yukarı Reçenu'dan Caiwny (*D^{3iwny}*)'dan gelen haraç/hediye yer almaktadır. D. B. Redford bu yerleşimin kuzey Suriye'de aranması gerektiğini öne sürerek Zainu, Şuna, Şau, Zi-[] ve Siyannu olasılıklarını dile getirmektedir (Redford, 1979: 273).

²²⁸ D. B. Redford bu fikrinden vazgeçmiş, bu seferi I. Thutmosis'in düzenlediğini, I. Amenhotep'in ise Asya'da bir yerlerde çatışmaya girdiğini öne sürmüştür (Redford, 2003: 185 ve dn. 4).

3.3.5. XVI. Yüzyılın Sonunda Mezopotamya

XVI. yüzyılın ikinci yarısı için Mezopotamyanın politik tarihine dair bilgi kaynağı olarak sadece kronikler ve kral listeleri vardır²²⁹. Bunlardan, Assur Eşzamanlı Tarih belgesinde yer alan kayıtlar Asur-Babil ilişkilerinin XVI. yüzyılın sonunda barışçıl olduğuna işaret etmektedir.

Eşzamanlı Tarih - Assur-Babil Antlaşması

A K 4401a + Rm 854

5'. ^mPu-zur-Aš-šur šar₄ ^{KUR}Aš-šur ù ^mBur-na-bur-ya-áš

6'. šar₄ ^{KUR}Kar-du-ni-áš it-mu-ma mi-iš-ri

7'. ta-hu-mu an-na-ma ú-ki-nu

...

5'.-7'. Assur Ülkesi kralı (III.) Puzur-Aššur ve Babil Ülkesi kralı (I.) Burnaburiyaş bir yemin ettiler ve tam sınırı sabitlediler

Eşzamanlı Tarih'te, kayıtlı iki antlaşmadan ilki yukarıdaki Assur-Babil sınırı ile ilgili, Babil kralı I. Burnaburiyaş ile Assur kralı III. Puzur-Aššur (yak. 1510) arasındaki antlaşmadır (Grayson, 1975: 158-159). Benzeri bir antlaşma Babil kralı Karaindaş ile Assur kralı Aššur-bel-nišeşu arasında tekrarlanmıştır (XV. yüzyılın sonu; Grayson, 1975: 158)²³⁰.

III. Puzur-Aššur'dan öncesi ile ilgili olarak "Assur Kral Listesi" tahta geçen kralları ve hükümdarlık yıllarını vermektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında III. Puzur-Aššur'un, babası, büyükbabası ve kendisi Assur'da hüküm sürmüşlerdir:

²²⁹ Mezopotamya'nın XIII. yüzyıl öncesi ile ilgili yazılı kaynaklar çok azdır (Brinkman, 1976b). Kralların kısa adak ve inşa yazıtları, mühürler'in yanı sıra VIII. yüzyılda kaleme alınan kronikler dönem ile ilgili belgelerdir (Kuhrt, 1995: 335)

²³⁰ Belgenin ilk bir önceki paragrafında 1'. satır ve devamında kayıtlı olan bu antlaşma kronolojik sıraya uymamaktadır. Bu durumu W. Röllig kopyayı yapan katibin I. ve II. Burnaburiyaş'ları karıştırmaya bağlamaktadır (Röllig, 1967: 176). Babil kralı II. Burnaburiyaş (XIV. yüzyılın ikinci yarısı, muhtemelen I. Aššur-uballit'in çağdaşı) Assur kralı Aššur-bel-nišeşu'dan sonra hüküm sürmüştür.

Assur Kral Listesi²³¹

§59.	^{md} Šam-ši- ^d Adad <i>mār</i> ₂	^m Iš-me- ^d Dagan <i>ahu-šú ša</i>		
	^m Šar-ma- ^d Adad <i>mār</i>	^m Šú ^{URU} Ninua	16	MU ^{MEŠ}
	<i>šarru</i> ₂ - <i>ta</i> <i>īpuš</i> ^{uš}			
§60.	^m Aš-šur-nērārī <i>mār</i> ₂	^m Iš-me- ^d Da-gan	26	MU ^{MEŠ}
	<i>šarru</i> ₂ - <i>ta</i> <i>īpuš</i> ^{uš}			
§61.	^m Puzur-Aš-šur <i>mār</i> ₂	^m Aš-šur-nērārī	24 ²³²	MU ^{MEŠ}
	KI.MIN			

...

- §59. Išme-Dagan'ın oğlu, -Kidin-Ninua'nın oğlu (II.) Šarma-Adad'ın kardeşi, (III.) Šamši-Adad 16 yıl krallık yaptı.
- §60. (II.) Išme-Dagan'ın oğlu (I.) Aššur-nirari 26 yıl kiralık yaptı.
- §61. (I.) Aššur-nirari'nin oğlu (III.) Puzur-Aššur 24 yıl krallık yaptı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Assur krallarının sadece inşa faaliyetlerine dair yazıtları vardır²³³.

Eşzamanlı Kral Listesi'nin Babil krallarının yer aldığı sütunu tabletin hasarlı olması dolayısıyla güvenli bir veri sağlamamaktadır²³⁴. Babil Kral Listesi A'nın kondisyonu da bir önceki belge gibidir²³⁵. I. Burnaburiyaş'tan (yak. 1510) önce II. Agum'dan (yak. 1570) sonra Babil tahtına geçen krallar hakkında mevzu bahis belgelerden başka kaynağın olmaması bu dönemi karanlıkta bırakmaktadır.

XV. yüzyılda Babil'de Kassit hakimiyeti bütün Güney Mezopotamya'yı kapsayacak şekilde artmıştır (Brinkman, 1972: 274). Assur toprakları ise (Assur kenti ve yakın çevresi) muhtemelen XV. yüzyılda Mitanni devletinin hakimiyetine girmiştir (Cancik-Kirschbaum, 2002: 515). Assur-Mitanni çekişmesinin XV. yüzyılda boyunca sürmüş olduğunu düşünebiliriz. XV. yüzyılın son çeyreğinde

²³¹ Grayson, 1983: 112 vd; Gelb, 1954; Poebel, 1943.

²³² A Versiyonunda (Nasouhi, 1927; Brinkman, 1973) '14 yıl' olarak geçmektedir.

²³³ **ARI** I: 32-36.

²³⁴ Tabletın kötü kondüsyonuna rağmen **RIA 5** editörleri, A. K. Grayson'ın hazırladığı madde içerisinde E. Weidner'in transkripsiyonuna yer vermiştir (Grayson, 1983: 116 vd.). A. K. Grayson **ARI** I'de bu belgeye yer vermemiştir (**ARI** I: 31). Ayrıca Bkz. Bölüm 3.2.4

²³⁵ Ayrıca Bkz. Bölüm 3.2.4

Mitanni kralı Sauštatar, Assur kentini tahrip etmiş ve kentin gümüş ve altın kapısını başkenti Waššukanni'ye götürmüştür²³⁶ (Bkz. Bölüm 4.1.1.3.).

²³⁶ CTH 51 Öy. 8-10

4. Orta Hitit Döneminde Suriye (1500-1355)

4.1. XV. Yüzyılda Suriye

XV. yüzyıl Yakındoğu'da büyük merkezi güçlerin hakimiyetlerinin başladığı dönemdir. Hititlerin Suriye'ye kalıcı olarak girdikleri XIV. yüzyıldan önce, bölgenin tarihi, kuzey Mezopotamya merkezli Hurri-Mitanni devleti ve Mısır İmparatorluğu arasındaki çatışmalar çerçevesinde gelişmiştir. Dönemin bir diğer önemli gücü ise yüzyılın ilk yarısında Hitit topraklarına (Mitanni vassalı olarak) akın düzenleyecek güce ulaşan İdrimi'nin krallığı Alalah/Mukiş'tir. Hitit devleti ise XV. yüzyılı ülkenin güneyi dışında kalan bölgelerde, Anadolu'da savaşarak ve taht kavgalarıyla geçirmiştir. Hitit Ülkesi'nin güneyinde ise, Kizzuwatna Ülkesi ile diplomatik ilişkiler sürdürülmüştür.

4.1.1. I/II Tuthaliya Öncesi Dönem (1500-1420)

İlk olarak, I/II. Tuthaliya öncesi dönemde Hititler'in Suriye ile ilgili temaslarının başlangıcını özetleyip daha sonra, bölgedeki diğer güçlerle ilgili başlıklar altında ilişkilerin detaylı analizlerini yapmak, Hitit krallarının Kizzuwatna kralları dışında doğrudan çağdaşlarının kesin olarak bilinmediği bu dönemin ana hatlarını daha sağlıklı çizmemize olanak sağlayacaktır

Hititler'in Mısır ile ilk teması¹ muhtemelen III. Thutmosis'in Suriye seferleri sırasında gerçekleşmiştir. III. Thutmosis dönemi kayıtlarında hediye/haraç verenler arasında Hatti (*Kheta*) adı yer almaktadır. Bu dönemde elimizde belge olmamakla beraber Hatti Ülkesi'nde muhtemelen II. Zidanta ya da II. Huzziya hüküm sürmekteydi (Bryce, 2005: 119; Bkz. Bölüm 4.2; Bkz. Tablo 4.).

¹ Mısır-Anadolu temasları ile ilgili olarak Anadolu'da ele geçen Mısır Orta Krallık eserleri bu iki coğrafya arasındaki bağların geçmişi ile ilgili çok az bilgi vermektedir (Bkz Bölüm 3.2.6; Bittel, 1970: 114 vd.).

Hititler'in Mitanni devleti ile ilk teması muhtemelen vassali Alalah Kralı'nın Hitit Ülkesi kentlerini yağmaladığında gerçekleşmiş olmalıdır² (Bkz. Bölüm 4.1.1.2.). Muhtemelen XV. yüzyılın ortalarında İdrimi'nin gerçekleştirdiği bu sefer sırasında Hitit tahtında büyük ihtimalle II. Zidanta oturmaktaydı (Bkz. Tablo 4.).

	Hatti	Kizzuwatna	Alalah	Mitanni	Mısır
	Telipinu	Işputahşu ³			
1500	Tahurwaili Alluwamna	Eheya		I. Şuttarna	
	II. Hantili	Paddatissu			
	II. Zidanta II. Huzziya I. Muwattalli	Pilliya ⁴ Talzu ⁵	İdrimi ⁶	I. Barattarna Parsatatar	III. Thutmosis
	I/II Tuthaliya	Sunaşşura	Niqmepa ⁷ II. İlimilimma	Sauštatar	II. Amenhotep
1400	I. Arnuwanda			II. Barattarna I. Artatama	IV. Thutmosis
1390				II. Şuttarna	III. Amenhotep
1380	II/III. Tuthaliya			Artaşşumara Tuşratta ⁸	

Tablo 4. Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları

² Sunaşşura Antlaşması'nda geçen I/II. Tuthaliya'nın Isuwa seferi sonrası Mitanni kralı ile yazışmasında Isuwa halkının muhtemelen I. Şuttarna döneminde Hurri Ülkesi'ne yerleşmesinden bahsedilmesi ve Mitanni kralının "bozduğu yeminlere" referans vermesi XV. yüzyılın başında bir Hitit-Mitanni temasını akla getirmektedir (Bkz. Bölüm 4.1.2.).

³ Işputahşu'nun babası Pariyawatri, muhtemelen Ammuna ile çağdaş ve Kizzuwatna Ülkesi'nin ilk kralıydı (Goetze, 1940: 73; Beal, 1986: 426). Işputahşu, Tarsus Gözlü Kule'de ele geçen mühür baskısında "Büyük Kral" olarak geçmektedir (Goetze, 1936: 210 vd.)

⁴ Pilliya-Zidanta çağdaşlığı için KUB 36.108 (CTH 25); Otten, 1951: 129 vd.

⁵ KUB 40.2 (CTH 641.1); Goetze, 1940: 60 vd

⁶ Heykel yazıtı dışında Alalah IV belgelerinden AIT 3 ve mühür baskıları.

⁷ AIT 17'de mühür baskısı. AIT 2 Tunip kralı Ir-^dIM (Teşup/Adad) ile antlaşma.

⁸ Öldürülen Artaşşumara'nın küçük kardeşi. Yaklaşık 1365'de Mitanni tahtına geçmiştir.

4.1.1.1. Hitit - Kizzuwatna İlişkileri

Telipinu'dan sonra Hitit tahtına geçen⁹ Tahurwaili'nin (yak. 1500) dış politikasına ilişkin tek belge, Kizzuwatna kralı Eheya ile yapılan antlaşmadır¹⁰. Tahurwaili diplomatik açıdan, öncülü Telipinu gibi hareket etmiştir. Ancak, Tahurwaili'nin Kizzuwatna ile yaptığı antlaşma sonrasında Suriye üzerine sefere çıkıp çıkmadığını bilemiyoruz.

Tahurwaili'nin ardılı Alluwamna'ya ait belgeler¹¹ dönemi kurgulamamıza yetecek nitelikte değildir.

Alluwamna'nın ardılı II. Hantili döneminde, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar, kuzeyde sürekli sorun yaratan Kaskalar'a dair bir kayıt, bu topluluğun Nerik¹² kentini ele geçirdiğinden bahsetmektedir¹³. Bu veri Hitit devletinin iç sorunlarıyla meşgul olduğunu düşündürmektedir. II. Hantili, muhtemelen öncüllerinin diplomasi yolunu takip ederek Kizzuwatna kralı Paddatissu ile antlaşma yapmıştır¹⁴. Antlaşmada Hitit kralı "Büyük Kral" olarak geçmekte, Kizzuwatna kralından ise adı ile bahsedilmektedir. Telipinu ve Tahurwaili'nin yaptıkları antlaşmalarda da tarafların adlandırılmaları bu şekildedir. Kizzuwatna antlaşmaları her ne kadar karşılıklılık üzerine kurulu ve paritetik antlaşmalar gibi görünseler de, tarafların adlandırılmalarından yola çıkarak bunun böyle olmadığını öne sürebiliriz.

II. Zidanta, muhtemelen Sunaššura Antlaşmasını¹⁵ yapan I/II. Tuthaliya'nın büyükbabasıdır. II. Zidanta döneminde Kizzuwatna krallı Pilliya, Hititlerin müttefiki

⁹ Tahta geçiş sırası ile ilgili tartışmalar ve belgeler için bkz. Dinçol B., 1988: 7-18; Otten, 1971; Bin-Nun, 1974.

¹⁰ KBo 28.107-109 (CTH 29)

¹¹ Dönemin belgeleri, CTH 23 (Bin-Nun, 1974; Carruba, 1974: 80) ve Kurban Listeleri ile Toprak Bağış Belgeleri (Otten, 1987).

¹² Muhtemelen Samsun - Vezirköprü, Oymaağaç (Dinçol-Yakar, 1974)

¹³ CTH 81, III. Hattusili'nin Apologyası III 46'-49' (Otten, 1981; Van Den Hout, 2003: 199 vd.)

¹⁴ CTH 26 (Meyer, 1953; Del Monte, 1981; Liverani, 2001: 66 vd.).

¹⁵ CTH 41 ve CTH 131 (= CTH 41.II.2); Goetze, 1940: 36 vd.

konumunda iken¹⁶, Mitanni tarafına geçmiştir (Beal, 1986: 444; krş. Houwink ten Cate 1998). Kizzuwatna'nın, Mitanni devletine yakınlaştığı, AIT 3'te¹⁷ de karşımıza çıkmaktadır. Sunaššura Antlaşması'ndaki bazı ifadeler ise (Bkz. Bölüm 4.1.2.) muhtemelen bu yakınlaşmanın ardından Kizzuwatna'nın Mitanni devletinin vassali olduğuna işaret etmektedir.

II. Zidanta'dan sonra Hitit tahtına geçen II. Huzziya, I. Muwattalli tarafından öldürülmüştür¹⁸. I. Muwattalli'nin kısa bir süre kaldığı Hitit tahtı bir kez daha cinayetle boşalmıştır. Öldürülen Hitit kralının yerine tahta I/II. Tuthaliya geçmiştir. I/II. Tuthaliya Kizzuwatna'nın son kralı Sunaššura'nın çağdaşıdır (Bkz. Bölüm 4.1.2.).

4.1.1.2 Alalah / Mukiš Krallığı

I. Mursili'nin Halep'i tahrip etmesinin ardından, kentte Šarrael ile yeni bir hanedan yerini almıştır. Alalah IV belgelerinde yer alan mühür baskılarından bildiğimiz Šarrael'in ardılları oğlu Abbael ve torunu I. İlimilimma'dır¹⁹. I. İlimilimma ve muhtemelen babası Abbael Halep kentinde hükümdardılar²⁰. I. İlimilimma'nın oğlu İdrimi ise XV. yüzyılın ilk yarısında Alalah'ta hüküm sürmüştür.

Alalah kralı İdrimi'nin politik kariyerini otobiyografisinden takip edebilmekteyiz²¹. İdrimi'nin babası (I. İlimilimma) Halep'te bir "yanlış yapma"nın²²

¹⁶ Bryce, 2005: 139 ve dn 62; krş. Schwemer, 2007: 152.

¹⁷ Kizzuwatna Kralı Piliya - Alalah Kralı İdrimi Antlaşması (Wiseman, 1953: 31-32)

¹⁸ KBo 32.184-185 (CTH); Carruba, 1990: 539 vd. I. Muwattalli, muhtemelen babası (II Huzziya?) Hitit kralı olan Kantuzili ve Himuili tarafından öldürülmüştür. Tahta Kantuzili'nin oğlu I/II. Tuthaliya geçmiştir (Bryce, 2005, 121).

¹⁹ "Šarrael oğlu Abbael" ve Abbael mühürleri, İdrimi ve oğlu Niqmepa tarafından, bir çeşit "hanedan mührü" olarak kullanılmıştır (AIT 3'te İdrimi tarafından, AIT 2'de Niqmepa tarafından). Diplomatik belgeler olan AIT 3 (Kizzuwatna Antlaşması) ve AIT 2'nin (Tunip Antlaşması) "hanedan mührü" ile mühürlenmesi kanımızca Tunip ve Kizzuwatna krallıkları karşısında Alalah/Mukiš kralının üstünlüğüne bir vurgu olabilir.

²⁰ İdrimi'nin Otobiyografisi: 1-3; Klengel, 1992a: 86.

²¹ İdrimi'nin heykelinin (bkz. Resim 1.) üzerinde yazılı olan otobiyografik metin (Dietrich-Loretz, 1981: 204 vd.; Klengel, 1981; Longman III, 2003: 479-480).

²² "düşmanca hareket", Akkadça *MAŠIKTU* < **MAŠAKU* "kötü, çirkin (CAD M1: 324.).

sonucu olarak ailesine karşı bir ayaklanma çıktığı için (Klengel, 1992a: 87; Klengel, 1981: 273) İdrimi'nin annesinin akrabalarının kentine, Emar'a²³ kaçmak zorunda kalmışlardır. İdrimi, Kenan²⁴ Ülkesi'nin Ammiya²⁵ kentinde iken babasının tebaası olan Halep, Mukiş²⁶, Nihi²⁷ ve Amae²⁸'li insanlarla buluşmuştur (İdrimi Yazıtı: 18-26)²⁹. Yedi yıllık sürgünün ardından, İdrimi I. Barattarna'ya bir haberci göndermiştir (İdrimi Yazıtı: 45). Bu, İdrimi'nin Hurri-Mitanni³⁰ kralı ile muhtemelen ilk kez temas kurma çabası değildir (Klengel, 1992a: 88). İdrimi'nin sürgündeki yedinci yılındaki I. Barattarna'ya tabi olma teklifi ve gönderdiği hediye kabul edilmiştir³¹ (İdrimi Yazıtı: 43-58).

İdrimi Yazıtı

43-44. 7 yıl boyunca Güçlü Kral, Hurrilerin Kralı Barattarna bana düşmandı.

45. 7. yılda Kral Barattarna'ya

46-52. Hurrilerin Kralı'na Anwanda'yı yolladım ve babalarımın çabalarını, babalarımın birbirleriyle kardeş olduklarını ve atalarımızın ile Hurri Krallarına iyi olduklarını, ve birbirlerine sağlam bir yeminle bağlandıklarını anlattım. Güçlü Kral atalarımızın çabalarını ve yeminlerini dinledi.

53-54. Ve yeminin içeriğinden korktu. Yeminin sözlerinden ve çabalarımızdan dolayı hediyemi

²³ İdrimi'nin burada bahsettiği XV. yüzyıl Emar'ının yeri bilinmemektedir. Ancak, XIV. yüzyılın sonunda II. Mursili'nin doğrudan Kargamış Krallığı'nın hakimiyetine bıraktığı yeni yerleşimden fazla uzakta olmamalıdır (Burney, 2004: 79 vd.). Yeni Emar kentinin tarihi D. Arnaud'ya göre II. Mursili ile başlamaktadır (Arnaud, 1991). B. Faist - U. Finkbeiner ise Emar'ın yeni kazılarla 3. binyıl tabakalarına ulaşılması sonucu önceki görüşlerin geçersizliğini öne sürmüşlerdir (Faist-Finkbeiner, 1999: 474 vd.). Birçok bilimadamı Emar tabletlerini, XIV. yüzyıl başı veya sonrası Mitanni hakimiyeti dönemi ve XIV. yüzyıl son çeyreği veya sonrası Hitit hakimiyeti dönemi olarak iki gruba ayırmaktadır. İki farklı katip ekolüne ait tabletleri D. Arnaud aynı dönemler içerisinde ve XIV. yüzyılın son çeyreğine ve sonrasına yerleştirmektedir. XV. yüzyıldan XIV. yüzyılın sonuna kadar olan dönem ile ilgili bkz. Adamthwaite, 2001: 3 vd.; Pruzsinszky, 2007.

²⁴ Byblos'un kuzeyinde Amurru Ülkesi'nin güneyinde kalan bölge (RGTC 12/2: 162-163)

²⁵ Kuzey Lübnan'da Trablus'un 15 km, Byblos'un 50 km kuzeyinde Amyun (RGTC 12/2: 20)

²⁶ Asi'nin denize döküldüğü bölge.

²⁷ Nihi=Niya, Orta Asi Vadisi, Klasik dönem Apamea.

²⁸ Amae=Amau, Halep'in batısı.

²⁹ İdrimi'nin ifadesine göre babası İlimilimma'nın hakimiyet alanının sadece Halep ile sınırlı olmadığını görmekteyiz.

³⁰ İdrimi Yazıtı'nda Mitanni kralı LUGAL ÉRIN^{MEŠ} Hur-ri^{KI} (=ŠAR ŠĀBĒ Hur-ri^{KI}) "Hurri Ülkesi Birliklerinin Kralı" olarak geçmektedir.

³¹ AIT 395'te geçen Hurritize edilmiş (Astour, 1988: 550 dn 36; karşı. Goetze, 19) Zalhe, Zalae ve Mukişhe'nin adlarının geçtiği gümüş listesi, İdrimi'nin Mitanni kralına ödediği düzenli haracın kanıtı olabilir (Wiseman, 1953: 104; Klengel, 1992a: 88)

55. kabul etti. Ondan sonraki Kinunu (Aralık-Ocak) ayında
56. çokça libasyon yaptım. Böylece, elden çıkmış (kayıp) Evi³² ona geri getirdim³³.
57. Ona soyluca ve sadakatimle, dostça
58. yemin ettim. Ve böylece Alalah Kralı oldum.

İdrimi'nin, Mitanni kralı I. Barattarna'nın vassali olarak hüküm sürdüğü bölgenin muhtemelen, Halep dışında, babası İlimilimma'nınki ile aynı olduğunu düşünebiliriz. Halep kenti ise, büyük ihtimalle doğrudan Mitanni tarafından yönetiliyordu (Klengel, 1992a: 88; **GS I**: 229; Klengel, 1981: 277)

İdrimi, Mitanni kralı Barattarna'nın vassali olarak Hitit ülkesine bir sefer düzenlemiştir. Bu seferde tahrip edilen kentler, Paššahe³⁴, Damarutla³⁵, Hulahhan³⁶, Zila³⁷, İe³⁸, Uluzila³⁹ ve Zaruna olarak kayıtlıdır. Bu kentlerden Zaruna⁴⁰ dışındakiler başka belgelerde geçmemektedir. Bu kentlerin bir kısmı, muhtemelen Kilikya bölgesinde, Kizzuwatna - Hitit sınırında yer almaktaydılar.

İdrimi Yazıtı

64. Orduyu aldım Hatti Ülkesi'ne
65. yukarı gittim. 7 kenti zaptettim:
66. **Paššahe, Damarutla**
67. **Hulahhan, Zila, İe,**
68. **UluZila ve Zaruna**
69. Bu kentleri zaptettim. Onları
70. tahrip ettim. Hatti Ülkesi
71. ise birleşmedi ve bana karşı harekete geçmedi.
72. Kalbimin istediğini yaptım:
73. yağmaladım ve mallarını, eşyalarını, yüklerini
74. aldım ve destek birliklerim,
75. kardeşlerim

³² É = *bīta* "ev"

³³ E. L. Greenstein - D. Marcus "I restored to him a lost estate" (Onu kaybedilmiş bir mülkte yeniden tahta geçirdim) olarak çevirmiştir (Greenstein-D. Marcus, 1976).

³⁴ RGTC 12/2: 218-219

³⁵ RGTC 12/2: 63; İslahiye bölgesinde (Klengel, 1981: 278.)

³⁶ RGTC 12/2: 131-132.

³⁷ = Zisi, Kozan (Adana) (RGTC 12/2: 357; Smith, 1949: 78)

³⁸ RGTC 12/2: 140; İslahiye bölgesinde (Klengel, 1981: 278.

³⁹ RGTC 12/2: 322; İslahiye bölgesinde (Klengel, 1981: 278.)

⁴⁰ Bkz. Bölüm 3.1.2. I. Hattusili'nini II. Suriye Seferi ve Bölüm 3.1.3.3.

76. ve benimle birlikte olanlara dağıttım. Silahlarını ise
77. kendime aldım. **Mukiš** Ülkesi'ne geri döndüm.
78-80. Ve kentim Alalah'a ayak bastım. Beraberimde Hatti
Ülkesinden ganimet ve hayvan ve mal ve eşya ve yükleri aşağı
getirdim. Bir saray inşa ettim.
81. Tahtımı kralların tahtı gibi yaptım.

Yedi Hitit kentinin yağmalandığı bu sefer belki de Mitanni devletinin seferlerine yardım amacıyla yapılmıştır (Klengel, 1992a: 88). C. Kühne ayrıca seferlerin, Hitit hakimiyetinden çıkmaya çalışan Kizzuwatna'ya destek olmak amacıyla da yapılmış olabileceği ihtimalini öne sürmüştür (Kühne, 1987: 212). Kizzuwatna kralı Pilliya'nın bu dönemde hem Hititler ile (muhtemelen II. Zidanta) hem de İdrimi'yle olan antlaşmalarına dayanarak, iki güç arasında kalmış olduğu yorumunu yapabiliriz. Bu antlaşmalardan hangisinin önce gerçekleştiği konusunda, Sunaššura antlaşmasından gelen verileri kullanabiliriz:

Sunaššura Antlaşması (CTH 41)⁴¹

KBo 1.5

Öy. I

5-7. Önceden, büyükbabamın zamanında Kizzuwatna Hatti'nin (tarafında) idi.⁴² Ancak daha sonra Kizzuwatna kendini Hatti'den özgür kıldı ve Hurri Ülkesi'nin tarafına döndü.

I/II. Tuthaliya'nın büyükbabası olarak II. Zidanta'yı kabul edersek, Sunaššura antlaşmasının yukarıdaki tarihi geriye bakış kısmının ilk satırlarına göre, Kizzuwatna önce Hatti ile antlaşma yapmış daha sonra Mitanni tarafına geçmiştir. Durumu özetleyecek olursak: Kizzuwatna kralı Pilliya önce Hititlerle bir antlaşma yapmış

⁴¹ Goetze, 1940 36 vd; HDT2, No 2: 17 vd.;

⁴² **KBo** 1.5 § 2'de geçen "*māt Kizzuwatni ša māt Hatti ibašši*" (Kizzuwatna Ülkesi Hatti Ülkesi'nin olmuştu) ifadesinin benzeri aynı antlaşmaya ait Hititçe bir fragmanda (**KUB** 36.127 Ay. 4'-5') "*ŠA dUTU^{ŠT} kīša*" (Majestenin olmak) olarak geçmektedir. D. Schwemer bu ifadelerin "Majestenin (özgür) müttefiki olmak" şeklinde çevrilmesini önermiştir (Schwemer, 20007: 152). Bu durumda hem Pilliya döneminde hem de Sunaššura döneminde Kizzuwatna'nın Hatti'nin müttefiki olduğunu düşünmek gerekmektedir. D. Schwemer'in T. Bryce (Bryce, 2005) için yazdığı eleştirin kanımızca G. Beckman (HDT², No. 2: 18) için de geçerlidir. G. Beckman "*ša māt Hatti ibašši*"yi "came into the possession of the Hatti" olarak çevirirken "*ŠA dUTU^{ŠT} kīša*" ifadesini "become an ally" (HDT², No. 2: 26) olarak çevirmiştir.

daha sonra ise Mitanni kralının vassali olan Alalah Kralı İdrimi ile bir antlaşma yapmıştır⁴³. Eğer Sunaššura Antlaşması'nda sözü edilen "Hurri Ülkesi'nin tarafına döndü" ifadesi ile Pilliya - İdrimi antlaşması kastedilmiyorsa⁴⁴, Kizzuwatna kralı belki de bir üçüncü antlaşmayı Hurri/Mitanni kralı ile yapmış da olabilir.

İdrimi, otobiyografisine göre (İdrimi Yazıtı: 100) 30 yıl tahtta kalmıştır. Yazıtta, İdrimi'nin Atalarına yaptığı sunuları devam ettirme görevini oğlu Adad/Tešup-nirari'ye bıraktığı kayıtlıdır (İdrimi Yazıtı: 91). Ancak Adad-nirari'nin Alalah/Mukiš tahtına geçtiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır (Klengel, 1976: 32). Adad-nirari'nin kısa bir süre tahtta kaldığını ancak kardeşi/ağabeyi Niqmepa tarafından ona ait belgelerin Alalah sarayının arşivlerinden çıkartıldığı düşünülebilir (Klengel, 1992a: 89). C. Kühne, Adad-nirari'nin tahta geçtiğini ancak Mısır-Mitanni çatışmaları sırasında yerini koruyamayıp, Mitanni kralı Sauštatar'ın talimatıyla kardeşi Niqmepa tarafından tahttan indirildiği kurgusunu önermiştir (Kühne, 1987: 220).

Niqmepa babası İdrimi gibi, Mitanni devletinin vassali olarak Alalah'ta hüküm sürmüştür. AIT 108'de muhtemelen Mitanni kralı (I. Sauštatar) doğrudan Utti adında birine Niqmepa'nın eşeklerinin geçişinden vergi alınmamasını emretmektedir. Niqmepa'nın adının geçtiği, Mitanni kralı I. Sauštatar'ın karara bağladığı Sunaššura⁴⁵ ile ilgili dava metni ve Ugarit'te ele geçen bir tablet parçası⁴⁶ bu kralın doğrudan çağdaşlarını tespit etmememizi sağlamaktadır (Bkz. Bölüm 4.1.2.).

Niqmepa'dan sonra Alalah/Mukiš tahtına II. İlimilimma (yak. XV. yüzyılın son çeyreği) geçmiştir. Muhtemelen babası Niqmepa gibi I/II. Tuthaliya'nın çağdaşı

⁴³ AIT 3

⁴⁴ Mitanni devletinin bir vassali ile yapılmış antlaşma da Mitanni tarafında olmanın göstergesi olarak kabul edilmelidir. Pilliya ile İdrimi arasında gerçekleşen antlaşmanın maddelerinin Mitanni kralı Barattarna'nın yemininden sonra uygulamaya konulduğu ifadesi (AIT 3, Ay. 40-42) Kizzuwatna'nın konumunu açıklayıcı niteliktedir.

⁴⁵ Büyük ihtimalle I/II. Tuthaliya ile antlaşma yapan Kizzuwatna kralı Sunaššura.

⁴⁶ RS 4.449 Niqmepa'nın (Ugarit kralı) Ibira<nu>'ya yazdığı bir mektup (Virolleaud, 1936: 21 vd.; Arnaud, 1986; Singer, 1999: 620; GS II: 335)

olan II. İlimilimma⁴⁷, Alalah IV belgelerinde "kralın oğlu"⁴⁸ ve kral⁴⁹ olarak yer almaktadır⁵⁰. Alalah IV.'ün sonunu getiren bir Hitit saldırısı olmuştur. I. Šuppiluliuma, Alalah/Mukiš krallığının tahtında İdrimi'nin soyundan gelen son kral olan Itur-adad'ı yenmiş ve krallığın toprakları daha sonra Ugarit ve Halep arasında paylaşılmıştır (Sasson, 1981: 322; Klengel, 1992a: 109).

⁴⁷ E. Von Dassow, Alalah IV'te II. İlimilimma'ya ait geçerliliği olan herhangi bir belgenin bulunmamasını, Alalah/Mukiš kralının idare merkezini Alalah IV. tahrip edilmeden Mukiš'e taşımasıyla açıklamaktadır E. Von Dassow'un fikrine göre Alalah IV'de AIT 2 Tunip Antlaşması geçerliliği olmayan bir belge olduğu için Alalah'ta geride bırakılmıştır (Von Dassow, 2005: 52). Bu fikir Eski Yakındoğu toplumlarının yazılı belgelere verdiği değer ile ve belgeleri sürekli kopyalayıp sonraki kuşaklara aktarmalarıyla ters düşen bir düşüncedir. Kanımızca, II. İlimilimma'ya ait belgelerin azlığını, belki kısa süren hükümdarlığı ya da belgelere hala ulaşamaması gibi başka fikirlerle açıklamak daha yerinde olacaktır.

⁴⁸ AIT 15, AIT 330

⁴⁹ AIT 70, AIT 85 (bu tablette babasının mührünü kullanmıştır Collon, 1975: 171), AIT 87, AIT 88, AIT 94, AIT 103, AIT 104

⁵⁰ Bkz. Bölüm 4.1.2.

4.1.1.3. Mitanni Devleti

XVI. yüzyılın başında Alalah ve Halep'in Hititler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından, kuzey Mezopotamya merkezli Mitanni devleti oluşan politik boşluğu doldurmaya çalışmıştır. I. Hattusili ve I. Mursili, Hatti Ülkesi'nin doğusunda ve kuzey Suriye'de yoğun bir Hurri varlığıyla karşılaşmıştır. Hurri kralları⁵¹, Hitit devletinin genişlemesi sırasında, Hititlerle savaşmışlardır. Hurri krallarının kendi aralarındaki çekişmelerinin kaydı ise "Urşu Kuşatması" metnine yansımıştır⁵². Hurri kentleri bir yandan Hitit karşıtı ittifakta yer alırken bir yandan da birbirleriyle liderlik için savaşmışlardır. Hurri kentlerinin merkezi bir birlik haline gelmesi ve ardından İndo-Ari⁵³ yönetici sınıf tarafından Mitanni devletinin oluşumunu anlatan belgeler bulunmamaktadır. Yükselen Mitanni hakimiyetini, Suriye ve Mezopotamya'daki bazı merkezlerden gelen belgelerden çıkarabilmekteyiz. XV. yüzyılın başında muhtemelen Hitit kralı Tahurwaili'nin çağdaşı I. Şuttarna ile, Kirta'nın oğlu olarak karşılaşmaktayız⁵⁴. Mitanni adı ilk kez bu dönemde "*Maitani*" olarak karşımıza çıkmaktadır^{55, 56}:

⁵¹ Bu kralların dördünün adı CTH 17 (II 15'-16')'de kayıtlıdır (Bkz. Bölüm 3.1.4). Bu krallardan Ar-[] . .] muhtemelen Hurri kökenli bir ad taşımaktadır. Diğer Hurri kralları Uwanti, Urutitti ve Uwagazani'nin adları ise İndo-Ari kökenlidir (Astour, 1972: 105)

⁵² CTH 7 (Ay. 7.) Hurrili yöneticiler "Fırtına Tanrısı'nın oğlunun oğulları" olarak geçmektedir (Bkz. Bölüm 3.1.1.).

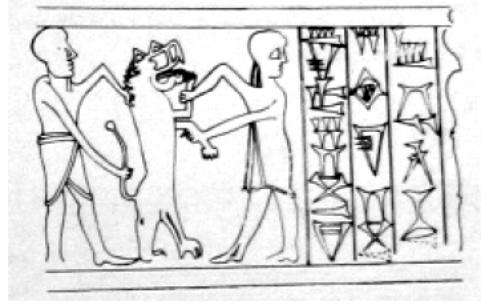
⁵³ Mitanni krallarının adları ile ilgili olarak bkz. Dumont, 1947.

⁵⁴ AIT 13 ve AIT 14; Collon, 1975: 131.

⁵⁵ Krallığın adı Nuzi belgelerinde geçen özel isim Maitta'dan gelmektedir (Wilhelm, 1995b: 1246). Hititler ve Hurrilerin, Hurri Ülkesi olarak tanımladıkları bu krallık Assurlular tarafından Hanigalbat olarak adlandırılmaktadır. Mısırlılar ise Fırat'ın batısında kalan bölgeyi tanımlayan Naharin (*Nhrn*) adını kullanmışlardır (Finkelstein, 1962: 85).

⁵⁶ XVI. yüzyılın son çeyreğine de tarihlenebilen (I. Amenhotep ya da I. Thutmosis), Mısırlı astronom Amenemhat'ın biyografisinde, "*Mitiny* olarak adlandırılan yabancı ülke" ifadesi muhtemelen Mitanni adına ait en eski belgedir (Helck, 1971: 118, 277; Astour, 1972: 104).

I. Šuttarna'nın mühür baskısı (Collon, 1975: 131)

1. Šu-ut-tar-n[a]
2. DUMU Ki-ir-ta
3. LUGAL Ma-i-ta-ni

...

Kirta oğlu Šuttarna, Maitani Kralı

XV. yüzyılın başında Mitanni devletinin yayılma yönünde, Suriye'de, karşısına Mısır çıkmıştır. I. Thutmosis, Suriye'e yaptığı bir seferde Naharina'yı tahrip etmiştir (Urk. IV: 9; ARE II: 81)⁵⁷. Bu olay, Mitanni-Mısır ilişkilerinin saldırgan bir şekilde başladığını göstermektedir. Mısır'da kraliçe-firavun Hatşepsut'un bölgeye ilgisiz olduğu XV. yüzyılın ortalarına kadar, muhtemelen Mitanni devleti Suriye'de hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. Mitanni devleti, kuzeyde Hititlerin doğusunda İšuwa sınırlarından, güneyde Hana krallığına⁵⁸, batıda Alalah/Mukiş krallığı ve Akdeniz kıyısına kadar bir bölgede vassalleriyle hüküm sürmeye başlamıştır (Kühne, 1999; Van Loon, 1982).

XV. yüzyılın ikinci yarısına doğru III. Thutmosis'in Asya Seferleri Mitanni devletini zayıflatmış olmalıdır. III. Thutmosis'in bu seferleri Bölüm 4.3'te ele alınacaktır. III. Thutmosis'in seferlerinin ardından, II. Amenhotep döneminde (XV. yüzyılın son çeyreğinde özellikle firavunun 7. yılında bölgeye gerçekleştirdiği

⁵⁷ İbana oğlu Ahmose biyografik mezar yazıtında, Suriye (*Rṯnw*) üzerine yürüyen firavun I. Thutmosis'in Naharina'yı (*Nḥryn*) tahrip ettiği kayıtlıdır.

⁵⁸ Terqa'da ele geçen yayınlanmamış tabletlerde, II. Barattarna (daha önceki yayında Rouault, 1992: 254'te Barattarna olarak kaydetmiştir) muhtemelen Šuttarna (I) ve Sauštatar 'ın adları geçmektedir (Rouault, 2004: 56-57).

seferden sonra) Mitanni devleti Mısır ile uzlaşmanın yollarını aramaya başlamıştır (Spalinger, 1983: 94)⁵⁹.

XV. yüzyılın sonu - XIV. yüzyılın başında, Sauštatar ve (I.³) Artatama'ya ait toprak bağış belgeleri Fırat'ın doğusunda Kargamış'ın yaklaşık 50 km güneyinde, Tel Bazi'de ele geçmiştir (Sallaberger *et al*, 2006: 77 vd.). I. Sauštatar, Assur kentini tahrip ederek yağmalamıştır⁶⁰. Arrapha⁶¹ kralını vassali olarak kendisine bağlamıştır⁶².

XIV. yüzyılda, Mitanni-Mısır ilişkileri dostça bir eksenle gelişmiştir. XIV. yüzyılın başında Mitanni kralı I. Artatama, bir kızını IV. Thutmosis'in haremine yollayarak⁶³ bir dizi diplomatik evliliği başlatmıştır (Schulman, 1979: 183; Bkz. Bölüm 4.2.).

⁵⁹ Bu dönem Hititlerin Suriye'ye tekrar girdiği I/II. Tuthaliya dönemine rastlamaktadır.

⁶⁰ CTH 51; Bkz. Bölüm 4.1.2

⁶¹ Modern Kerkük'ün 15 km kadar güneybatısında.

⁶² Speiser, 1929

⁶³ Bu konudaki bilgi, I. Artatama'nın torunu Tušratta'nın Akhenaton'a yolladığı mektuptan gelmektedir (EA 29: 16-18)

4.1.2. I/II Tuthaliya Dönemi (1420-1400)

I/II. Tuthaliya'nın Yıllıkları'na⁶⁴ göre babasının⁶⁵ ölümünden sonra Anadolu'nun batısındaki ülkeler Hititlere karşı ayaklanmışlardır⁶⁶. Hitit kralı batıdaki sorunlarla ilgilendikten sonra kuzeyde Kaskalar ile savaşmıştır. Arada sefere çıkmadığı bir yıldan sonra ülkenin doğusunda Isuwa'da bir düşmanlık ile karşılaşmıştır. Isuwa Ülkesi'ne bu ayaklanmada Mitanni kralı yardım etmiştir:

I/II. Tuthaliya'nın Yıllıkları (CTH 142) KUB 23.11

Ay. III

27. [EGIR-*pa-an-d*]a-mu [ŠA KUR ^{URU}I-šu-wa^{??} -]x[?]
KUR-e-an-za ku-u-ru-ur IŠ-BAT

28. [nu LUGAL KUR ^{URU}I-šu-wa[?] ku-u-ru-ur] IŠ-BAT nu-
u-š-ši LUGAL ^{URU}Hur-ri

29. [wa-ar-ra-a-it[?] ú-ga ^mTu-ut-ha-li-ya-aš I-NA KUR ^{URU}I-
š]u-wa la-ah-hi-ya-u-wa-an-zi pa-a-u-un

30. [nu ÉRIN^{MEŠ} LÚKUR ŠA] KUR ^{URU}I-šu-wa za-ah-hi-
ya-ah-ha-at

...

27. Benim a[rkamdan Isuwa[?] Ülkesinin]x Ülkesi düşmanlık etti.

28. (Ondan sonra bana) [Isuwa Ülkesi kralı ... düşman] oldu ve
ona Hurri kralı

29. [yardım etti. Ben Büyük Kral Tuthaliya Is]uwa [Ülkesi'ne]
savaşmaya gittim.

30. [... ve] Isuwa Ülkesi ['nin düşman ülkenin birlikleri ile]
savaştım.

Hitit kralı, metnin devamındaki kırıklı içerikte, "Hurri Kralı'nın geldiğinden" ve daha sonra kendisinin "büyük ülke Isuwa"yı tahrip ettiğinden bahsetmektedir (Dinçol, B, 1988: 52 vd.; Carruba, 2008: 46). I/II. Tuthaliya Isuwa seferinin bir sonraki aşamasında olanları ve Mitanni kralı ile çekişmesini yıllıklarından farklı bir şekilde son Kizzuwatna kralı Sunaššura ile yaptığı antlaşmada anlatmaktadır:

⁶⁴ CTH 142; Dinçol B., 1988: 48 vd; Carruba, 1977; Carruba, 2008:17 vd.

⁶⁵ Muhtemelen usurpatör I. Muwattali'nin öldürülmesi olayına karışan Kantuzili (Dinçol, 2001; Dinçol-Dinçol, 2008: 27; Otten, 2000; Soysal, 2003)

⁶⁶ Buradaki olaylar aynı zamanda II. Muwattalli - Wilusa kralı Alaksandu arasındaki antlaşmanın (CTH 76) tarihi geriye bakış kısmında da geçmektedir.

Sunaşşura Antlaşması (CTH 41)⁶⁷
Isuwa Seferi ve sonrası

§ 3

8.-13. Majestenin [Kölesi] Isuwa ülkesinin insanları, Majesteye karşı düşmanlığa [başladıklarında] Ben, Majeste, onlara karşı [savaşa] gittim. Isuwa ülkesini yendim, ve [Isuvalılar] Majestenin önünde kaçtılar. Aşağıya, Hurri Ülkesi'nin içine gittiler. Ben, Majeste Hurrili adama şu sözü yolladım: "Kölelerimi geri gönder!" Ama Hurrili adam geri şu sözü yolladı: "Hayır!"

§ 4

14.-19. "Bu kentlerin halkı önceden, büyükbabamın zamanında Hurri Ülkesi'ne gelip burada yerleştiler. Ve aslında sonradan Hatti'ye kaçak olarak gittiler. Şimdi, sonunda sürü kendi ahırını seçti. Onlar son olarak benim ülkeme geldiler."

§ 5

20.-24. Hurrili adam, Majesteye, kölelerimi geri göndermedi, ama o birliklerini ve arabalı savaşçıları yolladı. Majestemin yokluğunda Isuwa Ülkesi'ni yağmaladılar. Ben, Majeste, başka bir düşmana (karşı) savaşır iken, onlar ele geçirdikleri sivil esirleri, büyükbaş hayvanları ve koyunları alıp Hurri Ülkesi'ne götürdüler.

§ 6

25.-29. Hurrili (adam) yeminleri çiğnedi⁶⁸, bunun üzerine ben Majeste, Hurrili adama şu sözü yolladım: "Eğer bir ülke kendini senden özgür bırakır ve Hatti'ye dönerse, o zaman bu mesele nasıl olacaktı?" Hurrili adam geri şu sözü yolladı: "Aynen öyle!"

Yıllıklarında geçen olayların devamında I/II Tuthaliya Hurriler ile savaşmaya devam etmiş görünmesine rağmen (Klengel, 1999: 112), Sunaşşura Antlaşmasından anlaşıldığına göre Hitit kralı sadece yazışmayı/diplomasiyi tercih etmiş gibi görünmektedir. Burada Hitit kralının yazıştığı Hurri/Mitanni kralı büyük ihtimalle I. Sauštatar'dır. Anlaşılan İsuwa ülkesinde Hitit hakimiyetinin kurulması sadece savaş ile gerçekleşmemiştir.

Hitit Ülkesi'nin batısını güvence altına aldıktan sonra I/II. Tuthaliya Suriye'ye girişinin ilk adımını Isuwa seferiyle atmış olmalıdır. Hitit kralının bir sonraki adımı

⁶⁷ **HDT**², No 2: 17 vd.; Weidner, 1923: 88 vd.; Luckenbill, 1921: 180-187; Goetze, 1940: 36 vd.

⁶⁸ Burada sözü edilen yemin belki de XV. yüzyılın başında (§6'da bahsedilen büyükbaba⁷ I. Şuttarna döneminde) Mısır'ın bölgeye seferler düzenlemeye başladığı sırada, bölgedeki konumlarını sağlama almak amacıyla yakınlaşan Mitanni ve Hitit devletlerinin bir ittifakına işaret ediyor olabilir (Bkz. Bölüm 4.1.1.3 ve Bölüm 4.2).

güneyindeki Kizzuwatna ile antlaşma imzalayarak Mitanni karşısı bir ittifak gerçekleştirmek olmuştur⁶⁹:

Sunaššura Antlaşması (CTH 41)

Öy. I 38-39. Hurriler Sunaššura'yı bir köle olarak niteliyorlardı, ancak ben Majeste onu gerçek bir kral yaptım.

...

Ay. III 37-39. Bundan başka: Hurri Ülkesi'nin kentlerinden biri Sunaššura'nın kentlerine müdahale ederse, hangi Hurri kenti olursa orada ona karşı beraber savaşağız.

Anadolu'da Hititler Mitanni devleti ile çatışırken muhtemelen Alalah/Mukiş kralı Niqmepa, I. Sauštatar'ın vassali olarak güneyindeki Tunip ile bir antlaşma yapmıştır (**AIT 2**). Ancak, Niqmepa'nın Tunip kralı Ir-^dIM (Tešup/Adad) ile gerçekleştirdiği ittifak, Niqmepa'nın oğlu döneminde Hitit lehine bir başka antlaşma ile değişmiştir⁷⁰. Bu antlaşmada Alalah kralı (II.) İlimilimma ile Tunip arasındaki bir çatışmadan⁷¹ ve daha önce edilen bir yeminden⁷² bahisler vardır. Bu antlaşma metni bölgedeki Hitit varlığının muhtemelen I/II. Tuthaliya döneminde, ulaştığı sınırları tanımlamamızı sağlamaktadır.

I/II. Tuthaliya ile Tunip arasında yapılan antlaşmada adı geçen İlimilimma muhtemelen Niqmepa'nın oğlu II. İlimilimma'dır. I/II. Tuthaliya'nın Suriye'de Tunip dışında Aštata ile de ilgili olduğuna dair biri tartışmalı iki referans vardır. Bunlardan

⁶⁹ Kizzuwatna kralı Sunaššura bu antlaşma öncesinde Mitanni devletine tabi idi. **AIT 14**'te Alalah kralı Niqmepa ile Sunaššura arasındaki Alawar (**RGTC 12/2**: 12-13) kenti ile ilgili bir sınır anlaşmazlığı davası I. Sauštatar'ın huzurunda görülmüş ve tablet Mitanni kralının mührüyle mühürlenmiştir (Wiseman, 1953: 39). Ayrıca Sunaššura Antlaşmasının Ay. IV. 5. satır vd'da Mitanni'ye edilen yeminlerin geçersiz olduğu ifadesi geçmektedir. Bu da, Kizzuwatna kralının Mitanni'ye tabi olduğunu gösteren bir diğer kanıttır.

⁷⁰ **CTH 135**; Del Monte, 1985: 264-266.

⁷¹ İki krallığın sınırlarında yeralan **Hašhašar** ve **Iripa** kentleri bu çatışmanın konusu olmalıdırlar. Hašhašar, Mari belgelerinde geçen Asi üzerinde Gab Havzasında yer alan **Hazazar** ile eşitlenebilmektedir (Villard, 1986: 395; Klengel, 1992a: 89-90). M. C. Astour **Hašhašar**'ı Hama'nın kuzeyine (Astour, 1973: 74), **Iripa**'yı Hama'nın kuzeydoğusunda Arfa'ya yerleştirmektedir (Astour, 1969: 392).

⁷² Burada bahsedilen yemin, (II.) İlimilimma'nın babası Niqmepa'nın Tunip kralı Ir-^dIM ile yaptığı antlaşma (**AIT 2**) olabilir (Klengel, 1992a: 90 dn 28).

ilki olan KUB 57.18'de Aštata Ülkesi insanları ile yapılan antlaşmadan bahsedilmektedir (Klengel, 1998: 648 vd.; Miller, 2007: 127-128). Aštata ile ilgili ikinci referans ise II. Muwattalli döneminden gelmektedir⁷³:

II. Muwattalli - Halep Kralı Talmi-Šarruma Antlaşması (CTH 75)

Aštata ile ilgili kısımlar

§6.

19-20. Halep kralı Hanigalbat kralına [karşı] suç işledi, ancak aynı zamanda Hatti Ülkesi [kralı] Hattusili'ye karşı da bir suç işledi.

§7.

21-22. Aštata insanları ve Nuhašše [insanları Mitanni] kralı[ndan] Halep Ülkesi'nin sınır bölgelerini ve kentlerini istediler.

§8.

23-24. Ve Mitanni kralı [geldi] ve [bu] kentleri ve sınır bölgelerini Aštata [insanlarına] ve Nuhašše insanlarına dostça ilişkileri adına bağışladı.

§9.

25-27. Ve onlar için [bu] kentler ve sınır bölgeleri ile ilgili tabletler yazdı ve mührü ile mühürledi. Halep insanları Hatti [kralı] Hattusili'ye karşı bir suç işledi.

§10.

25-27. [Aštata insanları] ve Nuhašše [insanları] Hatti kralı Hattusili'ye [geldiklerinde], Halep Ülkesi'nin sınır bölgelerini [ve] kentlerini istediler. [Ve Hatti kralı geldi] ve Halep Ülkesi'nin sınır bölgelerini ve kentlerini [Aštata insanlarına] ve Nuhašše insanlarına bağış olarak [... Bu kentler ve sınır bölgeleri ile ilgili tabletler yazdı] ve onları mührü [ile] mühürledi. Onlar hala onlara aittir.

Yukarıdaki belge dışında başka belgelerde kesin olarak geçmeyen bir "Hattusili" yer almaktadır. Bu Hitit kralı aynı belgedeki diğer krallar gibi "Büyük Kral" olarak değil, sadece 'Hatti Ülkesi Kralı' olarak, I/II. Tuthaliya'nın aşağıda ele alacağımız Halep seferinden sonraki paragraflarda geçmektedir. Kurban listelerinde adı olmayan bu Hattusili (II. Hattusili), Hitit tarihinin "hayalet kral"larından biridir. T. Bryce, II. Hattusili'nin, I/II. Tuthaliya'dan sonra tahta geçmişse bile çok kısa süre tahtta kalmış olması gerektiğini ya da yine kısa bir süre I. Arnuwanda ile ortak

⁷³ II. Muwattalli - Halep Kralı Talmi-Šarruma Antlaşması (CTH 75)

krallık yapmış olabileceğini öne sürmüştür⁷⁴. Bu belgede anlatılan olaylardan, en azından I/II Tuthaliya döneminin sonunda Suriye'de Hititlerin etkin bir politik güç olduğu sonucunu çıkartabilmekteyiz.

Aštata ve Tunip Antlaşmaları muhtemelen CTH 75⁷⁵'de geçen I/II. Tuthaliya'nın Halep seferi sırasında ya da sonrasında gerçekleşmiştir.

II. Muwattalli - Halep Kralı Talmi-Šarruma Antlaşması (CTH 75)

Halep'in tahribi

§5.

Öy. 15-18. Büyük Kral, Tuthaliya, [krallığın] tahtına çıktığında, Halep kralı onunla barış yaptı ve sonra döndü ve Hanigalbat kralı ile anlaştı. Bu yüzden o (Tuthaliya) Hanigalbat kralını ve Halep kralını ülkeleriyle birlikte mahvetti, ve Halep kentini yok etti.

I/II. Tuthaliya'nın muhtemelen Suriye'ye girişinden önce, Mitanni (Hanigalbat) kralı I. Sauštatar Assur'u yağmalamıştır:

Mitanni Kralı Šattiwaza - I. Šuppiluliuma Antlaşması (CTH 51)⁷⁶

I. Sauštatar'ın Assur'u yağmalaması

Öy. 8 vd. Kral Tušratta'nın oğlu Šattiwaza (şöyle) der: (Büyük)-Büyük-Büyükbabam kral (I.) Sauštatar'ın Assur Ülkesi'nden zaferinin işareti olarak güçle aldığı ve Waššukanni kentinde sarayına yerleştirdiği gümüş ve altın kapı, şimdi onu (III.) Šuttarna⁷⁷ utancı (olarak), Assur Ülkesi'ne geri verdi.

I. Sauštatar'ın büyük ihtimalle Assur'u yağmalamasından sonra Assur kralı Aššur-bel-nišešu ile Babil kralı Karaindaš arasında bir sınır antlaşması

⁷⁴ Diğer görüşler ve tartışmalar için bkz Bryce, 2005: 141-142 kaynakçası ile.

⁷⁵ HDT², No. 14: 93 vd.; Helck, 1980; Naaman, 1980: 34 vd.; Klengel, 1964a: 213 vd.

⁷⁶ HDT², No. 6B: 48 vd.; Beckman, 1993; Friedrich, 1924; Luckenbill, 1921: 172.

⁷⁷ I. Šuppiluliuma'nın çağdaşı ve vassali Mitanni kralı Šattiwaza'dan önce tahtta olan kral.

gerçekleşmiştir. I. Sauštatar'ın Assur üzerine yürümesi belki de Assur-Babil yakınlaşması ile ilgilidir (Grayson, 1975: 158; Ayrıca Bkz. Bölüm 3.3.5). Mitanni kralı I. Sauštatar'ın Mezopotamya dışındaki etkinliği, Suriye'de Alalah'ın güneyinde muhtemelen Kadeş'e kadar uzanmaktadır⁷⁸.

I./II. Tuthaliya Halep'i tahrip ettikten sonra, Hititler uluslararası Yakındoğu sahnesine uzun bir aradan sonra tekrar geri dönmüşlerdir⁷⁹. Bu dönemde muhtemelen Hititlerin Mısır ile bir teması olmuştur. Literatürde Kurustama Metni olarak da adlandırılan ve daha sonraki dönemlerde I. Šuppiluliuma'nın İcraatları'nda⁸⁰ ve II. Mursili'nin II. Veba Duası'nda⁸¹ bahsi geçen bu antlaşmanın⁸² Hitit tarafı I./II. Tuthaliya olmalıdır. Bu Hitit kralının öncesinde hanedan içi çatışmalar ve sonrasında Anadolu'daki politik sorunlar nedeniyle, Hititlerin dış politikada güçsüz olduğu bir dönemdir. Antlaşmanın Mısır tarafı III. Thutmosis ya da II. Amenhotep olabileceği gibi W. Helck, I. Thutmosis'i de ihtimal dahilinde kabul etmektedir (Helck, 1971: 166). Biz bu çalışmada kullandığımız kronoloji gereği II. Amenhotep ya da daha düşük bir ihtimal olarak III. Thutmosis'in burada bahsedilen firavun olduğunu kabul etmekteyiz⁸³.

Kurustama Antlaşması'na ait tablet parçalarının durumu antlaşmanın detayları hakkında sağlıklı bir çeviri yapmaya olanak vermemektedir. Ancak antlaşmaya yapılan referanslardan da yola çıkarak Kurustama Antlaşması'nın özünde, kuzeydoğu Anadolu'da Kurustama kentinin adamlarının Mısır topraklarına transferi yatmaktadır. T. Bryce'a göre bu Hitit kentindeki adamlar belki de Mısır ordusuna alınan paralı askerleridir (Bryce, 2005: 119). I. Singer ise Kurustama kenti adamlarının Hitit-Mısır antlaşması gereği yardımcı kuvvetler olarak Mısır'a (/Mısır hakimiyetindeki bir

⁷⁸ Naaman, 1974: 270 vd.; Helck, 1971: 154 vd.; Helck, 1968: 27 vd.; karş. **GS II**, 156 vd.

⁷⁹ Halep'in tahribinin (eğer II. Amenhotep döneminde gerçekleştiğini kabul edecek olursak) Mitanni devletinin Mısır'a yakınlaşmasının yolunu açmış olduğunu düşünebiliriz (Drower, 1973: 473; Bkz. Bölüm 4.2.4).

⁸⁰ **KBo** 14.12, IV 26-39 (Güterbock, 1956b: 98)

⁸¹ **CTH** 378.II Öy. 13'-24'; Singer, 2002: No11, §4.

⁸² **CTH** 134; Klengel, 1999: 110; Singer, 2004; Sürenhagen, 1985: 22 vd.

⁸³ I. Singer uygun tarafların I./II. Tuthaliya ve II. Amenhotep olduğunu öne sürmüştür (Singer, 2004: 607.)

bölgeye) gönderilmiş olduğu ihtimalinin yüksek olduğunu öne sürmüştür (Singer, 2004: 604)⁸⁴.

Hititler ile Mısır arasında kötüye giden ilişkilerin düzeldiğinden bahseden ve muhtemelen I/II. Tuthaliya dönemine ait bir mektup taslağındaki (Edel, 1996: 114-117; Klinger, 2006: 316 dn. 59) kötüye gidiş acaba III. Thutmosis'in agresif Suriye politikası ile ilgili olabilir mi? III. Thutmosis'in Suriye seferlerinin ardından düzelen ilişkiler belki bir antlaşma ile sonuçlandırılmıştır. Kurustama Antlaşması'nı yapan tarafları I/II. Tuthaliya ve II. Amenhotep (bkz. Bölüm 4.2.4) olarak kabul edersek kanımızca bu antlaşma ve aşağıdaki mektup taslağı düzelen Hitit-Mısır ilişkilerine bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır:

KBo 31.40 (CTH 170)

7. *zi-ik a[m-mu-u]k A[-N]A ŠEŠ-KA EGIR-pa n[e-ya-at-ta-at]*
8. *x x x []e-eš-mi 'x' [(...)]*
...
7. *sen b[an]a, kardeşine, tekrar geri d[öndün]*
8. *... [] [] iyi dostun] olacağım*

I/II. Tuthaliya döneminin muhtemelen sonları ile ilgili bilgi veren Madduwatta Metni'ne⁸⁵ göre Hitit Büyük kralı, Hititlere haraç veren Kıbrıs'ın, kendisine ait olduğunu söylemektedir (CTH 147 §30). Ancak hem I/II. Tuthaliya hem de ardılı I. Arnuwanda dönemlerinde Alaşiya⁸⁶, Ahhiyalı⁸⁷ adam Attarsiya ve Piggayalı⁸⁸ adam tarafından saldırıya uğramış, Hitit vassali olduğu halde Madduwatta da bu saldırılara katılmıştır (Bkz. Bölüm 4.3.1).

⁸⁴ Mısır'ın daha geç dönemlerde Anadolu'dan Kaskalara duyduğu ilgiyi EA 31'de görmekteyiz. Ayrıca II. Ramses'in haremine giden Hitit prensesinin çeyizinde 500 Kaskalı NAM.RA (Sivil Esir) yer almaktaydı (Edel, 1994: Nr 54)

⁸⁵ CTH 147 bkz. Bölüm 4.3.1

⁸⁶ Kıbrıs ya da Kıbrıs'ın bir bölümü. (karş. Holmes, 1971)

⁸⁷ Çoğu bilimadamları tarafından kıta Yunanistan ve Ege adalarına ya da bu coğrafyanın en azından bir kısmına lokalize edilen Ahhiyawa Ülkesi ile ilgili bilgilere Hitit kaynaklarında ilk kez XV. yüzyılın ikinci yarısında karşılaşılmaktadır (Güterbock 1984: 116)

⁸⁸ Lokalizasyonu belirsiz; bkz. RGTC VI: 312.

4.2. XV. Yüzyılda Mısır ve Suriye

XV. yüzyıl, Mısır'ın Suriye'de yoğun faaliyet gösterdiği ve zaman zaman kendisine eşit güçler ile karşılaştığı bir dönemdir. Yüzyılın ilk yarısında Kadın-firavun Hatşepsut'un Mısır tahtında olduğu yıllar dışında Mısır ordusu hemen hemen sürekli seferdedir. Bu dönemi Mısır firavunlarının başlıkları altında ele almadan önce yaklaşık hükümdarlık yıllarını vermek faydalı olacaktır.

Mısır Firavunları	Orta Kronoloji ⁸⁹	Orta Kronoloji ⁹⁰	Kısa Kronoloji ⁹¹	Kısa Kronoloji ⁹²	Hitit Kralları
I. Thutmosis	1506-1493	1507-1494	1504-1491	1493-1483	Tahurwaili
II. Thutmosis	1493-1479	1494-1490	1491-1479	1482-1480	Alluwamna
Hatşepsut	1478-1458	1490-1469	1479-1458	1479-1458	II. Hantili
III. Thutmosis ⁹³	1458-1425	1469-1438	1458-1425	1458-1425	II. Zidanta II. Huzziya
II. Amenhotep	1425-1401	1438-1412	1425-1398	1425-1400	I. Muwattalli I/II. Tuthaliya
IV. Thutmosis	1401-1390	1412-1403	1398-1390	1400-1390	I. Arnuwanda II/III. Tuthaliya
III. Amenhotep	1390-1352	1403-1364	1390-1352	1390-1353	I. Šuppiluliuma (1355-1322)
IV. Amenhotep =Akhenaton	1352-1348 1348-1338	1364-1347	1352-1336	1353-1336	
Smenkhare	1338-1336	1348-1345	1338-1336	1336-1334 1334-? ⁹⁴	
Tutankamon	1336-1327	1345-1335	1336-1327	?-1324	
Ay	1327-1323	1335-1332	1327-1323	1323-1320	
Horemheb	1323-1295	1332-1306	1323-1295	1319-1292	II. Arnuwanda II. Mursili

Tablo 5. XV. - XIV yüzyıl Mısır Firavunlarının Hakimiyet Yılları ve Hitit Kralları

⁸⁹ N. Grimal'e verdiği (Grimal, 2001) tarihler bizim bu çalışmada kullandığımız kalibre edilmiş orta kronoloji ile yaklaşık olarak uyumludur.

⁹⁰ Kuhrt, 1995'e göre

⁹¹ Kuhrt, 1995'e göre.

⁹² Hornung *et al*, 2006'ya göre.

⁹³ Tek başına Mısır tahtında olduğu yıllar

⁹⁴ Nefernefruaten, IV. Amenhotep/Akhenaton'un kraliçesi.

4.2.1. I. Thutmosis Dönemi

Yaklaşık olarak XVI. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında hüküm süren I. Thutmosis, Mısır'ın Suriye'de kalıcı adımlar atmaya başladığı dönemi de simgelemektedir. Mısır firavunu saray merkezini güneyde Teb'den kuzeyde deltaya hakim Memfis'e taşımıştır (Kuhrt, 1995: 191). Kraliyet sarayı Amarna Dönemi'nde⁹⁵ IV. Amenhotep tarafından Akhetaton'a (Tel el-Amarna) taşınana kadar Memfis aynı zamanda askeri seferlerin de başlangıç noktası olmuştur⁹⁶. I. Thutmosis döneminde, deniz kuvvetleri krali ordunun bir parçası olarak anılmamaya başlamış ve çekirdeğini savaş arabalarının oluşturduğu bir kara ordusu Mısır'ın esas gücü haline gelmiştir. Deniz yolu sadece orduyu takviye etmede kullanılmıştır (Spalinger, 2005: 6). I. Thutmosis'in Suriye'deki askeri etkinlikleri ile ilgili bilgilerimiz, torunu III. Thutmosis'in Yıllıkları'ndan⁹⁷ ve dönemin görevlilerinin mezar yazıtlarından gelmektedir.

Nekhebli⁹⁸ Ahmose'nin Yazıtı⁹⁹ (Urk. IV: 9: 36-39)¹⁰⁰

Kol.

36. (...) *m-ht nn wd3 r Rtnw r i't ib.f ht h3swt spr hm.f r Nhrn*
37. *gmt hm.f c.w.s. hrw pf ts.f skw wn.in hm.f hr irt h3t 3t im.sn nn*
38. *tnwt m skrw. n h inn hm.f m nhtw.f (...)*

36. (...) Bunlardan sonra, (I. Thutmosis) yabancı ülkelerden intikam almak için¹⁰¹ Reçenu'ya gitti. Majesteleri Naharin'e ulaştı.

37. Majesteleri -Hayat !, Bolluk! Sağlık!-, düşmanın bir araya gelen birliklerini keşfetti. Majeste onlardan büyük bir yığın yaptı.

38. Majestelerinin zaferlerinden taşıdığı savaş esirleri sayısızdı.

⁹⁵ Mısır'da III. Amenhotep'in son yıllarından başlayarak Tutankhamon'un ilk yıllarına kadarki yaklaşık çeyrek yüzyıllık bir zaman dilimi (Bkz. Bölüm 5.1).

⁹⁶ Mısır'da idari merkezin Delta ile Yukarı Mısır arasında değişimine sıkça rastlanmaktadır. İlk başkent Memfis'ten sonra, XI. Hanedan'dan II. Mentuhetep Teb'i, XII. Hanedanın ilk firavunu I. Amenemhat Memfis'in güneyinde kurduğu *Ityt3wy* kentini, Hyksos hanedanı Delta'da Avaris'i (Tel el-Daba), Tutankhamon Akhetaton'u terk ederek Memfis'i, II. Ramses'in kurduğu Pi-Ramses'i başkent yapmışlardır.

⁹⁷ III. Thutmosis'in Yıllıkları Karnak'ta Amun tapınağının duvarlarında kazılıdır. Yazıtın hiyeroglif transliterasyonu **Urk. IV: 625-759** arasında K. Sethe tarafından yayınlanmıştır.

⁹⁸ Luksor'un güneyinde bugünkü El-Kab yakınlarında.

⁹⁹ Litaratürde "İbana oğlu Ahmose" olarak da geçen deniz kuvvetleri komutanı olan Ahmose Hyksosların ülkeden sürülmesinden I. Thutmosis dönemine kadar görev yapmıştır (**Urk. IV: 1-11**)

¹⁰⁰ **ANET**, 233-234; Hoffmeier, 2003: 5-7; **ARE II**: 34, §81

¹⁰¹ *r i't ib.f* "kalbini yıkamak için", intikam almak için ya da tatmin olmak için anlamındadır.

Ahmoose Pen-Nekhbet'in Yazıtı (Urk. IV: 36: 9-11)¹⁰²

Tekrar, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın efendisi, ölmüş¹⁰³
Aakheperkara¹⁰⁴ (I. Thutmosis) için hareket ettim, Onun için
Naharin Ülkesi'nde 21 el, bir at ve bir savaş arabası ele geçirdim.

İlk yazıttan anlaşıldığına göre I. Thutmosis'in "intikam amaçlı" Suriye-Filistin-Doğu Akdeniz (Reçenu) üzerine başlayan seferi, batıya ve muhtemelen kuzeye ilerleyerek Suriye'nin iç bölgelerine, Fırat kıyılarına kadar ulaşmış görünmektedir. I. Thutmosis'in burada aradığı intikam, belki de öncüllerinin kazanımlarını gerileten Mitanni devletidir. I. Thutmosis, Fırat'ın doğusuna bir stel dikmiş, daha sonra güneye yönelmiş ve Halep'in güneybatısında Niy'de (=Niya) fil avlamış¹⁰⁵ ve sonra Mısır'a geri dönmüştür:

III. Thutmosis'in Yıllıkları 33. Yıl¹⁰⁶

I. Thutmosis'in Fırat'ın kıyısındaki steli

Kol. 19-20. 33. hükümdarlık yılı. Şimdi Majeste, Reçenu Ülkesi'nde idi. [... X'a] varışı [... yok ediyor...] bu suyun¹⁰⁷ [doğusunda], babası Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı Aakheperkara'nın stelinin yanına bir başka stel diktikten sonra. Ardından Majeste kuzeye yelken açtı, lanetlenmiş alçaklardan biri olan Naharin'in kentlerinin yağmalanması ve köylerinin yerle bir edilmesi.

Firavunun bu seferinin etkileri Halep'e kadar uzanıp, İdrimi'nin babası İlimilimma'nın Emar'a kaçışını tetiklemiş olabilir (Klengel, 1992a: 91 vd). Belki de İlimilimma, I. Šuttarna ile I. Thutmosis arasında kalmış, Mısır tarafında yer almış ve bu sadakatsizliğini Emar'a sürülerek ödemiştir (bkz. Bölüm 4.1.1.2.). I. Thutmosis

¹⁰² Redford, 1979: 275; ARE II: 35, §85 vd.

¹⁰³ *m3^c-hrw* (sesin gerçeği, -ölümden sonra yargılanmış- ve temize çıkmış, muzaffer) Mezar sahibi bu yazıtı III. Thutmosis döneminde hazırlattığından I. Thutmosis ölmüş durumdadır.

¹⁰⁴ *3hprk3r^c*, I. Thutmosis'in taht adı.

¹⁰⁵ Der el-Bahri'den bir fragman, Naville, 1898: pl 80; Redford, 1979: 276; karş. J. H. Breasted yazıtı II. Thutmosis'e tarihlemektedir (ARE II: 51, §125.)

¹⁰⁶ **Urk. IV:** 697: 4-5; **ARE II:** 202, §478; Redford, 2003: 73 vd.; Redford, 1979: 276; Spalinger, 1978: 35 vd. III. Thutmosis'in Fırat Nehri'ni geçtiği, Naharin'de savaştığı ve Mısır'ın sınırları İstanbul Obelisk'inde de kayıtlıdır (**Urk. IV:** 586 vd.; Iversen, 1972; **ARE II:** 252, § 629 vd.; Bkz. Res. 2).

¹⁰⁷ Fırat nehri

döneminde Mısır'ın sınırları ile ilgili bir yazıtta, ülkenin kuzey sınırı olarak muhtemelen Fırat'ın¹⁰⁸ adı geçmektedir:

Tombos Steli¹⁰⁹ (Urk. IV: 85, 14)¹¹⁰

Onun kuzeyi (sınırı) aşağı doğru, güney yönünde akan ters dönmüş su üzerindedir

I. Thutmosis'in Suriye'de etkin olduğu dönem muhtemelen Mitanni devletinin güç kazanmaya başladığı dönemdir. I. Thutmosis'in Suriye'deki seferleri ve sonrasında oluşan politik durumu Mitanni devleti kendi lehine çevirmenin bir yolunu bulmuş olmalıdır ki III. Thutmosis bölgeye çok sayıda sefer düzenlemiştir. Hititler ise yüzyılın sonuna kadar Mısır ile temas edebilecekleri güce erişememiştir (Bkz. Bölüm 4.1.1.). Ancak III. Thutmosis'e hediye getiren yöneticiler arasında Hititler yer almaktadır (Redford, 2003: 250 vd.). Mezopotamya'nın kuzeyinde ise I. Thutmosis'in Naharin (Mitanni) üzerine saldırıları sürerken¹¹¹, XVI. yüzyılın sonu XV. yüzyılın başında ise Assur kralı III. Puzur-Aššur, Babil kralı I. Burnaburiyaş ile antlaşma yapmıştır (Bkz. Bölüm 3.3.5.). XV. yüzyılın başlarında, I. Burnaburiyaş'ın ardılı III. Kaštiliyaş ve kardeşi Ulamburiyaş Babil'in güneyindeki Deniz Ülkesi'ni işgal etmek ile meşguldür¹¹² (ayrıca Bkz. Bölüm 3.2.4):

Eski Babil Kroniği

BM 96152¹¹³

Deniz Ülkesi kralı Eagamil Elam'a kaçtı. Sonra, Kassit (III.) Kaštiliyaş'ın kardeşi Ulamburiaş ordusunu topladı, Deniz Ülkesi'ni fethetti, (ve) ülkeyi yönetti.

¹⁰⁸ Ayrıca bkz. Bölüm 1.1. dn 2

¹⁰⁹ Nil'in 3. Çağlayan'ın yakınlarında Tombos adasındaki kayalıklara kazılıdır.

¹¹⁰ ARE II: 27, § 67 vd.

¹¹¹ Ayrıca bkz. Bölüm 4.1.1.3

¹¹² Babil'in Deniz Ülkesi ile savaşları, III. Kaštiliyaş'ın ardılı III. Agum döneminde de devam etmiştir (Bkz. Bölüm 4.2.3)

¹¹³ Glassner, 2004: 272-273; Grayson, 1975: 156 vd., 45-49; ANET: 267. (ayrıca bkz. Bölüm 3.2.3)

4.2.2. II. Thutmosis Dönemi

II. Thutmosis Mısır tahtında öncülü gibi kısa süre kalmıştır¹¹⁴. II. Thutmosis'in babası I. Thutmosis ve annesi onun ikinci eş Mutneferet'tir. II. Thutmosis, babasının birinci eşinde olan kardeşi Hatşepsut¹¹⁵ ile evlenmiştir. II. Thutmosis ile Hatşepsut'un erkek çocukları olmamış, bir kızları Neferure dünyaya gelmiştir. II. Thutmosis'in ikinci eşi İset'ten (veya İsis) oğlu III. Thutmosis olmuş, muhtemelen Hatşepsut, kızı Neferure ile üvey oğlunu evlendirmiştir (Grimal, 2001: 207).

II. Thutmosis döneminde sınırlar ile ilgili bir kayıt¹¹⁶ "kuzeyde Asya'nın bataklıklarına kadar" uzandığından ve Fe[n]khu'da¹¹⁷ habercilerinin geri çevrilmediğinden bahsetmektedir.

II. Thutmosis döneminden, III. Thutmosis'in tek başına tahta geçtiği yıllara kadar (yak. XV. yüzyılın ilk yarısı) hemen hemen yarım yüzyıl, Mısır Suriye'ye ayak basmamıştır.

4.2.3. Hatşepsut ve III. Thutmosis Dönemleri

II. Thutmosis'in ölümü üzerine Hatşepsut üvey oğlu III. Thutmosis'in taht ortağı olmuş¹¹⁸, ancak iki ya da üç yıl sonra kendini firavun ilan etmiştir (Grimal, 2001: 207; Gardiner, 1966: 187 vd).

Hatşepsut'un, Nübye ve yeri bilinmeyen Punt'a¹¹⁹ düzenlediği ticari sefer dışında sınır ötesi bir icraatı olmamış gibi görünmektedir (Keller, 2005: 96 vd.).

¹¹⁴ Dorman, 2005: 87; karşı. Von Beckerath, 1990; Von Beckerath, 1997.

¹¹⁵ I. Amenhotep'in kızkardeşi kraliçe Ahmose ile I. Thutmosis'in kızı.

¹¹⁶ Assuan Yazıtı (*Untersuchungen I*, 81; *ARE II*: 48, §120)

¹¹⁷ Lübnan Sahili, bkz. Bölüm 3.3.4.

¹¹⁸ *Urk. IV*: 59.

Hatşepsut'un baş danışmanı Senenmut'un mezarında ilk defa Girit'ten (Keftiu) bir delegasyon tasviri vardır. Muhtemelen bu dönemde Mısır ve Girit sarayları yakınlaşmıştır (Bietak, 2005:79-80).

Hatşepsut'un, III. Thutmosis'in 22. yılında¹²⁰ ölmesinin ardından adı yazıtlardan silinmiştir. Silinen kartuşlar I., II. ve III. Thutmosis'in adları ile doldurulmuştur (Vernus-Yoyotte, 2003: 75). Taht ortağının ölümünün ardından III. Thutmosis, Mısır'ı Eski Yakınoğu'nun süpergücü haline getirecek olan seferlerinin ilkinde çıkmıştır¹²¹.

III. Thutmosis'in seferlerinin tümünü burada vermek yerine bu seferlerin bazı önemli sonuçlarından bahsetmek yerinde olacaktır¹²². Firavun 22. yılında Mısır'ın sınırlarına saldıranlar üzerine yaptığı sefer sırasında, Gazze'nin güneyinde iken kuzey uçta bir isyan çıkmıştır (Redford, 2003: 8 vd.; Grimal, 2001: 213 vd.). III. Thutmosis 23. yılında, muhtemelen Mitanni'nin desteklediği (Helck, 1971: 118 vd.) Kadeş¹²³ kralı etrafında Megiddo'da toplanan Suriye ve Filistinli güçler koalisyonuna¹²⁴ karşı

¹¹⁹ Mısır tarihi içerisinde Punt'un Etiyopya'dan Kızıldeniz'e kadar farklı lokalizasyonları ve kaynaklar için bkz. Kitchen, 1993 ve bibliyografyası.

¹²⁰ Tek başına tahtta olduğu 2. yılda. III. Thutmosis için verilen taht yılları Hatşepsut'un naiplik yıllarından itibaren sayılmaktadır.

¹²¹ III. Thutmosis bölgeye 17 sefer düzenlemiştir. Seferlerin amacı olarak H. Goedicke'nin Mısır'ın sınırlarını Mitanni ve Suriye'deki küçük devletler arasındaki ittifaklara karşı güçlendirmek ve korumak önerisi (Goedicke, 1980: 205), H. Klengel tarafından daha I. Amenhotep döneminden itibaren Mısır'ın Asya'ya saldırılar düzenlemesi argümanı ile reddedilmiştir (Klengel, 1992a: 91 dn. 34). Mısır'ın Suriye'ye olan ilgisini, Mitanni ve bölgedeki küçük devletlerin zaman zaman Mısır'ın bölgedeki varlığını tehdit etmelerini ve Mısır'ın bölgede söz sahibi olma isteğini gözönünde bulundurursak, kanımızca III. Thutmosis hem sınırlarını korumak hem de genişletmek amacıyla Asya seferlerine çıkmıştır diyebiliriz. Ayrıca bkz. Murnane, 1989.

¹²² III. Thutmosis Dönemi ve Asya seferleri ile ilgili olarak çok sayıda monografi yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları: Cline-O'Connor, 2006; Redford 2003; Grapow, 1949; Tulhoff, 1984. Firavun'un icraatları Karnak'ta Amon tapınağının duvarlarının yanısıra, Nil'in 4. Çağlayan'ı civarında Cebel Barkal'da inşa ettirdiği tapınakta bulunan stelde kayıtlıdır (Cumming, 1982: 1 vd.)

¹²³ Kadeş daha ilk seferinde ele geçirilen (Urk. IV: 781: 6) kentler arasında kayıtlıdır. Ancak firavun 30. yılındaki VI. seferde kente tekrar saldırı (Urk. IV: 689: 7-10), bölgedeki son seferinde Kadeş sınırlarında hala askeri etkinlikler rapor edilmiştir (Urk. IV: 730: 8-10). Dönemin görevlilerinden Amenemheb'in biyografisinde, Kadeş'in iki kez yağmalandığından bahsedilmektedir (Urk. IV: 892: 12 ve Urk. IV: 894: 17 - Urk. IV: 895: 1.). Bu kayıtlar Kadeş üzerinde firavunun kesin bir sonuç alamadığı şeklinde yorumlanabilir.

¹²⁴ Urk. IV: 1234'e göre 330 yöneticiden oluşmaktadır (Kitchen, 2006: 5). Bu koalisyonun içerisinde muhtemelen Kizzuwatna da (Urk. IV: 697) yer almaktaydı. Yazıtta geçen *Kd* (Qode), Kilikya bölgesi ya da bazen Kizzuwatna olarak değerlendirilmektedir (Redford, 2003: 16-17 ayrıca bkz. De Vos, 2004). Ayrıca Suriye ya da yine *Reṯenw* (Levant/Suriye) ile aynı anlamda olabilecek Kharu (*H^crw*) da koalisyona katılan güçler arasında sayılmaktadır. Eğer III. Thutmosis'in bölgedeki ilk seferinde

savaşmıştır. Firavun, savaşı izleyen yedi aylık bir kuşatma ile Megiddo'yu ele geçirmiştir. III. Thutmosis'in Cebel Barkal Steli'ndeki anlatıma göre Megiddo'nun ele geçirilmesinden sonra koalisyondaki yöneticiler firavuna bağlılık yemini¹²⁵ etmişler ve sonrasında aşağılanarak kentlerine dönmelerine izin verilmiştir:

Cebel Barkal Steli (Urk. IV: 1235 vd)

Daha sonra majesteleri onlara şunları söyleyerek bir *sdf-tryt* yaptırdı: "Yaşam verilmiş, efendimiz Menkheperra'ya karşı yaşadığımız sürece onun kudretini gördüğümüzden, bir daha kötü iş yapmayacağız. ..." Sonra, majesteleri onlara yola çıkmaları için izin verdim. Onların atlarını almış olduğumdan, hepsi eşeklerin üzerinde yola koyuldu.

III. Thutmosis, 29. yılında çıktığı V. seferde (Urk. IV: 685 vd.; Redford, 2003: 32 vd.) Gubla'nın kuzeyinde Ullasa'yı¹²⁶ ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Burada Tunip'ten (Urk. IV: 686) gelen birlikler ile çarpışmış ve Arwad'a¹²⁷ (Urk. IV: 687 vd.) saldırarak yağmalamıştır. Firavun 30. yılında VI. sefere çıkmış, Kadeş (*Ḫdšw*), Sumur¹²⁸ (*D^cmyr^c*) ve Ardata¹²⁹ üzerine yürümüştür. Firavunun yıllıklarında bu kentlerin civarındaki ağaçların kesildiği ve tahıllarının yağmalandığı kayıtlıdır. Bu seferle ilgili bir başka kayıt Mısır'ın bölgeyi yönetme isteğini açıkça ortaya koymaktadır¹³⁰:

Mitanni kralının (Barattarna) bir rolü varsa, Kizzuwatna'nın da (Pilliya) muhtemelen Mitanni vassali olduğu bu dönemde koalisyonda yer alması normal bir durum olacaktır.

¹²⁵ *sdf-tryt* = "Bağlılık yemini". Sözcüğün anlamı ile ilgili tartışmalar için bkz. Wilson, 1948; Morschauser, 1988; Weinfeld, 1976. Ayrıca bkz. Bölüm 4.2.4.

¹²⁶ Trablus'un kuzeyinde klasik dönem Orthosia (Redford, 2003: 64)

¹²⁷ Humus'un yaklaşık 70 km batısında Lübnan sahilinde.

¹²⁸ Arwad'ın güneyinde Akkar Ovası'nın batısında Akdeniz kıyısında.

¹²⁹ Trablus'un 7 km kadar güney doğusunda bugünkü Ardat.

¹³⁰ III. Thutmosis'in kendisine karşı koyan kentlerin yöneticilerini değiştirdiğine dair bir kayıt 23. yılında Megiddo'yu ele geçirdikten sonra "[bütün kentler]in yöneticilerini tekrar atadı." şeklinde geçmektedir.

III. Thutmosis'in Yıllıkları 30. Yıl¹³¹

30. Yıl VI. Sefer

10. (...) şimdi, yöneticilerin çocukları ve kardeşleri Mısır'da alıkonmuştur. Bu yöneticilerden biri öldüğünde, Majesteleri, o mevkiyi üstlenmeye onun [oğlunu] gönderecek.

Bu yıl getirilen yönetici çocuklarının sayısı 36 kişi

III. Thutmosis 31. yılında VII. seferini gerçekleştirmiştir. Yıllıklarında Ullasa'nın yağmalandığı ve Tunip'ten esir olarak bir komutanın getirildiği kayıtlıdır (Redford, 2003: 71; **ARE II**: 198, §468). Bu sefer sonunda Ullasa¹³² Mısır'ın Doğu Akdeniz'deki karargahlarından biri haline gelmiştir (**Urk. IV**: 1237)¹³³. VII. seferin sonunda Gubla/Byblos'un kuzeyinde bir dizi Mısır garnizonu bölgeye yerleşmiş ve ileride düzenlenecek seferlerin lojistik destek noktalarını oluşturmuşlardır (Klengel, 1992a: 92). III. Thutmosis'in bir sonraki seferinden sonra Levant sahilindeki hakimiyeti muhtemelen Ugarit'e (**Urk. IV**: 1312) kadar ulaşmıştır (Hornung, 1999a: 89)

III. Thutmosis'in 33. yılındaki VIII. seferi Mısır'ın bir bakıma bölgedeki varlığının onaylandığı seferdir¹³⁴ ¹³⁵. Mısır ordusu Levant sahilinde bir dirençle karşılaşmadan önce Qatna'ya kadar ilerlemiş (**Urk. IV**: 696), Mitanni güçleriyle Halep'in batısında savaşmıştır (**Urk. IV**: 891). III. Thutmosis daha sonra Naharin'deki kentleri yağmalamış ve Asi Vadisi boyunca ilerleyerek Fırat kıyılarına

¹³¹ **Urk. IV**: 697; Redford, 2003: 68 vd.; **ARE II**: 198, §467

¹³² Ullasa, XIV. yüzyılın ilk yarısında, Şumur ile birlikte Amurru hakimiyetine girmiştir (Singer, 1991b: 144 ve 149-150; Naaman, 2005: 313). Bkz. Bölüm 5.2

¹³³ Cebel Barkal Steli.

¹³⁴ Bu sefer, III. Thutmosis'in yıllıkları dışında (**Urk. IV**: 696 vd.), yabancı kentlerin adlarının sıralandığı topografik listelerde (Kitchen, 2006; Bkz ayrıca bir sonraki dipnot) dönemin görevlilerinden, Amenemhab'ın mezarında (**Urk. IV**: 889), Cebel Barkal Steli (**Urk. IV**: 1227 vd.) ve Armant Steli'nde (**Urk. IV**: 1243 vd.) kayıtlıdır. Ayrıca bkz. Redford, 2003: 220 vd.; Faulkner, 1946.

¹³⁵ Topografik Listeler / Yabancı Yeradları Listeleri / Coğrafi Listeler (Topographical Lists, Foreign Place-Names Lists): Bu listelerin doğrudan tarihsel belgeler olarak ele alınmaları risklidir. Diğer yazılı belgeler ile birlikte değerlendirilmelidir. Örneğin, Horemheb Dönemi'ne ait listelerde daha sonra I. Sethi ve II. Ramses'in listelerinde olduğu gibi Qatna'nın adı geçmektedir. Ancak Qatna Akhenaton döneminde büyük bir kent-devleti iken, I. Suppiluliuma'nın Mitanni üzerine seferleri sırasında Hitit ordusu tarafından tamamen yok edilmiş ve eski günlerine bir daha dönememiştir. Horemheb zamanında Qatna önemli varlık gösteren merkezlerden değildir. K. A Kitchen bu firavunların dönemlerine ait listelerde Qatna'nın yer almasının, bir ideolojik krallık fikrinden hareket etmeleri ile ilgili olduğunu öne sürmektedir. Bazen kısmi olarak bu anlama gelse de, topografik listeler sadece fiziksel olarak fethedilmiş ve / veya tamamen tahrip edilmiş yerlerin listesi değildir. (Kitchen, 2006: 6).

ulaşmıştır. Fırat'ı Kargamış civarında, Gubla/Byblos'ta yapılan tekneler ile (Redford, 1979: 63 vd.) geçen Mısır ordusu kendisinden önce Naharin üzerine sefer çıkmış büyükbabası I. Thutmosis'in stelinin yanına (**ARE II**: 202, §478; Redford, 2003: 74) kendi stelinin diktirmiştir (Bkz. Bölüm 4.2.1). Muhtemelen bu sırada Mitanni (Naharin) kralı¹³⁶ kuzeye kaçmış ancak III. Thutmosis onu takip etmemiş, Kargamış'tan (**Urk. IV**: 891) Emar'a (**Urk. IV**: 790) doğru, bölgeyi yağmalayarak güneye ilerlemiştir (**Urk. IV**: 1246). Daha sonra, III. Thutmosis büyükbabası I. Thutmosis gibi Niya'da fil avlamış¹³⁷ muhtemelen Qatna üzerinden Mısır'a geri dönmüştür. III. Thutmosis'e bu seferi sırasında Assur¹³⁸, Babil ve Hatti'den hediyeler yollanmıştır. Hititler muhtemelen 35, 41 ve 42. yıllarında da firavuna tekrar hediye yollamıştır¹³⁹ (Redford, 2003: 250). III. Thutmosis'e 38. yılında Alalah'tan¹⁴⁰ (muhtemelen Niqmepa tarafından) gönderilen hediyeler (**Urk. IV**: 720) ise bölgede Mitanni gücünün gerilediğinin bir kanıtı olarak görülebilir.

III. Thutmosis'in IX. seferinde (34. yıl) Nuhaşše'nin¹⁴¹ (*ngs*) kentleri ve muhtemelen Kıbrıs (*3sy*)¹⁴² Mısır hakimiyetini kabul etmişlerdir. Firavunun X. seferi (35. yıl) tekrar Naharin'e, XIII¹⁴³. seferi (38. yıl) ise tekrar Nuhaşše¹⁴⁴ üzerine olmuştur. III. Thutmosis'in XIV. seferi güney Levant bölgesinde gerçekleşmiştir. Firavunun 42. yılındaki XVII. ve son seferi Fenkhu'dan Naharin'e kadar Tunip¹⁴⁵, İrkata ve Kadeş'in ayaklanmasına karşı yapılmıştır. Firavun Kadeş civarındaki

¹³⁶ Yazıtta adı verilmeyen kral Sauštatar'ın öncülü Parsatatar ya da I. Barattarna olmalıdır.

¹³⁷ **Urk. IV**: 698; **Urk. IV**: 1233; **Urk. IV**: 1245 ve **Urk. IV**: 893.

¹³⁸ Ayrıca 24. ya da 40. yılındaki seferde (**Urk. IV**: 671: 9) Assur'dan hediye olarak lapis lazuli geldiği kayıtlıdır (Redford, 2003: 55).

¹³⁹ Haraç/Hediye getiren Hitit kralının (*wr*) tasviri dönemin Tebli görevlilerinden Menkheperaseneb'in mezarında (TT 86) yer almaktadır (**Urk. IV**: 929 vd.; Bkz. Res. 1)

¹⁴⁰ Ayrıca bkz. Astour, 1963.

¹⁴¹ Asi Nehrinin doğusunda Qatna ile Ebla arasında uzanan bölge.

¹⁴² *3sy* = Alaşiya = Kıbrıs eşitliği ilgili tartışmalar için Redford, 2003: 82 ve bibliyografyası. *3sy* Kıbrıs dışında, batı Anadolu'da Assuwa, Kargamış ile Emar arasında Azu (Tel Hadidi) ile eşitlenmektedir

¹⁴³ XI ve XII. seferlerinin kayıtları okunamayacak düzeyde silinmiştir.

¹⁴⁴ **EA** 51'de geçen firavun III. Thutmosis ise, firavun mektupta geçen Nuhaşše kralı Addunirari'nin öncüllerinden Taku adında birini Nuhaşše tahtına oturtmuştur. Bkz. Moran, 1992: 122.; Bölüm 4.3.3.1.

¹⁴⁵ **EA** 59'da geçen firavun III. Thutmosis ise Tunip bu sefer sırasında Mısır hakimiyetine girmiştir. R. Givon ve B. M. Bryan bu mektupta geçen firavunun IV. Thutmosis olduğunu düşünmektedir (Givon, 1969: 58; Bryan, 2000: 79). Ayrıca bkz. Bölüm 4.3.3.1.

kentleri yağmaladıktan sonra karşılaştığı Naharin birlikleri Kadeş'in belki de Mitanni tarafından desteklendiğini göstermektedir (Redford, 2003: 94 ve 232).

III. Thutmosis'in, Doğu Akdeniz kıyısında kurduğu deniz yoluyla ikmal ağına ve düzenlediği 17 sefere rağmen, Mısır'ın hakimiyet alanı Suriye'de Humus'un kuzeyinin ötesinde kalıcı olamamıştır.

III. Thutmosis, muhtemelen Babil kralı III. Agum ile çağdaştır. III. Agum'a ait herhangi bir yazılı belge bulunmadığı gibi dönemi ile ilgili Erken Krallar Kroniği'de Deniz Ülkesi üzerine sefer düzenlediği dışında bilgi bulunmamaktadır (Gadd, 1973: 443; Glassner, 2004: 270 vd.; Grayson, 1973).

III. Thutmosis ölümünden iki yıl önce varisi II. Amenhotep olarak belirlemiştir. II. Amenhotep babasının Suriye politikasını sürdürmeye çalışmıştır.

4.2.4. II. Amenhotep Dönemi

II. Amenhotep, tahttaki 3. yılında kuzey Bekaa'da yedi Tahşi¹⁴⁶ (*Tihši*) yöneticisine karşı savaşmıştır (**Urk. IV: 1297**)¹⁴⁷. II. Amenhotep bu seferde yakaladığı (muhtemelen isyancı) yedi yöneticiden¹⁴⁸ altısının cesedini Teb kentinin, birini Napata¹⁴⁹ kentinin duvarlarına asarak sergilemiştir. Firavun'un 7. yılında Kadeş ve Qatna güçlerine karşı düzenlediği seferden elde ettiği esirler arasında bir grup *mariyannu*¹⁵⁰ da vardır¹⁵¹. Seferin devamında II. Amenhotep Niy/Niya üzerine

¹⁴⁶ Kadeş yakınlarında bir kent. Akhenaton döneminde Kadeş kralının raporuna göre, Firavun'un sınır yöneticisi olarak görev yapan Şam kralı Biryawaza'nın etkisiyle Tahşi, Upu (/Upe = Şam bölgesi) ile birlikte Habiruların tarafına geçmiştir (**EA 189: Ay. 9** vd.).

¹⁴⁷ Amada ve duplikatı Elefantin Steli; Rainey, 1973: 71 vd.; Yeivin, 1967.

¹⁴⁸ N. Grimal bu yöneticilerin Kadeş'li olduklarını öne sürmüştür (Grimal, 2001: 218). Mısır'ın Kadeş ile süren kronik çatışmalarını (Bkz. Bölüm 4.2.3.) göz önünde bulundurarak bu şiddetli cezalandırmanın Kadeş ile ilgili olması mümkündür.

¹⁴⁹ II. Amenhotep döneminde Mısır'ın güney sınırı 4. Çağlayan yakınında.

¹⁵⁰ *mariyannu* sözcüğünün anlamı burada arabalı savaşçı Indo-Aryan elit bir grubu gösteriyor olmalıdır. Ayrıca bkz. Beal, 1992: 178 vd.

¹⁵¹ **Urk. IV: 1303**; Rainey, 1965: 19 vd.; Edel, 1953

yürümüştür. Niya'nın firavuna teslim olmasından sonra *ik3ty*'de¹⁵² bir karışıklık çıkmıştır. II. Amenhotep bu isyanı bastırıp, yol üzerinde kendisine teslim olan iki kentten¹⁵³ sonra Kadeş'e geri dönmüştür. Firavunun Memfis Steli'nde kayıtlı anlatımına göre Kadeş yöneticisi barış¹⁵⁴ istemiş ve bağlılık yemini etmiştir :

Memfis Steli (Urk. IV: 1303-1304)

Majesteleri Kadeş'e vardı. Yöneticisi barış için dışarı geldi. O onlara ve aynı şekilde çocuklarına bir *sdf-tryt* yaptırdı.

Firavun'un 9. yılında düzenlediği sefer Megiddo civarında gerçekleşmiş, Filistin'in kuzeyinden öteye geçmemiştir (Giveon, 1969: 54; Spalinger, 1983). Bu seferden bahsettiği Memfis Steli'ndeki Naharin, Hatti ve Babil prenslerinin¹⁵⁵ sefil bir şekilde barış diledikleri ifadeleri (Urk. IV: 1309) gerçekçi görünmemektedir (Giveon, 1969; Edel, 1953: 173). Ancak, II. Amenhotep'in Karnak'taki bir yazıtında (Urk. IV: 1326) Mitanni prenslerinin hediyelerle gelip majestelerinden (firavun) merhamet dilediklerine dair ifade, diplomatik bir ilişki girişimi olarak kabul edilmelidir (Giveon, 1969: 54). Bu girişimin Mitanni tarafı muhtemelen Sauštatar'dır.

II. Amenhotep'in seferlerinin Hitit Kralı I/II. Tuthaliya'nın askeri etkinlikleri ile kesişip kesişmediğini bilemiyoruz. Ancak II. Amenhotep'in Suriye'ye düzenlediği üç seferden belki de ikincisinde Hititler ile temas etmiş olması muhtemeldir (Bkz. Bölüm 4.1.2.). Yukarıda bahsettiğimiz Memfis steliindeki kaydı da bu temasa bir kanıt olarak yorumlayabiliriz. I/II. Tuthaliya'nın Halep'i ele geçirmesi, muhtemelen Mitanni devletini Mısır ile antlaşmanın yollarını aramaya itmiş olmalıdır. Mitanni yöneticilerinin II. Amenhotep'in önüne geldiklerine dair yukarıdaki kayıt (Urk. IV: 1326) ve II. Amenhotep'ten sonra Mısır tahtına geçen IV. Thutmosis döneminde, Mitanni Ülkesi'nden ganimet alındığına dair kayıtlar bulunmakla beraber, Mısır-Mitanni ilişkileri dostça olmalıdır. IV. Thutmosis'in Mitanni hakimiyetinde kalan

¹⁵² Muhtemelen Ugarit.

¹⁵³ *Ht3r3* ve *Yn3tyw*

¹⁵⁴ *h3pw*

¹⁵⁵ Burada Mısırlılar "büyük" anlamında *wr* sözcüğünü kullanmaktadır.

Suriye'nin kuzeyine sefer düzenlediğine dair verilerin azlığının yanısıra, sarayında Mitanni'den bir prensesin olması da iki devletin düzelen ilişkilerinin kanıtı olarak algılanmalıdır (Bkz. Bölüm 4.3.3.1).

4.3. XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Suriye

4.3.1. I. Arnuwanda Dönemi (1400-1380)

I/II. Tuthaliya'nın muhtemelen son yıllarından başlayarak ardılı Arnuwanda'nın hükümdarlığının ilk dönemlerinde ülkenin batısında sorunlar baş göstermişti¹⁵⁶. Ahhiyawa'nın ve Arzawa Ülkeleri'nin işin içerisinde olduğu Hitit karşıtı durumun yanısıra, kuzeyde ise Kaskalar tekrar sahneye çıkmışlardır¹⁵⁷. Kaskaların yoğun saldırılarını I. Arnuwanda ettiği bir dua ile¹⁵⁸ ve yaptığı bir dizi antlaşmayla¹⁵⁹ dizginlemeye çalışmıştır. I. Arnuwanda, Hitit Ülkesi'nin doğusunu¹⁶⁰, (Malatya'nın kuzeyinde kalan bölgeler) ve güneyini (Kizzuwatna'nın sınır bölgesi¹⁶¹) yine antlaşmalarla güvence altına almak istemiştir. Muhtemelen, I. Arnuwanda'nın I/II. Tuthaliya ile ortak krallıkları döneminde Kizzuwatna Ülkesi Hatti topraklarına bilemediğimiz bir şekilde dahil edilmiştir (Beal, 1986: 445). Kizzuwatna'nın ve Fırat'ın doğusundaki bazı kentlerde yerleşmiş olan Ismerikalıların Mitanni bölgesinde de yer almaları, bölgenin Hitit etkisinde olduğuna işaret etmektedir. Ancak Mitanni hakimiyeti altında olması gereken kentler arasında Mitanni başkenti Waššukanni ve İrrita'nın Kizzuwatna Ülkesi'nin kentleri olarak anılması, Kizzuwatna'nın sınırları gözönüne alındığında aynı adda başka kentlerin varlıklarını da akla getirmektedir. Özellikle I. Arnuwanda'nın muhtemelen çağdaşı olan Mitanni

¹⁵⁶ CTH 147 - Madduwatta Metni'nde anlatılan olayların I/II. Tuthaliya ve I. Arnuwanda döneminde meydana geldiğinden yola çıkarak, Ahhiyawa'nın ilk kez Hitit metinlerinde yer aldığı bu belgede, Ahhiyalı Attarsiya tarafından ülkesinden kovulan ve Hitit kralı tarafından yemin altına alınan Madduwatta'nın, Batı Anadolu'daki politik kariyerini izlemekteyiz. Madduwatta'nın Hitit, Arzawa ve Ahhiyawa kralları arasında gidip gelen işbirlikleri, Hititlerin aleyhine sonuçlanmıştır. Örneğin, Arzawa krallarından Kupanta-Kurunta'ya saldırması ve yenilmesinin ardından Hitit ordusunun yardımıyla tekrar tahtına geçebilmiş, Madduwatta'yı öldürmeye gelen Ahhiyalı Attarsiya'nın ordularının karşısına yine Hitit ordusu çıkmıştır. Ancak daha sonra bölgede çıkan bir Hitit karşıtı ayaklanmada, Hitit tarafından düşman tarafına geçmiş ve Kupanta-Kurunta ile anlaşmıştır. Sürekli taraf değiştirmelerini çeşitli nedenlerle açıklayan Madduwatta'yı, Hitit vassalı olduğu halde Ahhiyalı adam Attarsiya ve Piggayalı adamın birlikte gerçekleştirdikleri Kıbrıs hareketi sırasında ezeli düşmanı ile beraber hareket ederken görmekteyiz. (HDT²: No. 27, 153 vd.; Heinhold-Krahmer, 1977: 260 vd.; Güterbock, 1983: 133 vd.)

¹⁵⁷ CTH 375 - I. Arnuwanda ve Ašmunnikal'in Güneş Tanrıçası Arinna'ya Duası (Singer, 2002: No 5, 40 vd.)

¹⁵⁸ Bkz. bir önceki dipnot.

¹⁵⁹ CTH 137; CTH 138; CTH 139; CTH 140 (Von Schuler, 1965)

¹⁶⁰ CTH 146 - Pahhuwalı Mita Metni (HDT²: No 27A, 160 vd.)

¹⁶¹ CTH 132 - Ismerika Antlaşması (HDT²: No 1A, 13 vd.)

kralı I. Artatama'nın, Mısır ile kurduğu iyi ilişkiler (Bkz. Bölüm 4.3.3.), bölgede sahip olduğu gücün devam ettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

I. Arnuwanda'nın, öncülü I/II. Tuthaliya gibi Mısır ile bir teması olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak Mısır'ın I. Arnuwanda sonrası dönem ile ilgili Anadolu hakkında bilgisi olduğunu III. Amenhotep'in Arzawa kralına yazdığı bir mektuptan öğrenmekteyiz (Bkz. Bölüm 4.3.2.)

4.3.2. II/III Tuthaliya Dönemi (1380-1355)

I. Arnuwanda'dan sonra tahta geçen oğlu II/III. Tuthaliya döneminde, Anadolu'nun batısı Hititlerin kontrolünden çıkmıştı. Arzawa kralı Tarhundaradu'nun Mısır firavunu III. Amenhotep ile yazışması Hitit devletinin yok olma eşiğinde olduğuna dair veriler içermektedir. Bu noktada Arzawa kralının istihbaratına göre durum şu şekildedir:

III. Amenhotep'ten - Tarhundaradu'ya (EA 31)¹⁶²

25. *nu-mu an-tu-uh-šu-uš Ga-aš-ga-aš KUR-ya-aš up-pli iš-ta-ma-aš-šu-un*

26. *zi-in-nu-uk¹⁶³ hu-u-ma-an-da*

27. *nu Ha-ad-du-ša-aš-ša KUR-e i-ga-it¹⁶⁴*

...

25-26. Bana Kaşka Ülkesi'nin insanlarını gönder. Bana söylediğin gibi tüm sözleri işittim:

27. Ve Hattusa Ülkesi ise felç olmuş (durumda).

¹⁶² Moran, 1992: 101 vd; Rost, 1956; Starke, 1981; Hagenbuchner, 1989: 362; Freu, 1992: 45 vd.

¹⁶³ A. Ünal'ın ve J. Tischler'in verdiği "tamamen?, sonunda?, her halükârda?" anlamlarına karşın (Ünal, 2007: 823; Tischler, 2001: 208) *zinnuk* sözcüğü Mısırca *dd.n k* "dediğin gibi" ifadesinin çivi yazılı transkripsiyonu olarak analiz edilmektedir (Loprieno, 1995: dn. 168). Kanımızca *zinnuk* için "dediğin gibi" yorumu metnin içeriğine uygundur.

¹⁶⁴ "freeze, become paralysed" -donmak, paralyze olmak-(**HEd** 2: *eka-*; **HW**² II: *egai-*, *igai-*), "parçalanmak, paramparça olmak" (**HEG**: 349-350)

27. satır için F. Starke'nin, E. Cavaignac'ı (Cavaignac, 1931: 104)¹⁶⁵ takip ederek yaptığı "Hattusa Ülkesi barış içinde" şeklinde çeviriyi doğru olarak kabul edecek olsak bile, Hititler Arzawa kralının bir başka güçle yazışmasına karışamayacak kadar zayıf durumda olmalıydılar. Ayrıca Arzawa kralının Hitit ülkesinin kuzeyinden Kaskalı insanları gönderebilecek güçte olması, Hitit devletinin zayıf konumunu dolaylı olarak vurgulamaktadır. Bu durumu destekler nitelikte bir diğer kanıt ise III. Hattusili döneminden gelmektedir:

III. Hattusili'nin 'hekur Pirwa' Fermanı (CTH 88)¹⁶⁶

Öy. 6.-15. Evvelce, Hatti ülkesi düşmanlar tarafından tümüyle mahvedilmişti. Bir taraftan, Kaskalı düşman geldi ve Hatti ülkelerini mahvedip Nenassa kentini sınır yaptı. Bir taraftan Arzawalı düşman geldi ve o da Hatti ülkelerini mahvedip Tuwanuwa ve Uda kentini sınır yaptı. Bir taraftan Araunnalı düşman geldi ve Gassiya ülkesinin tümünü mahvetti. Bir taraftan Azzili düşman geldi ve Yukarı Ülke'nin tümünü mahvetti ve Samuha kentini sınır yaptı. Isuvalı düşman geldi ve Tegaramma ülkesini mahvetti. Bir taraftan Armatanalı düşman geldi ve o da Hatti ülkelerini mahvetti ve Kizzuwatna kentini sınır yaptı. Hattusa kenti de yakıldı (Yalnız) hešta evi kurtuldu.

III. Hattusili'nin yukarıda çizdiği çöküş görüntüsü I. Hattusili'nin Arzawa seferine çıktığı sırada Hurrilerin arkadan saldırıp Hitit devletini yıkılış aşamasına getirdiği duruma oldukça benzemektedir (Bkz. Bölüm 3.1.1.). Muhtemelen II/III. Tuthaliya'nın çağdaşı olan, I Artatama'nın oğlu II. Šuttarna¹⁶⁷ Isuwa Ülkesi'ni tekrar Mitanni hakimiyeti altına almıştır (Wilhelm, 1989: 30; Bkz. Bölüm 4.1.2).

Daha tahta çıkmadan Anadolu'da Hatti ordularına komutanlık eden ve kral olduktan sonra Hitit devletini imparatorluk haline getiren II/III. Tuthaliya'nın oğlu I. Šuppiluliuma olmuştur.

¹⁶⁵ "Hattusa ülkesi sakin/durgun."

¹⁶⁶ Dinçol B., 1988: 84; Goetze, 1940: 22 vd. Burada anlatılan olaylar için P. H. J. Houwink ten Cate II/III. Tuthaliya dönemini uygun görmekte iken (Houwink ten Cate, 1970: 78) H. Otten I. Arnuwanda dönemini öne sürmüştür (Otten, 1968: 13 vd.)

¹⁶⁷ Bkz. CTH 75 §1. Ayrıca, II. Šuttarna, babası I. Artatama gibi Mısır sarayına bir gelin yollamıştır Bkz. Bölüm 4.3.3.2.

4.3.3. XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Mısır ve Suriye

4.3.3.1. IV. Thutmosis Dönemi (1400-1390)

IV. Thutmosis'in öncülü II. Amenhotep'in muhtemelen ilk on yılından sonra Mısır Asya'da yayılmacı politikasından vazgeçmiştir. Bu durum Amarna Dönemi'nin (Bkz. Bölüm 5.) sonuna kadar devam etmiş olmalıdır.

IV. Thutmosis'in Asya'ya bir sefer yaptığına dair kayıt Karnak'ta sunu listesinde yer alan "[Nahari]na'nın ganimeti" ifadesi ile sınırlıdır (Urk. IV: 1554). Dönemin tarihsel veri sağlamayan diğer Mısır yazıtlarında, Babil, Tunip, Kadeş ve Naharin adları geçmektedir. IV. Thutmosis'den Amarna arşivinde daha çok bahis vardır¹⁶⁸.

IV. Thutmosis Mittanni kralı I. Artatama'nın kızlarından birini zorlukla da olsa haremine katmıştır:

EA 29¹⁶⁹

I. Artatama'nın bir kızı ile IV. Thutmosis'in evliliği

Mitanni kralı I. Artatama'nın torunu Tušratta'nın ağzından

16-23. Nimmureya'nın¹⁷⁰ babası [...]¹⁷¹ büyükbabam (I.) Artatama'ya, yazdığı zaman, [büyükbabamın] kızını, babamın [kız kardeşini] istedi. O (IV. Thutmosis) beş-altı kez yazdı, ama o (I. Artatama) onu (kızı) vermedi. Büyükbabama yedi kez yazdığı zaman, ancak o zaman böyle bir baskı altında onu v[er]di.

¹⁶⁸ Eğer EA 51'deki Manahpiya'yı IV. Thutmosis olarak kabul edecek olursak, firavun Nuhaşşe kralı Addunirari'nin öncüllerinden Taku adında birini Nuhaşşe tahtına kral olarak oturtmuştur. Bu firavunu W. L. Moran (Moran, 1992: 122 n.1) ve S. E. Thompson (Thompson, 1994: 24) bu firavunu III. Thutmosis olarak B.M. Bryan (Bryan, 2000: 79) ve R. Givon (Givon, 1969: 58) ise IV. Thutmosis kabul etmektedir. R. Givon ve B. M. Bryan EA 59'da geçen firavunun IV. Thutmosis olduğunu düşünmektedir (Givon, 1969: 58; Bryan, 2000: 79). EA 85'de bahsedilen baba-oğul firavunlar IV. Thutmosis - III. Amenhotep olabileceği gibi III. Amenhotep - IV. Amenhotep/Akhenaton da olabilir. Bu durumda Sayda'da (Sidon) bulunan firavun IV. Thutmosis ya da III. Amenhotep olabilir. Biz burada, EA 51 ve EA 59'da bahsedilen firavunları III. Thutmosis EA 85'de bahsedilen "baba" firavunu IV. Thutmosis olarak kabul ediyoruz (Ayrıca bkz. Bölüm 4.2.3.).

¹⁶⁹ Moran, 1992: 92 vd.

¹⁷⁰ III. Amenhotep'in taht adı *Nbm3ʿtr*

¹⁷¹ Muhtemelen IV. Thutmosis'in taht adı *Mnhprwr* yer alıyor olmalıdır (Moran, 1992: 98 n.1).

IV. Thutmosis Babil Kralı Karaindaş ile dostça bir ilişki kurmuş olmalıdır (EA 10; Klinger, 2006: 314). Babil Kralı II. Burnaburiyaş'ın Mısır firavununa yazdığına göre Karaindaş'ın zamanından beri iki tarafın atalarının da dost olduğunu anlamaktayız (EA 10: 8 vd.; Moran, 1992: 19).

Mitanni ve Babil ile ilgili yukarıdaki referanslardan yola çıkarak IV. Thutmosis'in Amarna Dönemi öncesi, ardıllarının uyguladığı barışçıl politika geleneğinin kurucusu kabul edebiliriz. Ardılı III. Amenhotep döneminde ise *Pax Aegyptiaca* en yüksek noktasına ulaşmıştır (Redford, 1992b: 39).

4.3.3.2. III. Amenhotep Dönemi (1390-1353)

IV. Thutmosis'ten sonra Mısır tahtına oğlu III. Amenhotep geçmiştir. Bu dönemde Mısır'ın etkisi Suriye'de Qatna ve civarında olmakla birlikte Akdeniz kıyısındaki hakimiyeti muhtemelen Ugarit'e¹⁷² kadar uzanmaktadır (Weinstein, 2001: 223.). Uzun hükümdarlığı boyunca sarayına iki Mitanni¹⁷³ iki de Babil prensesi girmiştir¹⁷⁴ (Schulman, 1979). Muhtemelen, hükümdarlığının sonlarına doğru Arzawa kralı Tarhundaradu'nun bir kızını haremine katmak üzere yazışmıştır¹⁷⁵.

III. Amenhotep'in eşiti güçlerle (Babil, Assur, Mitanni, Kıbrıs ve Hitit) ve Suriye'deki vassalleri ile yazışmalarını özetleyerek dönemin ilişkiler ağını yorumlamak yerinde olacaktır.

¹⁷² Ugarit'te ele geçen Mısırlı bir görevlinin III. Amenhotep'e (Ugarit Dilinde nmry = Nbm3^ctr^c = III. Amenhotep'in taht adı) yazdığı bir mektup (RS 18.113+A+B) Mısır-Kıbrıs ticari ilişkilerinin erken dönemlerine ışık tutmaktadır (Lipinski, 1977: 214 vd.). Ayrıca, III. Amenhotep'in Karnak ve Soleb topografik listeleri Ugarit'in en azından Mısır'ın ilgi sahasında olduğunu göstermektedir (Singer, 1999: 622)

¹⁷³ EA 17: 24-27. II. Şuttarna ve oğlu Tušratta'nın kızları.

¹⁷⁴ EA 1: 10-21. I. Kurigalzu ve ardılı I. Kadaşman-Enlil'in kızları.

¹⁷⁵ EA 31 ve EA 32.

III. Amenhotep ve ardılı döneminde Mısır-Babil ilişkileri üzerine Amarna'dan 14 mektup bulunmaktadır¹⁷⁶. Ermenistan Metsamor'da ele geçen Mısır hiyeroglif yazılı (I). Kurigalzu'nun mührü (Khanzadian-Piotrovsky, 1992) ise Babil kökenli bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Kurigalzu'nun Mısır'ın sadık müttefiklerinden olduğu EA 9'da Kenanlıların kendisine *"Ülke sınırına g[e]l böylece ayaklanalım ve seninle birlik olalım"* tekliflerini reddettiği ifadesi ile vurgulanmaktadır. Mısır-Babil yazışması III. Amenhotep'in geç dönemlerinden muhtemelen Tutankamon'a kadar sürmüştür. III. Amenhotep I. Kurigalzu'nun ve I. Kadaşman-Enlil'in kızlarıyla evlenmiştir (EA 1: 10-17). Mısır-Babil ilişkileri eşitlik üzerine kurulu olsa da, I. Kadaşman-Enlil'in Mısır sarayından kız isteği III. Amenhotep'in *"Hatırlanması zor zamanlardan beri hiçbir Mısır kızı başkasına verilmedi"* gerekçesi ile geri çevrilmiştir (EA 4)¹⁷⁷. III. Amenhotep'in hükümdarlığının sonuna doğru Babil tahtına çıkan II. Burnaburiyaş, firavunun oğlu IV Amenhotep/Akhenaton ve belki Tutankamon (EA 9) ile yazışmıştır (EA 7-14).

I. Aşşur-uballit (1353-1318) III. Amenhotep'in oğlu IV. Amenhotep ile yazışmıştır (EA 15-16). EA 16'da Assur kralı atası I. Aşşur-nadin-ahhe zamanında Mısır'ın gönderdiği yüklü miktarda altından bahsetmektedir (EA 16: 19-21)¹⁷⁸. Assur kralı kendisine gönderilen altını Hanigalbat kralınıninkiyle (muhtemelen Tušratta) karşılaştırıp şikayetçi olmaktadır. Babil kralı II. Burnaburiyaş'ın mektubunun alıcısı firavunun (IV. Amenhotep ya da Tutankhamon) döneminde Assur-Mısır dostluğu devam etmiştir (EA 9).

¹⁷⁶ EA 1-14

¹⁷⁷ Mektubun yazarı ve alıcısının yer aldığı satırlar tahrip olduğundan taraflar kesin değildir. Mısır'ın bu geleneği X. yüzyıla kadar devam etmiştir (O'Conner-Cline, 2001: 226 dn. 10)

¹⁷⁸ Burada geçen Aşşur-nadin-ahhe'nin Assur Kralı listesinde (Horsabad) yer alan iki Aşşur-nadin-ahhe'den hangisi olduğu tartışmalıdır. Horsabad listesinde 66. sırada yer alan yaklaşık 1430'da hüküm süren I. Aşşur-nadin-ahhe (Kühne, 1973: 77 vd.) ya da yaklaşık XIV. yüzyılın başında hüküm süren 71. sırada yer alan II. Aşşur-nadin-ahhe bahsedilen Assur kralı olabilir (ARI I: 49). Mektupta geçen miktarın yüksekliği Assur'a gelen altının başlık parası olduğu şeklinde yorumlanabilir (Moran, 1992: 40 dn. 9.). Bu durum, IV. Thutmosis ya da öncülü III. Thutmosis döneminde bir Assurlu gelinin Mısır sarayına gelmiş olması ihtimalini gündeme getirmektedir.

Hatti adı III. Amenhotep dönemi topografik listelerinde *Ht3* veya *Ht* olarak geçmektedir (Simons, 1937: 47 vd.). EA 31'deki¹⁷⁹ güçsüz durumdaki Hititler, I. Šuppiluliuma'nın¹⁸⁰ firavuna yolladığı mektupta (EA 41: 7-22) karşımıza dostluk girişimlerinde bulunan bir güç olarak çıkmaktadır. Ancak bu mektupların öncesinde Hititler Mitanni karşısında bir yenilgiye uğramışlar ve galip Mitanni kralı Tušratta elde ettiği ganimetin bir kısmını kardeşinin kocası, müstakbel damadı III. Amenhotep'e yollamıştır (EA 17: 30 vd.)¹⁸¹. Hitit kralının yenilgisi muhtemelen tahttaki ilk yıllarında belki de Isuwa üzerine çıktığı başarısız bir sefer sırasında meydana gelmiştir (Freu, 2003: 20 vd; Bryce, 2005: 157)¹⁸²

Muhtemelen II. Amenhotep döneminden itibaren Mısır-Mitanni çatışmaları sona ermiş ve IV. Thutmosis döneminden itibaren ise dostluğa dönüşmüştür. III. Amenhotep babası IV. Thutmosis'in ilişki yolunu izlemiş ve iki Mitanni prensesi ile evlenmiştir. İlk önce hükümdarlığının 10. yılında II. Šuttarna'nın kızı Giluhepa'yı haremine katmıştır¹⁸³. II. Šuttarna'nın torunu Tušratta'nın kaleme aldığı mektuptan öğrendiğimize göre, Mısır firavunu babası IV. Thutmosis gibi bu evlilik için çok istekli görünmektedir (EA 29). III. Amenhotep muhtemelen Giluhepa'nın ölümünün ardından Tušratta'nın kızı Taduhepa ile evlenmiştir (EA 19: 17-24). Amarna Arşivinde yer alan III. Amenhotep dönemi Mısır-Mitanni yazışmalarının konularını Tušratta'nın Mısır sarayındaki kız kardeşi Giluhepa (EA 17, EA 19, EA 20), Mısır sarayındaki kızı Taduhepa (EA 21, EA 22; EA 24; EA 26), daha fazla altın isteği (EA 19, EA 20; EA 26), Niniveli Iştar heykelinin Mısır'a gönderilmesi (EA 23), Hitit-Mitanni düşmalığı (EA 17, EA 24) oluşturmaktadır.

III. Amenhotep Batı Anadolu'dan Arzawa kralı ile haremine bir kız almak üzerine yazışmıştır (EA 31 ve EA 32; Freu, 1992: 45 vd.). Bu yazışma muhtemelen Hitit kralı II/III. Tuthaliya'nın tahtta olduğu dönemde gerçekleşmiştir (Bkz. Bölüm

¹⁷⁹ Bkz. Bölüm 4.3.2.

¹⁸⁰ Akhenaton / Tutankhamon

¹⁸¹ G. Wilhelm, Hitit yenilgisi olarak dile getirilen bu olayın, Tušratta'nın basit bir sınır yağmasından ibaret olabileceğini öne sürmüştür (Wilhelm, 1989: 32)

¹⁸² CTH 51 = KBo 1.1 10-13'te geçen olay bu yenilgiyle ilgili olabilir (Kühne, 1999: 218 dn. 110)

¹⁸³ EA 29, EA 17, EA 25 ve EA 6 dışında bir Kutlama Skarabesi de bu evlilikten bahsetmektedir (Urk. IV: 1738; Wilkinson, 2008: 41-42).

4.3.2.). Muhtemelen, en geç III. Amenhotep döneminde Mısır Kıbrıs ile ticari ilişki kurmuş olmalıdır (Bkz. dn. 117). Amarna arşivindeki Kıbrıs dosyasının tümü büyük ihtimalle IV. Amenhotep/Akhenaton dönemi yazışmalarından oluşmaktadır (EA 33-40). Kıbrıs, IV. Amenhotep/Akhenaton ile Mısır'ın bakır tedarikçisi¹⁸⁴ olarak ve firavunun eşi (kardeşi¹⁸⁵) konumunda yazışmıştır (Cochavi-Rainey, 2003: 5 vd.).

Mısır Suriye üzerindeki hakimiyetini diplomasinin yanısıra önemli noktaların yönetimine getirdiği görevlilerle de sağlamaktaydı. Mısır dışındaki topraklar Kenan, Upi (Şam) ve Amurru olmak üzere üç yönetim birimine ayrılmış görünmektedir (Weinstein, 2001: 227). Bu birimlerin başında Suriye ve güneyinde Kumidi (Kumid el-Loz), Şumur ve Gazze'de Akkadça *rābisu* "vekil, yetkili, temsilci"¹⁸⁶ olarak adlandırılan, Suriye devletlerinin *sakinu* (yüksek görevli)¹⁸⁷ olarak bahsettiği Mısırcı "kuzey yabancı ülkelerin başı" ünvanını taşıyan görevliler bulunmaktaydı (Rowe, 2003: 738; Klengel, 1992a: 99). Bu görevliler firavun adına Mısır'a verilecek olanların toplanması¹⁸⁸ ve yerel yöneticilerin Mısır çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlardı. Firavunun yerel yöneticilere¹⁸⁹ yazdığı mektuplar muhtemelen önce bu merkezler geliyor ve buradan dağıtılıyordu. Mısır ayrıca bazı kentlerde (Gubla ve Ullaşa)¹⁹⁰ sınırlı sayıda askeri güç bulunduruyordu¹⁹¹. Vassal devletlerin görevleri arasında vergi / haraç ödemeleri, kraliyete ait topraklarda angarya, Mısır birliklerinin geçtiği yerlerde onlara erzak sağlamak (EA 55 10-15) ve kervanları korumak vardır. Amarna arşivinden elde edilen bilgilere göre, Eski Yakınoğu

¹⁸⁴ Gümüş karşılığı (EA 35: 19-22)

¹⁸⁵ Büyük kralların birbirlerine hitap şeklidir.

¹⁸⁶ CAD R: 20. *rābisu* bu görevlilerin en yüksek rütbelisidir. Mısır görevlileri aynı zamanda *rabû* "ileri gelen" ünvanını taşırlar (Moran, 1992: xxvi dn. 70). J. M. Weinstein III. Amenhotep döneminde görev yapmış olma ihtimali *rābisu*'ların *Khebwynehes* ve *Penhet* olduğunu öne sürmüştür (Weinstein, 2001: 227-228)

¹⁸⁷ CAD S: 78

¹⁸⁸ Yıllık vergiler, kuzeydeki vassallerden gümüş, bakır, at, cam, kereste ve mamul maddeler, güneyden ise gümüş, büyükbaş hayvan, cam ve insan'dan oluşmaktaydı.

¹⁸⁹ Bu yöneticiler genelde *hazannu* "küçük kent / kasaba yöneticisi" olarak anılırlar. *awīlu* "adam" (Eski Babil geleneğinden gelen bir adlandırma), *šarru* "kral" (Suriyeli yerel yöneticilerin kendilerine verdiği ünvan) ya da Mısırcı *wr* "prens, büyük" (sadece EA 149'da Sur kralı Abi-Milku için kullanılmıştır) ünvanlarını taşıdıkları görülmektedir (Moran, 1992: xxvii vd dn. 73).

¹⁹⁰ Ayrıca Kumidu, Gazze ve Şumur'da *rābisu*'nun korumalığını yapan birliklerin yanısıra J. M. Weinstein Yaffa ve Bet Şan'da (Filistinin kuzeyinde Zirin- Jezreel Vadisinde) da Mısır garnizonlarının bulunduğunu öne sürmüştür (Weinstein, 2001: 229.)

¹⁹¹ EA 62; EA 139; EA 81, EA 90, EA 125, EA 138 ve Urk. IV: 1237.

güçlerinin aralarında değişimi yapılan mallar, Mısır'dan diğer ülkelere giden başta altın, fildişi, kumaş, yağlar ve Mısır'a gelen bakır, gümüş, değerli taşlar olarak saptanabilmektedir (Cochavi-Rainey, 1999: 7 vd.).

Amarna yazışmalarında III. Amenhotep dönemi Mısır vassallerine göndermeler bulunmaktadır. Qatna kralı Akizzi EA 55'te (7 vd.) atalarının zamanından beri Qatna'nın firavunun kenti olduğunu dile getirmektedir. Akizzi'nin ataları dönemindeki firavunlardan biri muhtemelen III. Amenhotep olmalıdır. Firavun, Akizzi'nin babasının tanrısının heykelini yaptırmıştır. III. Amenhotep döneminde önde gelen Mısır vassalleri kuzeyde Gubla/Bybloslu Rib-Adda, Amurrulu Abdi-Aşırt, güneyde Şehemli¹⁹² Labayu, Gezerli Milkilu, Megiddolu Biridiya ve Kudüslü (*Urusalim*) Abdi-Heba'dır. Biz bu çalışmada Bölüm 5 altında Hititlerin Suriye hakimiyeti ile doğrudan ilgili olan vassal devletleri ele alacağız.

¹⁹² Bkz. s. 63 dn. 193

5. Suriye'de Hitit Hakimiyetinin Kurulması

5.1. I. Šuppiluliuma ve Amarna Dönemi¹

XIV. yüzyılın ikinci yarısında I. Šuppiluliuma bir dizi askeri sefer ve diplomatik girişim ile Suriye'de Hitit hakimiyetini kurmuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısı Eski Yakınoğu'da daha çok diplomasinin hakim olduğu bir dönem iken I. Šuppiluliuma'nın askeri seferleri ile durum değışmiştir. Mısır'da XVIII. hanedan firavunları tarih sahnesinden çekilirken, Hititler Suriye'de Kargamış ve Halep'te *secundo genitur* iki vasal krallık kurmuşlar ve güneye Mısır hakimiyetindeki topraklara girmişlerdir.

Amarna Dönemi Mısır'da III. Amenhotep'in son yıllarından başlayarak Tutankhamon'un ilk yıllarına kadarki yaklaşık çeyrek yüzyıllık² bir zaman dilimini kapsar. Amarna arşivi muhtemelen I. Šuppiluliuma'nın tahta geçmesinden bir süre önce başlayan Yakınoğu'nun küçük ve büyük devletlerinin Mısır ile yazışmalarını içermektedir. Bir önceki bölümde Mısır'ın III. Amenhotep dönemi yazışmalarından yola çıkarak dönemin ilişkilerini ele almıştık, bu bölümde ise dönemin ilişkilerini I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferleri çerçevesinde incelemeye çalışacağız

Amarna Dönemi'nde Mısır'ın Asya'daki topraklarının yönetimi Filistin kıyıları ve güney Levant'ta güçlü, Suriye'de ise zayıftır (Weinstein, 2001: 229). Bu durumu tümü güney Suriye'de kalan Mısırlı yöneticilerin ikamet merkezlerinden ve birlik bulundurdıkları kentlerden yola çıkarak da görebiliriz (Bkz. Bölüm 4.3.3.1). I.

¹ Bu dönem adını tablet arşivinin bulunduğu Eski Mısır kenti Akhetaton'un bugünkü Tel el-Amarna'dan almaktadır. Kahirenin 300 km kadar güneyinde ele geçen 382 tablet ve tablet parçasının 350'si mektup ve envanter metnidir (Moran, 1992: xv vd.). Amarna mektuplarındaki olayların sırası ve rekonstrüksiyonu ile ilgili çok çeşitli ve farklı kurgulamalar bulunmaktadır. Arşivin kronolojik problemleri ve ilişkiler ağı bu çalışmanın kapsamını aştığı için yazışmaların sadece Hititlerin Suriye'de hakimiyet kurmalarıyla ilgili kısımlarını ele aldık. Kronolojik tartışmalar, olay ve ilişkilerin rekonstrüksiyonları ile ilgili olarak bkz. Moran, 1992: xxxiv ve bibliyografyası; Kitchen, 1962; Helck, 1971: 168 vd.; Kühne, 1973; Cohen-Westbrook, 2000.

² Dönemin uzunluğu Mısır krallarının ortak krallık yıllarının varlığı ve uzunluğu ile ilişkilidir. 15 ile 30 yıl arasında değışen kabuller, III. Amenhotep-IV. Amenhotep, IV-Amenhotep-Smenkhare'nin ortak krallık yıllarının uzunluğuna göre belirlenmiştir (Moran, 1992: xxxiv).

Šuppiluliuma Şam'a (Upi/Apina) kadar Suriye topraklarını hakimiyeti altına aldığı zaman Mısır'ın sıkı kontrolündeki bölgeye de girmiştir. Bu durum aradan yarım yüzyıl geçmeden iki süper gücü büyük bir savaş için karşı karşıya getirmiştir (Kadeş Savaşı - 1274).

Dönemin büyük güçlerinin yazışmaları genelde Mısır'dan daha fazla altın isteği üzerine kuruludur. Küçük devletler, altın isteklerinin yanısıra Mısır'a olan sadakatlerinden sık sık bahsetmekte, saldırgan komşularına karşı firavundan askeri destek talep etmektedir.

5.2. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi

I. Šuppiluliuma Hitit tahtına geçtikten sonra muhtemelen uzun bir süre Anadolu'daki durumu düzeltmekle uğraşmış olmalıdır. Hitit kralı, Suriye üzerine sefer çıkmadan önce³, bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Mısır ile yazışmaları III. Amenhotep döneminin sonuna doğru (EA 44) ve IV. Amenhotep'in ilk yıllarında dostça (EA 41) iken daha sonra gerginleşmeye başlamıştır (EA 42 ve EA 43)⁴. I. Šuppiluliuma, Mezopotamya cephesinde ise Kassit Babil hanedanı ile ilişki kurmuştur⁵. Hitit kralı muhtemelen II. Burnaburiyaş'ın kızı⁶ ile evlenmiştir

³ T. Bryce, Amarna arşivindeki Hitit yazışmalarını IV. Amenhotep/Akhenaton'un ardıllarına ait kabul ederek Hitit kralının I. Suriye seferini tahta geçtikten en geç 4-5 yıl sonra gerçekleştirdiğini öne sürmektedir (Bryce, 2005: 158 ve 161). Ancak babası II/III. Tuthaliya döneminde ve muhtemelen I. Šuppiluliuma'nın ilk yıllarında Hititlerin güçsüz konumunu vurgulayan belgeler bulunmaktadır (Bkz. Bölüm 4.3.2 ve 4.3.3.2.). Biz, Amarna arşivindeki Hitit dosyasının alıcılarını III. Amenhotep (EA 44) ve IV. Amenhotep (EA 41, EA 42 ve belki EA 43) olduğunu kabul ediyor ve yazışmaların Hitit kralı Suriye üzerine sefere çıkmadan gerçekleştiğini düşünüyoruz. I. Suriye seferi için W. J. Murnane'in öngördüğü tarih en erken Akhenaton'un iktidarının 14. yılıdır (Murnane, 1985: 197 vd.). Bu rakam KUB 19.9'da geçen I. Šuppiluliuma'nın 20 yıl süren Anadolu seferlerinden sonra I. Suriye seferine çıktığı bilgisi ile de kısmen örtüşmektedir (Ayrıca bkz. dn. 19).

⁴ EA 42'de mektupta kralların adlarının önce ve sonra yazılması ile ilgili olarak bir hiyerarşi tartışması ve Mitanni ülkesine yapılan Hitit saldırıları kırıklı bir içerikte karşımıza çıkmaktadır. EA 43'te ise kötü niyetli birinden ve bir cinayetten bahsedilmektedir. Ayrıca aşağıda ele aldığımız EA 24'te geçen Mısır müttefiki Mitanni ile Hititlerin düşman olması da Hitit-Mısır ilişkilerinin kötüye gidiş nedenlerinden olmalıdır.

⁵ II. Burnaburiyaş EA 9'da firavuna (Akhenaton veya Tutankhamon) Assur ile ilişkisinden dolayı sitem etmektedir. Assur'u vassali olarak tanımlayan II. Burnaburiyaş firavundan Assur ile ticari ilişkisini kesmesini talep etmektedir. Bu dönemde Assur tahtında I. Aşşur-uballit bulunmaktadır.

(karş. Freu 2002: Bryce, 2005: 159 vd.). Ayrıca, Kizzuwatna'da oğlu Rahip Telipinu'yu yönetime getirmesi, I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferi öncesi aldığı askeri-politik hazırlıklardan biri olmalıdır (Bryce, 2005: 160). Hitit kralı bir diğer diplomatik girişim olarak, Ugarit kralı II. Niqmaddu'yu⁷ Akkadça bir mektup ile⁸ kendi tarafına çağırmıştır:

I. Šuppiluliuma'nın Ugarit kralı II. Niqmaddu'ya mektubu (CTH 45)⁹

§2

Nuhašše Ülkesi ve ve Mukış Ülkesi bana düşman olduklarında, sen Niqmaddu korkma!, kendine güven! Önceden ataların Hatti ile dosttu ve düşman değildi, şimdi sen Niqmaddu düşmanımın düşmanı ve dostumun dostu ol! Ve eğer sen Niqmaddu efendin Büyük Kral'ın bu sözlerini işitir ve incellersen, o zaman efendin Büyük Kral'ın sana göstereceği iyiliği görürsün.

...

§5

Ve eğer Niqmaddu, girişimde bulunur, ve Nuhašše Ülkesi'nin ya da Mukış Ülkesi'nin birliklerine kendi güçleriyle saldırırsan, kimse senden onları (kazandıklarını) almayacaktır. ...

I. Šuppiluliuma'nın yukarıdaki çağrısı, Ugarit kralı tarafından kabul edilmiş¹⁰ ve daha sonra bu ilişki bir antlaşmayla sonuçlandırılmıştır (CTH 46).

⁶ Babilli kraliçenin, Ana Kraliçe (Tawananna) ünvanını taşıdığı Ugarit arşivinden (RS 17.227, 17.373, 17.340; **Ugaritica III**: 2-6) mühür baskılarında "Büyük Kraliçe, Karduniyaş (Babil) Kralının Kızı" ifadesi yer almaktadır.

⁷ II. Niqmaddu öncülü I. Ammittamru (EA 45) ve muhtemelen XV. yüzyıldaki öncülleri gibi (EA 47) Mısır'ın sadık vassaliydi (EA 49).

⁸ Benzer bir durum için karşı. I. Hattusili'nin Tikunani kralına gönderdiği mektup (Bkz. Bölüm 3.1.4.)

⁹ RS 17.132=PRU IV: 35-37; **HDT**²: No 19

¹⁰ II. Niqmaddu'nun Hitit vassallığına girmesinin altındaki nedenler Ugarit krallığının topraklarının komşuları Mukış, Nuhašše ve Niya tarafından tehdit ediliyor olması (CTH 46 §1 =RS 17.340 **HDT**²: No 4, 34 vd.) ve Mısır'ın yaklaşık yarım yüzyıldır askeri olarak bölgede görünmemesinin doğurduğu zayıflık olmalıdır.

5.2.1. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi'nin Nedenleri

I. Suriye seferinin nedenleri hakkında I. Šuppiluliuma'nın İcraatlarında¹¹ bilgi bulunmamaktadır¹². Ancak Hitit kralının I. Suriye Seferi'ne çıkmasına neden olan olaylar¹³: Mitanni kralı Tušratta'nın, Hatti'nin vassali olan Nuhašše¹⁴ kralı Šarrupši'yi öldürmek için Nuhašše Ülkesi'ne saldırması (CTH 53, §1) ve muhtemelen Tušratta'nın kışkırtmasıyla Isuwa bölgesinde çıkan ayaklanmadır (CTH 51, §2). Bu seferin ayrıntılarına geçmeden önce Mitanni kralı Tušratta'nın ve Nuhašše kralı Šarrupši'nin bölgedeki ilişkilerine göz atmak yerinde olacaktır.

II. Šuttarna'dan sonra Mitanni tahtına oğlu Artasšumara geçmiştir. Saray mensubu olmayan Uthi (/UD-hi) tarafından öldürülen Artasšumara'nın yerine kukla kral olarak tahta küçük yaştaki kardeşi Tušratta geçirilmiştir (Wilhelm, 1989: 30-31). Ancak Tušratta ağabeyini öldürenlerin intikamını alarak UD-hi zamanında kesintiye uğrayan Mısır-Mitanni ilişkilerini tekrar başlatmıştır (EA 17: 11 vd.)¹⁵. Mitanni kralı hastalanan III. Amenhotep'e Niniveli Ištara'nın heykelini yollamıştır (EA 23). Tušratta, kızı Taduhepa'yı Mısır sarayına yolladıktan birkaç yıl sonra III. Amenhotep ölmüştür. Taduhepa'nın Mısır sarayına gidişi ile ilgili yazışmalardan EA 24'te G. Wilhelm'in yeni okumasına göre düşman Hititler'den bahsedilmektedir (Wilhelm, 1995c: 137). Kendini dini reformuna adan III. Amenhotep'in oğlu IV. Amenhotep/Akhenaton¹⁶ döneminde Tušratta'nın isteklerinin karşılanmaması nedeniyle¹⁷ (EA 26-29) Mısır-Mitanni ilişkileri, bozulmaya başlamıştır (Wilhelm, 1989: 34 vd.). Hititler, muhtemelen II. Suriye Seferi'nden önce tahtta hak iddia eden

¹¹ KUB 34.23, KUB 19.7; KUB 31. 25 (CTH 40; Güterbock, 1956a; Güterbock, 1956b: 83-85.; Güterbock, 1956c: 107; Hoffner, 2003: 185 vd.)

¹² Fragman 26'da (KUB 34.23) çok kırıklı bir içerikte I. Šuppiluliuma Mitanni kralı ile çatışmasının başlangıcını anlatmaktadır (Güterbock, 1956b: 84-85)

¹³ CTH 53 I. Šuppiluliuma ile Nuhaššeli Tette Antlaşması ve CTH 51 I. Šuppiluliuma ile Mitanni Kralı Šattiwaza Antlaşması.

¹⁴ Halep ile Hama arasındaki bölge.

¹⁵ Tušratta, III. Amenhotep'e yolladığı bu mektubunda Hatti yağmasından da hediyeler göndermiştir. (Bkz. Bölüm 4.3.3.2.)

¹⁶ IV. Amenhotep iktidarının 4. yılında adını Akhenaton olarak değiştirmiş ve Mısır'ın idare merkezini Akhetaton'a (Tel el-Amarna) taşımıştır. Firavunun dinsel reformu ve iktidarı hakkında bkz. Hornung, 1999b; Redford, 1992b.

¹⁷ EA 26'da Tušratta Mısır kraliçesine, beklediği som altın heykeller yerine altın kaplı ahşap heykellerin gönderilmesinden yakınmaktadır.

II. Artatama'yı desteklemişlerdir. Tušratta'nın öldürülmesinden sonra tahta geçen II. Artatama ve oğlu III. Šuttarna aynı zamanda güçlenmekte olan Assur tarafından da destek görmüştür. III. Šuttarna, Tušratta'nın kaybettiği Mitanni topraklarını Assur ve Alše krallıklarının desteğiyle geri kazanmıştır. I. Šuppiluliuma'nın II. Suriye seferi sırasında ülkesinden kaçan Tušratta'nın oğullarından Šattiwaza Hititler'e sığınmıştır. (Wilhelm, 1989: 31, 35 vd.; **CTH** 52¹⁸). Šattiwaza bir antlaşmayla Hitit vassallığını kabul etmiş ve II. Suriye seferinin ardından Kargamış kralı Piyašili ile birlikte Mitanni topraklarında seferler düzenlemiştir (Bkz. Bölüm 5.3.).

Nuhašše kralı Tette'nin büyükbabası Šarrupši I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferinden önce Hitit vasali olmuştur. Muhtemelen Akhenaton'un ilk yıllarına tarihlenen **EA** 51'de bir başka Nuhašše kralı olan Addu-nirari¹⁹ Hitit kralının ittifak teklif ettiğinden ancak, kendisinin kabul etmediğinden bahsetmekte ve firavundan askeri destek talep etmektedir. Belki de I. Šuppiluliuma Šarrupši'ye de Suriye seferine çıkmadan önce böyle bir teklifte bulunmuştur. Šarrupši, bilemediğimiz nedenlerden dolayı Hitit kralının seferi sırasında taraf değiştirmiş görünmektedir (**CTH** 51, §5). I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye seferinden sonra Šarrupši'nin torunu Tette Hititlerle vassalılık antlaşması imzalamıştır (**CTH** 51).

5.2.2. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi'nin Ayrıntıları

I. Šuppiluliuma I. Suriye Seferi'nin başında Šarrupši'ye destek olması için bir grup asker yolladıktan sonra, kendisi Fırat'ı geçerek önce Isuwa'yı hakimiyeti altına almıştır. Isuwa sınırındaki Alše krallığından geçerek güneye Mitanni topraklarına girmiş ve Mitanni başkenti Waššukanni'yi zaptederek yağmalamıştır²⁰. Mitanni kralı Tušratta, I. Šuppiluliuma ile savaşmamış, kent Hititlerin eline geçmeden önce bir grup askeriyle birlikte kaçmayı başarmıştır (**CTH** 51 Öy. 17-29.). I. Šuppiluliuma

¹⁸ **CTH** 52 =KBo 1.3; **HDT**²: No 6B, 48 vd.

¹⁹ A. Altman Šarrupši ve Addu-nirari'nin kardeş olduklarını öne sürmüştür (Altman, 2001: 36)

²⁰ **EA** 27'nin etiketinden yola çıkarak (2 ya da 12 okunabilmektedir) W. J. Murnane bu yağmayı dolayısıyla I. Suriye seferinin Akhenaton'un 14 ya da 16. yılından öncesine yerleştiremeyeceğini öne sürmüştür (Murnane, 1985: 200).

daha sonra batıya dönmüş ve Fırat kıyısından Akdeniz sahiline kadar, bölgedeki Mitanni vasalı olan, Halep, Mukış, Niya, Arahtu²¹ Nuhaşşe²² ile muhtemelen Mısır vasalı Qatna'yı²³ almıştır. Daha sonra güneye Apina'ya²⁴ kadar ilerlemiştir. Kuzey Suriye'de sadece Kargamış kentini ele geçirememiştir. Aldığı yerlerin tahttan indirdiği yöneticilerini aileleriyle birlikte Hattusa'ya götürmüştür^{25, 26}. I. Šuppiluliuma bu saldırısı sırasında Kadeş'e dokunmamayı planladıysa da²⁷ Kadeş Kralı Šuttarna/Šutatarra ordusuyla I. Šuppiluliuma'nın karşısına çıkmıştır. Hitit kralı, galip gelmiş ve aralarında Kadeş kralının oğlu Aitaqqama'nın da bulunduğu yönetici kesimi esir almıştır. Aitaqqama'ya daha sonra babasının tahtına dönmesi için izin vermiştir²⁸. Kadeş kralı Aitaqqama'nın Hitit müttefiki olarak hareket ettiğini Amarna arşivinden Qatna kralı Akizzi'nin Akhenaton'a mektubu EA 53'te²⁹, görmekteyiz.

5.2.3. I. Šuppiluliuma'nın I. Suriye Seferi Sonrası Durum

Yukarıdaki başarılar Šuppiluliuma'nın anlatımına göre tek bir sefer sırasında gerçekleşmiştir (CTH 51). Hitit kralı muhtemelen bu seferden hemen sonra daha önce Kizzuwatna'da 'Rahip' olarak atadığı oğlu Telipinu'yu Halep kralı olarak Halep Ülkesi'nin başına getirmiştir (KUB 19.9 I 17 vd; KBo 6.28: Öy. 19 vd.). I.

²¹ Nuhaşşe Ülkeleri içerisinde bir Kuzey Suriye kenti (RGTC VI: 28-29)

²² CTH 51, § 5: "Nuhaşşe Ülkesi'ne gittiğimde tüm topraklarını ele geçirdim. Šarrupši tek başına kaçtı ancak annesini, kardeşlerini ve çocuklarını yakaladım ve onları Hatti'ye getirdim. Šarrupši'nin kölesi Takip-šarri'yi Ukulzat kentinde kral olarak yerleştirdim. ..."

²³ EA 55'te (s. 7-9) Qatna kralı Akizzi atalarının zamanından beri Qatna'nın firavuna ait olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Akizzi EA 52'de ve EA 53'te firavuna olan bağlılığını tekrarlamaktadır. H. Klengel ve (Klengel, 1992a: 156-157) ve T. Bryce (Bryce, 2005: 161) Qatna'nın I. Šuppiluliuma'nın seferleri sırasında Mitanni vasalı olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak Akizzi'nin ifadelerine göre Qatna I. Šuppiluliuma'nın saldırıları sırasında da, sonrasında da Mısır vasalı olarak görünmektedir.

²⁴ Aba=Apina=Upi, Şam ve civarındaki bölge.

²⁵ CTH 51, § 5: "... Apina Ülkesi'ne gittim, ancak Kinza'ya (Kadeş) saldırmak istemedim. Ancak (Kadeş kralı) Šutatarra, oğlu Aitaqqama ve arabalı savaşçıları benimle savaşmaya geldiler..."

²⁶ I. Šuppiluliuma'nın oğlu II. Mursili babası gibi hükümdarlığının 7. yılının başında bölgede çıkan isyanda da, yerel yöneticilerin aileleriyle birlikte Hattusa'da enterne edilmeleri yöntemini uygulatmaya çalışmıştır. Buna benzer bir uygulama da III. Thutmosis tarafından gerçekleştirilmiştir (Bkz. Bölüm 4.2.3)

²⁷ Daha önce de (III. Thutmosis döneminde) Mitanni müttefiki olan Mısır hâkimiyetindeki Kadeş Hitit kralının bu seferi sırasında Mitanni destekçisi gibi görünmektedir.

²⁸ Muhtemelen, kendisiyle Hitit vassalı olarak bir antlaşma yapmış olmalıdır. Ancak elimizde bununla ilgili belge yoktur.

²⁹ Qatna Kralı Akizzi, Akhenaton'a, Kadeş kralı Aitakkama'nın Hatti kralı tarafından kendisine saldırtıldığını ve Hatti kralının tarafına çağırıldığını rapor etmiştir (EA 53)

Šuppiluliuma'nın bu seferinin Amarna arşivine yansımaları EA 53, EA 55, EA 75³⁰ EA 126, EA 170, EA 174, EA 175, EA 176, EA 196, EA 197 ve EA 363'te karşımıza çıkmaktadır. Hitit kralının bu seferinden sonra Kadeş kralı Aitaqqama bölgede ittifaklar kurmaya başlamış özellikle Amurru kralı Aziru ile topraklarını genişletmeye çalışmıştır (EA 140: 25-32). I. Šuppiluliuma'nın II. Suriye seferine geçmeden önce Amurrulu Aziru'nun bölgedeki ilişkilerini özetlemek yerinde olacaktır.

Aziru'nun babası Abdi-Aširta *habiru*³¹ birlikleri ile, XIV. yüzyılın ilk yarısında Lübnan Dağları'nın güneyinde Ardata ve Irgata'dan başlayarak Mısır'ın Şumur'daki üssüne ilerlemiştir. Abdi-Aširta, firavuna (EA 62) ve Mısır vekiline (EA 371) yazarak Mısır'a tabi olma isteğini bildirmiş, Mısır'ın Amurru'daki kentlerinin (Şumur ve Ullaşa) koruyuculuğunu teklif etmiştir (EA 60: 13 vd.). Byblos/Gubla kralı Rib-Adda'nın anlatımına göre Mısır vekilinin Şumur'da olmadığı bir sırada Abdi-Aširta kenti ele geçirmiştir. I. Singer Mısır'ın bu olaya uzun süre tepki göstermemesini Abdi-Aširta'nın vassallığı kabulü kaydıyla bu *de facto* durumu tanıdığı argümanı ile açıklamıştır (Singer, 1991b: 144). Abdi-Aširta güneye yönelerek Byblos/Gubla topraklarına girmiştir. Amurru kralı, Ammiya, Şigata, Bitarha ve Batruna kentlerini³² çıkarttığı ayaklanmalarla ele geçirmiştir. Byblos/Gubla kralı güneyindeki komşuları Beyrut, Sayda ve Sur'dan yardım istemiş ancak Amurru etkisi güneye Sur'a kadar ulaşmıştır. Rib-Adda'nın kızkardeşi Sur kentinde çıkan ayaklanmada öldürülmüştür (EA 89). Byblos/Gubla kralı Rib-Adda kentini için haraç vererek (EA 91) kurtarmayı düşünürken, Abdi-Aširta'nın öldürülmesiyle (EA 101) Amurru istilasından geçici olarak kurtulmuştur (Singer, 1991b: 145; Altman, 1979). Rib-Adda tüm bu olaylar sırasında firavun ve Mısır vekilleriyle yazışmış, ancak görüldüğü kadarıyla efendisinden destek bulamamıştır (EA 68-101). I. Singer, Rib-Adda'nın Abdi-Aširta hakkındaki bazı raporlarında, kendi krallığının çıkarlarıyla çatıştığı gerekçesiyle doğruları yansıtmadığını öne

³⁰ Byblos/Gubla kralı Rib-Adda Akhenaton'a bildirdiğine göre: "... Hatti kralı Mitta<ni>'nin vasalı olan ülkelerin hepsini ele geçirdi. İşte, [o (Hitit kralı)] Nah<ri>ma'nın ve 'Bü[yük] Krallar'ın ülkesinin kralı, [ve köle ve köpek] (Amurru Kralı) Abdi-Aširta, [kralın (firavunun) ülkesini] al[ıyor]." (EA 75)

³¹ Bkz. sy. 37 dn 107

³² Bu kentler Lübnan sahilinde yer almaktadır. GS II: 253 vd; Bkz. Harita 4.

sürmüştür. Özellikle EA 85'te geçen Şumur'a Mitanni kralının bir sefer düzenlediği, ancak içecek su bulamadığı gerekçesiyle geri döndüğü ifadesi şüphe uyandırmaktadır (Singer, 1991b: 146). Byblos/Gubla kralı Rib-Adda'nın firavuna yazdığı EA 75'te³³ Hatti kralının Mitanni kralının vassallerini ele geçirdiğinden ve Abdi-Aşırt'a'dan bahisler vardır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Abdi-Aşırt'a'nın ardından, aralarında Aziru'nun da bulunduğu oğulları babalarının izini takip etmişlerdir. Aziru'nun kardeşleri önce Ardata, Wahliya, Ambi ve Şigata kentlerini (EA 104) daha sonra Ullaşa limanını (EA 104; EA 105; EA 109) ele geçirmişlerdir. İrqata ve Şumur birer kuşatmayla Abdi-Aşırt'a'nın oğullarının olduktan sonra muhtemelen Aziru, firavuna tabi olmak için mektuplar yollamıştır. Firavun (Akhenaton) yolladığı bir mektupla (EA 162) Aziru'yu *hazannu*³⁴ olarak kabul etmiştir³⁵. Aziru'nun *hazannu* olarak atanması efendisini Mısır'da ziyareti sırasında gerçekleşmiştir (EA 169). Amurrulu Aziru'nun kariyerinin Hitit tarafında geçen ikinci yarısı muhtemelen Mısır sarayında iken aldığı mektupla başlamış olmalıdır (EA 170³⁶; Bkz. Bölüm 5.3). Aziru Mısır'dan döndükten bir süre sonra olasılıkla güçlü gördüğü Hitit tarafına geçmiştir³⁷. Rib-Adda'nın ardılı Byblos/Gubla kralı İli-rapih'in gönderdiği EA 140'ta Aziru'nun adamı Itakkama'yı (=Aitaqqama, Kadeş kralı) Amqu'yu (=Amka)³⁸ ele geçirmeye gönderdiğinden bahsedilmektedir. Mektubun sonu kırık olduğundan, soru kipinde mi ya da haber kipinde mi olup olmadığı belirsiz bir cümlede Hatta (=Hatti) ve Narima (=Nahrîma/Mitanni) krallarının aktiviteleri rapor edilmiştir. Aziru oldukça ileri bir yaşta, Hitit müttefiki olarak II. Mursili'nin 8. yılında ölmüştür (CTH 62; Singer, 1991b: 158).

³³ Bkz. dn. 30

³⁴ *hazannu*: küçük kent ya da kasaba yöneticisi (CAD H: 163 vd.).

³⁵ Aziru'nun Hitit vasali olmadan önceki kariyerinin aşamaları tüm Amarna yazışmalarının sıralamasında olduğu gibi kesin değildir. Muhtemel kurgular için bkz. Knudtzon, 1964; Izreel, 1991; Singer, 1991b; Klengel, 1964b.

³⁶ Mektup Aziru'ya kardeşleri Baaluya ve Betili'den gönderilmiş ve Hatti birliklerinin Lupakku komutasında Amqu'nun kentlerini ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Zitana'nın 90.000 kişilik (Kadeş savaşına katılan ordunun iki katı) bir piyade birliğiyle Nuhaşše'de olduğu bilgisinin teyidi için Betili'nin yola çıktığını haber vermektedir (EA 170). Kinza (Kadeş) kralının Hatti kuvvetleri tarafından desteklenen birliklerinin Amqu'daki icraatları EA 174-176'da kayıtlıdır. Burada bahsedilen olaylar I. Suriye seferi ile bağlantılı olmalıdır.

³⁷ CTH 49; HDT²: No 5, 36 vd

³⁸ Kadeş'in güneyinde Mısır sınır bölgesi.

5.3. I. Šuppiluliuma'nın II. Suriye Seferi

Hitit kralının II. Suriye seferinin ana hedefi bölgedeki son güçlü Mitanni kalesi Kargamış kentidir. I. Šuppiluliuma'nın altı yıl³⁹ süren seferleri literatürde II. Suriye seferi ya da Hurri Savaşı olarak geçmektedir (Bryce, 2005:176).

Hititlerin Suriye'deki ikinci seferinin başlarında oğlu, Halep kralı, Rahip⁴⁰ olarak anılan Telipinu, Arziya ve Kargamış Ülkesi'nin kentlerini ele geçirmiş, ardından kışı geçirmek üzere teslim olan Murmuriga kentine gitmiştir (**KBo** 5.6 II 1 vd.; Güterbock, 1956b: 92). Telipinu daha sonra I. Šuppiluliuma ile buluşmak üzere bölgeden ayrılmıştır. Telipinu'nun ardından Hurri Ülkesi'nin (Mitanni) piyade ve arabalı savaşçıları bölgeye gelmişlerdir. Telipinu'nun babasıyla buluşmaya gitmeden önce güçlendirdiği ve başına Lupakki'yi⁴¹ bıraktığı Murmuriga kenti, Hurri güçleri tarafından kuşatılmıştır. Bu arada I. Šuppiluliuma'nın ilk seferinde saldırdığı Kinza (Kadeş) Ülkesi'ne, Mısır'ın piyade ve arabalı savaşçıları gelmiştir (**KBo** 5.6 II 2 vd.; Güterbock, 1956b: 93)⁴². Murmuriga'da Hitit birliklerinin, Hurriler tarafından kuşatıldığı haberini alan I. Šuppiluliuma, Hurri Ülkesi'ne doğru yürüyüşe geçmiş, Tegarama'ya vardığında, Halep kentindeki güçlerini elden geçirmiştir. Daha sonra oğlu Arnuwanda (veliaht) ve kardeşi komutan Zita'yı⁴³ Hurri Ülkesi'ne yollamıştır. Arnuwanda ve Zita ülkenin içlerine inmişler, düşmanı yenmişlerdir. Düşman, Tegarama Ülkesi'nin dağlarına kaçmıştır. I. Šuppiluliuma bu haberi alınca kente inmiş, ancak Hurrili düşmana rastlamamıştır. Bunun üzerine aşağıya Kargamış kentine inerek onu kuşatmıştır. Kuşatmanın başlamasının hemen ardından Hitit kralı, Lupakki ve Tarhuntazalma'yı Amka'ya göndermiş, komutanlar ganimetlerle geri dönmüşlerdir (**KBo** 5.6 III 1 vd.). Bu sırada Mısır'dan bir haberci gelmiştir. Mektubu gönderen Mısır kraliçesi ve ölen firavun, Hititoloji'nin ve Mısırbilim alanlarının

³⁹ III. Hattusili döneminden **KUB** 19.9'da I. Šuppiluliuma 20 yıl Anadolu'da 6 yıl Suriye'de seferde olduğu kayıtlıdır. Verilen rakamların tartışmaları için Miller, 2007: 282 vd.ve bibliyografyası; Kitchen, 1962; Bryce, 1989: 9 vd

⁴⁰ LÜSANGA=Rahip

⁴¹ **EA** 170'te geçen Lupakku ile aynı Hitit generali olmalıdır. Ayrıca bkz. dn. 36.

⁴² Seferde çıkan Mısır firavununu Akhenaton / Smenkhare / Tutankhamon ya da General Horemheb olabilir.

⁴³ GAL MEŞEDI = Saray Muhafızlarının Başı Zita, belki **EA** 44'te III. Amenhotep'e altın isteği ile yazan Zita olabilir (bkz. Güterbock, 1956c: 124).

kronolojik problemlere dayalı kronik tartışmalarından biridir (karş. Miller, 2007; Freu, 2004)⁴⁴. Mektubunda Niphururiya'nın⁴⁵ dul eşi Dahamunzu⁴⁶ I. Šuppiluliuma'dan bir oğlunu istemektedir⁴⁷. I. Šuppiluliuma olayı doğrulamak için Hattusaziti'yi Mısır'a yollamış bu arada Hattusaziti baharda Mısır'dan geri dönmeden önce Kargamış kenti Hititlerin hakimiyetine geçmiştir (Güterbock, 1956b: 94 vd.; Archi, 1997: 2-3.). Hattusaziti Mısır'dan kraliçenin habercisi Hani ile birlikte dönmüş, I. Šuppiluliuma anlatılanların doğru olduğuna kani olmuştur. Mısır'a yolladığı oğlu Zannanza'nın⁴⁸ yolda öldürüldüğü haberini alan Hitit kralı bundan sorumlu olduğunu düşündüğü firavuna (belki Ay) suçlayıcı bir mektup yollamış⁴⁹, ardından (I.) Arnuwanda'yı Mısır topraklarına sefere göndermiştir (Güterbock, 1956c: 101).

I. Šuppiluliuma, Kargamış kentinin düşmesinden sonra oğlu Piyašili/ Šarri-Kušuh'u kral olarak Kargamış tahtına geçirmiştir (Güterbock, 1956b: 95 vd.; **KUB** 19.9 I 17 vd.; **KBo** 6.28 Öy. 19 vd.). Kargamış Ülkesi'nin fethi Šarri-Kušuh'un Mitanni seferi ile devam etmiştir. Bu sefer, Mitanni tahtının varisi olan ve I. Šuppiluliuma'ya sığınan Šattiwaza tarafından desteklenmiştir. Šattiwaza, öldürülen Mitanni kralı Tušratta'nın⁵⁰ oğlu idi. Šarri-Kušuh babası I. Šuppiluliuma tarafından verilen bu görevde, muhtemelen Mitannili birliklerle güçlendirilmiş bir Hitit ordusunun başında komutan olarak hareket etmiştir (Klengel, 1992a: 121). Bunu müteakip Mitanni kralı Šattiwaza ile I. Šuppiluliuma arasında yapılan antlaşmalarla

⁴⁴ Eğer ölen firavun Tutankamon olarak kabul edilirse kraliçe Ankhesenamun/Ankhesenpaaton, Akhenaton olarak kabul edildiğinde Nefertiti ya da Kiye olabilir.

⁴⁵ Çiviyazılı ad Akhenaton'un taht adı (*Nfrhprwr*) olabileceği gibi Tutankamon'un taht adı da olabilir (*Nbhprwr*) da olabilir (bkz. Groddek, 2002).

⁴⁶ Zannanza adında olduğu gibi Mısırlıca *t3 hmt-nsw* "kralın karısı" anlamında ünvan (bkz. dn. 44).

⁴⁷ **KBo** 5.6 III 50vd.; Güterbock, 1956b: 96-97. Mektubun kendisi oldukça kırıklıdır (**KBo** 28.51; Edel, 1994: No 1)

⁴⁸ Muhtemelen Zannanza Hitit prensinin adı değildir. *s3 nsw* Mısırlıca "kralın oğlu" anlamındaki ünvanın çiviyazılı karşılığı olmalıdır.

⁴⁹ **CTH** 154 = **KUB** 19.20+ (Van Den Hout, 1994)

⁵⁰ Tušratta, Hititler'in eline geçmemiştir. Öldürülmesi ile ilgili olarak oğlu Šattiwaza'nın da içinde bulunduğu bir grup suikastçiden bahsedilmektedir (Freu, 2003: 133 vd.; Weidner, 1970: no 1). **EA** 43'te de bu olaydan söz edilmektedir (Freu, 2003: 135-136; Artzi, 1993: 7-10). Ayrıca I. Šuppiluliuma **CTH** 51'de Mitanni'yi yıkmaya gidişini anlatırken Tušratta'yı oğlunun öldürdüğünden bahsetmekte, fakat bu kişinin adını vermemektedir. Metinde himaye altına alınan ve I. Šuppiluliuma'nın kızlarından birini verdiği Mitanni prensi Šattiwaza (Tušratta'nın oğlu) olarak karşımıza çıkmaktadır (**CTH** 51 § 6 A Öy. 48 vd.; § 7 A Öy. 59 vd.).

(CTH 51, CTH 52) Mitanni devleti Hitit vassali haline gelmiş ve böylece süpergüçler arasından ayrılmıştır.

I. Šuppiluliuma'nın hükümdarlığının sonlarına doğru Kargamış krallığının kurulmasıyla, Suriye'deki askeri ve idari Hitit varlığının temsilcisi bu krallık olmuştur. Hem II. Suriye seferinde hem de Kargamış'ın ele geçirilmesinden sonra, I. Šuppiluliuma'nın oğulları "Büyük Kral" adına hareket etmişler ve bunlardan Telipinu ve Piyašili kendi krallıklarının, I. Arnuwanda ise Hatti Ülkesi'nin tahtına geçmiştir. Bu aşamadan sonra Hititlerin Suriye'deki hakimiyetinin doğrudan uygulayıcısı Kargamış krallığı olmuştur.

I. Šuppiluliuma'nın ve ardından Hitit tahtına geçen oğlu I. Arnuwanda'nın vebadan ölümleriyle Hititlerin Suriye'deki konumu sarsılsa da I. Arnuwanda'nın kardeşi II. Mursili ağabeyi Kargamış kralı Piyašili/Šarri-Kušuh'un da yardımıyla Anadolu'nun batısındaki sorunları halletmiştir. II. Mursili Suriye'de çıkan isyanları bastırması, hükümdarlığının 9. yılında ölen Kargamış kralı ağabeyinin oğlu Šahurunuwa'yı Kargamış tahtına, Telipinu'nun oğlu Talmi-Šarruma'yı ise Halep krallığının başına geçirmiştir. Hitit İmparatorluğunun XII. yüzyılın başında yıkılmasının ardından, Kargamış krallığı, Hitit politik ve kültürel varlığını devam ettirmiştir (Bkz. Peker, 2004; Peker, 2005; Hawkins, 1976).

Sonuç

Bu çalışmada eş zamanlı olarak yazılı belgeler ışığında ele alınan Eski Yakındoğu'daki büyük devletler ve küçük devletlerin arasındaki ilişkileri, bazı olay ve yöneticiler ile tarihsel olayların sıralaması ve detayları hakkında çeşitli tartışmalar yapılarak belirli sonuçlar ortaya konulmuştur. Bu tartışmalar ilgili bölüm başlıkları altında argümanları ile ele alınmıştır. Bunların dışında kalan çıkarımlar ise yaklaşık üç yüzyıllık bir süreçte hem zamansal -dikey- ekseninde hem de mekansal -yatay- ekseninde ve bunların aralarında çaprazlamalar yaparak bu bölüm altında ele almaya çalışacağız.

Jeopolitik Durum

Ele aldığımız dönem içerisinde Eski Yakındoğu'nun baskın süper güçleri Hatti, Mitanni ve Mısır olarak karşımıza çıkmaktadır. Çekirdek bölgesi Kuzey Mezopotamya olan Mitanni devletinin Suriye'de hakimiyet alanının sınırları batıda Alalah güneyde Kadeş'in güneyine kadar ulaşmıştır. Anadolu merkezli Hitit devletinin hakimiyet alanının sınırları batıda Ugarit, güneyde yine Kadeş'tir. Afrika merkezli Mısır ise hakimiyetini Doğu Akdeniz'de Ugarit ve Suriye'de bir dönem Niya'ya kadar ulaşmış olsa da, Kadeş'in kuzeyinde kalıcı bir varlık gösterememiştir. Hititler'in hakimiyet alanı Kadeş'e kadar uzanıyor olsa da, kraliçe aile fertleri tarafından yönetilen Halep ve Kargamış'tan daha güneyde kalan topraklar ve Fırat'ın doğusundaki bölgeler doğrudan yönetilmeye çalışılmamıştır. Aynı şekilde Mısır, deniz yoluyla destekleyebildiği güney Levant limanları civarında az sayıda kenti doğrudan yönetiminde tutmaya çalışmıştır. Mısırlı yöneticiler tarafından yönetilen bu kentlerin en kuzeyde yer alanları Akdeniz kıyısında Şumur ve Suriye'de ise Şam'ın kuzeybatısında Kumidi kentidir. Mitanni Devleti'nin ise, Suriye'de doğrudan hakimiyeti altında tuttuğu en güneydeki kent tıpkı Hititler gibi Kargamış ve Halep olmuştur.

Eski Yakındoğu'da Güç İlişkileri

Ele aldığımız dönem içerisinde Süper güçlerin hem kendi aralarında hem de küçük devletler ile aralarındaki hakimiyet politikalarını şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Süper Güçlerin Küçük Devletler Üzerindeki Politikaları

Askeri Güç Kullanımı

Askeri güçle gerçekleştirilen toprak kazanımları büyük devletlerin en karakteristik hakimiyet kurma biçimidir. Devletin ilk gelişme aşamasında Eski Hitit kralları I. Hattusili'nin ve I. Mursili'nin düzenledikleri seferler yağma üzerine kuruludur. Aynı şekilde XVIII. hanedanın ilk firavunlarının Suriye'deki etkinliklerinin de karakteri aynıdır. I. Hattusili'nin ve I. Mursili'nin Suriye'deki seferlerinden sonra Hititler ortaya çıkan iç sorunları nedeniyle bölgede tutunamamıştır. Aynı şekilde I. Thutmosis ve ardıllarından III. Thutmosis'in düzenledikleri, Fırat kıyısında Kargamış'a kadar uzanan seferlere rağmen Mısır nüfuzu Suriye'de Kadeş'in kuzeyinde kalıcı olmamıştır. III. binyılın sonunda Eski Akkad krallarından Sargon'un Fırat'ı geçmekle övündüğü gibi, I. Hattusili de Fırat'ı geçmekle övünmüş, Mısır firavunları I. Thutmosis ve torunu III. Thutmosis bu nehrin kıyısına stel diktiklerini yazıtlarında coşkuyla dile getirmişlerdir. Hitit krallarının ve Mısır firavunlarının burada propagandasını yaptıkları şey aynı zamanda askeri güçleridir. Fırat gibi bir nehri kralların ve arkalarından ordularının geçmesinin dile getirilmesi birbirlerine ve küçük devletlere karşı, süper güçlerin sergiledikleri bir gövde gösterisidir. Özellikle Hititlerin ve Mısır'ın büyük düzenli kara orduları, savaş ve kuşatma teknikleri, askeri teknolojileri ve ikmal kabiliyetleri dönemin küçük devletlerinin bu askeri güç karşısında korku duymalarını sağlamış ve direnmelerini zorlaştırmıştır. Süper güçler, askeri seferleri sonrasında küçük devletleri tanrıların şahit olarak yer aldıkları yemin altına alarak (antlaşma yaparak) başkaldırmalarının önüne geçmeye ve küçük devletlerin ödeyecekleri haraç/vergileri hukuki ve dinsel bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Küçük devletlerin krallarının

teslim olma ya da barış istekleri sonucunda yapıldığı belirtilen bu antlaşmalar, I. Hattusili, III. Thutmosis ve I. Šuppiluliuma'nın Suriye seferleri esnasında da gerçekleşmiştir.

Tehdit ve Korkutma

Büyük devletler, seferler sırasında kendilerine teslim olmayanları şiddetli bir şekilde cezalandırarak korkutma ve tehdit etme yoluna gitmişlerdir. II. Amenhotep ele geçirdiği kentlerin yöneticilerinin cesetlerini Mısır'daki kentlerin duvarlarına astırarak, Afrika'daki vassallerine muhtemel bir ayaklanma halinde başlarına gelecekleri hatırlatmak istemiştir. Mitanni kralının vassali olan Alalah kralından vergi almaması için bir kent yöneticisine yazdığı emir de tehdit çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca seferler sırasında ele geçirilen kentlerin yöneticilerinin ya da yakınlarının özgürlükleri kısıtlanarak enterne edilmeleri de süper güçlerin tehdit politikalarının bir parçası olarak görülebilir. III. Thutmosis'in Suriye krallarının kardeşlerini, çocuklarını ve karılarını Mısır'a götürmesi, I. Šuppiluliuma'nın Kadeş kralının oğlunu Hatti'ye götürmesi ve alıkoyması, küçük devlet krallarının muhalif davranışlarına karşı büyük devletler tarafından sigorta gibi kullanılmış olmalıdır.

Aşağılama

Direnen yöneticilerin diğer yöneticiler ve halklarının önünde aşağılanması büyük devletler tarafından uygulanmıştır. I. Hattusili'nin Hahhu ve Hassu krallarını ganimetleri taşıyan arabalara koşması, III. Thutmosis'in Megiddo Savaşı'nda teslim olan yöneticilerin atlarına el koyup onları eşekler ile kentlerine geri yollaması süper güçlerin uyguladığı aşağılama yöntemleri arasındadır.

Rüşvet ve Ödüllendirme

Büyük güçler kendileri ile işbirliği yapan küçük devletlere yağmadan pay vereceğini vaat ederek ve vererek küçük devletleri ikna yoluna gitmişlerdir. I. Hattusili'nin Tikunani kralına yaptığı Hahhu kentini iki ateş arasında bırakma teklifi ganimet vaadi de içermektedir. I. Šuppiluliuma I. Suriye seferinde kendisine direnmeyen Mitanni devletinin kuzeyindeki vassali Alše kralını sefer sonrasında Mitanni toprakları ile ödüllendirmiştir. Hitit Büyük Kralı tarafından, Ugarit kralı II.

Niqmaddu'ya komşuları üzerine çıkacağı seferlerden kazandıklarının sahibi olacağı garantisi verilmiştir. I. Šuppiluliuma'nın vassali haline getirdiği Mitanni kralı Šattiwaza'ya kızını vermesi, bir çeşit ödüllendirme olmakla beraber, ilişkilerin geleceğini garanti altına almak yönünde atılmış bir adımdır. Yabancı saraylardan kız alınması krallıklar arasındaki akrabalık bağlarının tesisi ile iyi ilişkiler sağlamak için sıkça kullanılan bir yöntemdi. Ayrıca bazı hallerde getirilen çeyizin zenginliği de önemli bir unsurdur.

Kışkırtma

Büyük güçlerin kendi vasallerini diğer büyük güçlerin vasallerine ya da doğrudan diğer süper güçlere karşı kışkırtma politikası sıkça uygulanmaktaydı. Mitanni devletinin III. Thutmosis'in Asya Seferleri sırasında Kadeş'i Mısır'a karşı kışkırtması buna bir örnektir. Yine, Mitanni devleti Hititlerin doğusundaki Isuwa bölgesini Hititlere karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir. Zaman zaman ayaklanma karşılığında rüşvet ve ödül tekliflerini de bu çerçevede değerlendirebiliriz.

2. Süper Güçler'in Kendi Aralarındaki Güç Dengeler

Düşmanlık

Süper güçlerin birbirleriyle savaşları genelde nüfuz sahalarında tutmaya çalıştıkları vasallerinin bulundukları bölgelerde olmuştur. Ancak gücünü yitirmekte olan Mitanni'nin Hititler tarafından doğrudan işgali ve sonrasında vassal haline getirilmesi nüfuz sahasının değil, toprak kazanımı ile hakimiyet sahasının genişletilmesidir. Daha geç dönemde Mısır ile Hititlerin Kadeş savaşı doğrudan nüfuz sahalarının kalıcı olarak belirlenmesi sonucunu doğurmuştur. Kadeş savaşının Hititolog, Mısırbilimci ve Tarihçilerce sürekli tartışılmasının altında yatan neden, bu savaşın amacının hakimiyet alanlarının genişletilmesi değil, nüfuz sahalarının korunmasına yönelik olmasıdır.

Düşmanlıklarda tarafların dostları da düşman kabul edilmiştir.

Dostluk

Özellikle Amarna döneminde hediye değiş tokuşu altında yapılan saraylar arası ticaretin taraflarından bazıları ittifak halindedir. Bu ittifaklar saraylar arasında evlilikler ile de sağlamlaştırılmıştır. Mısır'ın Mitanni, Assur, Babil ve Kıbrıs ile olan dostluklarının temelinde bölgenin zenginliğinin paylaşımı yatmaktadır. Büyük güçler arasındaki dostluklar, yüksek mevkideki görevliler ve tanrıların şahitliğinde yapılan antlaşmalarla da güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Mitanni devletinin yükselişe geçtiği dönemde komşusu Assur ve güneyde Deniz Ülkesi Hanedanı ile sorunlar yaşayan Babil, karşılıklı sınırlarını belirlemek üzere antlaşma yapmalarına rağmen, Amarna Dönemi'nde Babil, Assur'u büyük bir güç olarak kabul etmeyerek, Mısır'ın onunla ticaret yapmasını önlemeye çalışmıştır. Buna karşın aynı dönemde Assur, kendisinin Mitanni kralı kadar büyük olduğunu öne sürmektedir.

3. Küçük Devletler'in Büyük Devletler Karşısındaki Politikaları

İtaat/Biat

Küçük devletlerin süper güçler karşısında yenilgilerinden sonraki tavırları itaat şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu itaat, tabi oldukları güç zayıfladığında bir başka odağa kolaylıkla kaymaktadır. Alalah'ın I. Hattusili döneminde Hitit, daha sonra Mitanni en sonunda tekrar Hitit vassali olması; Kadeş'in önce Mısır daha sonra bir dönem Mitanni taraftarı, tekrar Mısır ve en sonunda Hitit vassali olması, Amurru ve Ugarit'in önce Mısır daha sonra Hitit vasali olmaları itaat edilen güçlerin değişimlerine verebileceğimiz bazı örneklerdir.

İttifak

Küçük devletler zaman zaman kendileri gibi küçük devletler ile süper güçlere karşı birleşmişlerdir. I. Hattusili ve I. Mursili'nin Suriye seferleri sırasında Yamhad kentlerinin Hurri kentleri tarafından Hititlere karşı desteklenmesi, Megiddo savaşında III. Thutmosis'in karşısına çıkan koalisyon buna örnektir. Bu koalisyonlar Megiddo Savaşı'nda olduğu gibi bazen bir başka süper güç (Mitanni) tarafından da desteklenmektedir. I. Hattusili'nin Urşu kenti kuşatmasında, dönemin Yamhad

konfederasyonu kentlerinin yanısıra, Hurri kent devletleri de Hitit karşısı cephede yer almıştır. Amarna Dönemi'nde Hitit vassali Amurru kralı Aziru ile Kadeş Kralı Aitaqqama ittifak halinde hareket ederek kendi topraklarını genişletmişlerdir. Küçük devletler fırsat bulduklarında askeri güçlerini diğer küçük devletler üzerinde de kullanmışlardır. Yine Amarna Dönemi'nin başlarında Mısır vassali Amurru kralı Abdi-Aşırtı ve oğulları, komşuları olan bir çok kentin halkını yöneticilerine karşı kışkırtarak iç ayaklanmalarla ele geçirmişlerdir. Küçük devletler hem ganimet elde etmek hem de tabi oldukları güce yaranmak için seferler düzenlemişlerdir. Mitanni vassali olan Alalah kralı İdrimi'nin Hatti kentlerine saldırısı bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bu çalışmada incelediğimiz dönemdeki politik durum, dünya tarihinin, özellikle Ortadoğu'nun tarihsel süreçleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Sonuç olarak süper güçlerin hakimiyet politikalarının ve küçük devletlerin varlıklarını sürdürme çabalarının dünya tarihinin herhangi bir kesitinde M.Ö. II. binyıldakinden farklı olmadığını söylemek mümkündür.

Bibliyografik Kısaltmalar ve Kaynakça

A. Bibliyografik Kısaltmalar

AA	Archäologische Anzeiger
AfO	Altorientalische Forschungen
AJA	American Journal of Archaeology
AIT	Alalah Metin No. Bkz. WISEMAN, 1953
ANET	J. B. PRITCHARD (ed.), Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament , Princeton-New Jersey, 1969
ANES	Ancient Near Eastern Studies
AoF	Altorientalische Forschungen
ARAB I	D. D. LUCKENBILL (ed.), Ancient Records of Assyria and Babylonia Volume I Historical Records of Assyria from The Earliest Times to Sargon , New York, 1968.
ARAB II	D. D. LUCKENBILL (ed.), Ancient Records of Assyria and Babylonia Volume II Historical Records of Assyria from Sargon to The End , New York, 1968.
ARE II	J. H. BREASTED, Ancient Records of Egyp Vol. II: The Eighteenth Dynasty , Chicago, 1906.
ARI I	A. K. GRAYSON, Assyrian Royal Inscriptions, Vol I, From the Beginning to Ashur-resha-ishi I , Wiesbaden, 1972.
ARM I	G. DOSSIN, Correspondance de Shamsi-Addu et de ses fils , Paris, 1950.
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BiAr	Biblical Archaeologist

BiOr	Bibliotheca Orientalis
BM	British Museum Envanter No
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CAD	The Chicago Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago , Chicago, 1956 vd.
CAH	Cambridge Ancient History
CANE	J. M. SASSON (ed), Civilizations of the Ancient Near East I&II , New York, 2000.
CHD	The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago , Chicago, 1980 vd.
CollAn	Colloquium Anatolicum
CTH	E. LAROCHE, Catalogue des Textes Hittites , Paris, 1956-1958. ve (Çevrimiçi) http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/ , 04.07.2009
GS I	H. KLENGEL, Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v.u.Z. Teil 1- Nordsyrien , Berlin, 1965.
GS II	H. KLENGEL, Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z. Teil 2 Mittel- und Südsyrien , Berlin, 1969.
GS III	H. KLENGEL, Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z. Teil 3 Historische Geographie und allgemeine Darstellung , Berlin, 1970.
HEG	Hethitisches Etymologisches Glossar, 1983 vd.
HDT²	G. BECKMAN, Hittite Diplomatic Texts , Second Edition, H. A. HOFFNER (ed.), Atlanta Georgia, 1999.
HW	J. FRIEDRICH, Hethitisches Wörterbuch , Heidelberg, 1952.
HW²	Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte , 1975 vd.

JAC	Journal of Ancient Civilisation
JANES	Journal of the Ancient Near Eastern Society
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JARCE	Journal of the American Research Center in Egypt
JCS	Journal of Cuneiform Studies
JEA	Journal of Egyptian Archaeology
JNES	Journal of Near Eastern Studies
JSSEA	Journal of the Society of the Studies of Egyptian Antiquities
KAH	Keilschrifttexte aus Assur historischen
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazkoi
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazkoi
LD	C. R: LEPSIUS (ed.) Denkmaeler aus Aegypten und Aethiopien , 6 vol Berlin, 1849-1858
MAOG	Mitteilungen der altorientalischen Gesellschaft
MDOG	Mitteilungen der deutschen Orientgesellschaft zu Berlin
MIO	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
MUSJ	Mélanges de l'université Saint-Joseph
OA	Oriens Antiquus
OJA	Oxford Journal of Archaeology
PRU	Palais Royal d'Ugarit
RA	Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale
RdE	Revue d'Égyptologie
RGTC VI	G. F. del MONTE - J. TISCHLER, Répertoire Géographique des Textes Cunéiform VI/2: Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte ,

	Wiesbaden, 1978.
RGTC VI/2	G. F. del MONTE, Répertoire Géographique des Textes Cunéiform VI/2: Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte Supplement , Wiesbaden, 1992.
RHA	Revue hittite et asianique
RIA	Reallexikon der Assyrologie
RS	Ras-Şamra Tablet Envanter Numaraları
SAK	Studien zur Altägyptischen Kultur
SMEA	Studi micenei ed egeo-anatolici
SSEA	Journal of the Society of the Studies of Egyptian Antiquities
StBoT	Studien zu den Boğazköy-Texten
TUAT	Texte aus der Umwelt des Alten Testaments
UF	Ugarit Forschungen
Ugaritica III	C. F-A. SCHAEFFER, Ugaritica III (Mission de Ras Shamra Tome viii), Paris, 1956.
Untersuchungen	K. SETHE (ed.), Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Ägyptens , 5 Bänden, Leipzig 1896-1945
Urk. IV	K. SETHE, W. HELCK, Urkunden der 18. Dynastie , Urkunden des ägyptischen Altertums 4, Berlin.
VAT	Berlin Müzesi Yakındoğu Bölümü Metin Envanter Numaraları (Inventarnummern der Texte der Vorderasiatischen Abteilung der Staatlichen Museen zu Berlin)
PM VII	B. PORTER - R. L. B. MOSS, Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings: Nubia, Deserts and Outside Egypt v. 7 , Oxford, 1962.
ZA	Zeitschrift für Assyrologie

B. Kaynakça

AKKERMANS P. M. M.
G. - G. M. SCHWARTZ	2003	The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (c. 16,000-300 BC) , Cambridge.
ALBRIGHT, W. F.	1940	"New Light on the History of Western Asia in the Second Millennium B. C.", BASOR 77: 20-32.
	1945	"An Indirect Synchronism between Egypt and Mesopotamia, cir. 1730 B. C.", BASOR 99: 9-18.
	1952	"A Note on the Chronology of the Second Millennium B.C.", BASOR 126: 24-26.
	1957	"Further Observations on the Chronology of Alalakh", BASOR 146: 26-34.
ALPARSLAN, M. - M.
ALPARSLAN	2009	"Die Bedeutung von Zinn im Licht der hethitischen Texte" Baskıda .
ALTENMÜLLER, H. - A.
M. MOUSSA	1991	"Die Inschrift Amenemhets II. Aus dem Ptah-Tempel von Memphis. ein Vorbericht". SAK 18: 1-48.
ALTMAN, A	1979	"The Fate of Abdi-Aširta", UF 9: 1-11.
	2001	"The Submission of Šarrupši of Nuhašše to Suppiluliuma I", UF 33: 27-47.
ARCHI, A.	1997	"Egyptians and Hittites in Contact", I. BRANCOLI <i>et al.</i> (ed.) L'impero ramesseide: Convegno internazionale in onore di Sergio Donadoni , Rome: 1-15.
	2008	"Haššum/Hassuwan and Uršum/Uršaum from the point of view of Ebla", T. TARHAN <i>et al.</i> (haz.), Muhibbe Darga Armağanı , İstanbul: 87-102.
ARCHI <i>et.al.</i>	1971	A. ARCHI - P. E. PECORELLA - M. SALVINI, Gaziantep e la sua regione ,

Roma.

- ARNAUD, D. 1986 **Recherches au pays d'Aštata: Emar VI.3**, Paris.
- 1991 **Textes syriens de l'âge de Bronze Recent**, Barcelona.
- ARNOLD, B. T. 2005 **Who Were the Babylonians?**, Leiden.
- ASTOUR, M. C. 1963 "Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography", **JNES** 22: 220-241.
- 1969 "The Partition of the Confederacy of Mukiš-Nuhašše-Nii by Šuppiluliuma: A Study in Political Geography of the Amarna Age", **Orientalia** 38: 381-414.
- 1971 "Tell Mardikh and Ebla" **UF** 3: 9-19.
- 1972 "Hattušiliš, Halab and Hanigalbat", **JNES** 31: 102-109.
- 1973 "Note toponymique à la tablette A. 1270 de Mari," **RA** 67: 73-75.
- 1981 "Ugarit and the Great Powers" G. D. YOUNG (ed.), **Ugarit in Retrospect: Fifty Years of Ugarit and Ugaritic**, Winona Lake, Indiana: 3-29.
- 1988 "Toponymy of Ebla and Ethnohistory of Northern Syria: A Preliminary Survey", **JAOS** 108: 545-555.
- 1989 **Hittite History and Absolute Chronology of the Bronze Age**, Partille.
- 1992 "The North Mesopotamian Kingdom of Ilansura", G. D. YOUNG (ed.), **Mari in Retrospect**, Winona Lake: 1-33
- 1995 "La topographie du royaume d'Ougarit", **Ras Shamra-Ougarit** 11: 55-71.

- 1997 "Who was the King of the Hurrian Troops at the Siege of Emar?", G. D. YOUNG, M. W. CHAVALAS, R. E. AVERBECK (ed.), **Crossing Boundaries and Linking Horizons: Studies in Honor of Michael Astour on his Eightieth Birthday**, Bethesda: 25-56.
- BACHVAROVA, M. R. 2005 "Relations between God and Man in the Hurro-Hittite 'Song of Release'", **JAOS** 125: 45- 58.
- BAINES, J. 1982 "Interpreting Sinuhe" **JEA** 68: 31-44.
- 1987 "The Stela of Khusobek: Private and Royal Military Narrative and Values", J. OSING, G. DREYER (ed.), **Form und Mass ... Festschrift für Gerhard Fecht** Wiesbaden: 43-61.
- BALKAN, K. 1948 "Kas Tarihinin Ana Hatları", **Belleten** 48: 723-757.
- 1957 **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, Ankara.
- BAYUN, L. 1995 "Remarks on Hittite 'Traditional Literature' (Cannibals in Northern Syria)", **JAC** 10: 21-32.
- BEAL, R. H. 1983 "Studies in Hittite History", **JCS** 35: 115-126.
- 1986 "The History of Kizzuwatna and the Date of the Sunassura Treaty", **Orientalia** 55: 424-445.
- 1992 "The Location of Cilician Ura", **Anatolian Studies** 42: 65-73.
- BECKMAN, G. 1993 "Some Observations on the Šuppiluliuma-Šattiwaza Treaties", M. E. COHEN *et al.* (ed), **The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of W. W. Hallo**, Bethesda: 53-57.

- 1995 "The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Histotography", **JCS** 47: 23-34.
- 2005 "Hittite and Hurrian Epic", J. M. FOLEY (ed.), **A Companion to Ancient Epic**, Oxford: 255-263.
- BEN-TOR, D. 2007 **Scarabs, Chronology, and Interconnections, Egypt and Palastine in the Second Intermediate Period**, Göttingen.
- BIETAK, M. 2005 "Egypt and the Aegean: Cultural Convergence in a Thutmoside palace at Avaris", C. H. ROEHRIG (ed.), **Hatshepsut: From Queen to Pharaoh**, New Haven, London: 75-81.
- BIGGS, R. D. 1999 "Review: M. SALVINI, The Ḫabiru Prism of King Tunip-Teššup of Tikunani", **JNES** 58: 294-295.
- BIN-NUN, S. R. 1974 "Who Was Tahirwaili, the Great Hittite King?", **JCS** 26: 112-120.
- 1975 **The Tawananna in the Hittite Kingdom**, Heidelberg.
- BITTEL, K. 1970 **Hattusha: The Capital of the Hittites**, New York.
- 1983 **Hattuscha Hauptstadt der Hethiter: Geschichte and Kultur einer altorientalischen Großmacht**, Köln.
- BORGER, 1971 "Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten: Zwei prophetische Texte", **BiOr** 28: 3-24.
- BOSSERT, H. TH. 1946 **Asia**, Istanbul.
- 1951 "Die Göttin Hapat in den Hieroglyphen-Hethitischen Texten", **Belleten** 15: 315-332.
- BOTTERO, J. 1949 "Les Inventaires de Qatna", **RHA** 43: 1-40; 43.3-4: 137-2215.

- 1981 "Habiru", **RIA** 5: 14-27.
- BOURRIAU, J. 2002 "The Second Intermediate Period (c 1650-1550 BC)", I. SHAW (ed.), **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford: 185-218.
- BRADBURY, L. 1985 "The Tombos Inscription: A New Interpretation", **Serapis** 8: 1-20.
- BRINKMAN, J. A. 1972 "Foreign Relations of Babylonia from 1600 to 625 B. C.: The Documentary Evidence", **AJA** 76: 271-281.
- 1973 "Comments on the Nassouhi Kinglist and the Assyrian Kinglist Tradition.", **Orientalia** 42: 306-319.
- 1976a "Kassiten", **RIA** 5: 464-473.
- 1976b **Materials and Studies for Kassite History, volume 1: A Catalog of Cuneiform Sources Pertaining to Specific Monarchs of the Kassite Dynasty**, Chicago.
- 1995 "Meerland," **RIA** 8: 9-10
- BRYAN, B. M. 2000 "The Egyptian Perspective on Mittani", R. COHEN - R. WESTBROOK (ed.), **Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations**, Baltimore, London: 71-84.
- BRYCE, T. 1983 **The Major Historical Texts of Early Hittite History**, Brisbane.
- 1989 "Some Observations on the Chronology of Šuppiluliuma's Reign" **Anatolian Studies**, 39: 19-30.
- 2002 **Life and Society in the Hittite World**, Oxford.
- 2005 **The Kingdom of the Hittites**, Oxford.
- BUCCELLATI, G. 1988 "The Kingdom and Period of Khana",

- BASOR** 270: 43-61.
- BUCCELLATI, G. - M. KELLY-BUCCELLATI 1977 "Terqa Preliminary Reports 1. General Introduction and the Stratigraphic Record of the First Two Seasons", **Syro-Mesopotamian Studies** 1/3: 1-43.
- BUNNENS, G. 1994 "Was there a Military Officer Named *Zukraši* in the Alalakh Texts?", **Abr-Nahrain** 32: 96-97.
- BUNSON, M. R. 2002 **Encyclopedia of Ancient Egypt**, New York.
- BURNEY, Ch. 2004 **Historical Dictionary of the Hittites**, Lanham, Maryland, Toronto, Oxford.
- CALLENDER, G. 2002 "The Middle Kingdom Renaissance (c.2055-1650 BC)", I. SHAW (ed.), **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford: 148-184.
- CANCIK-KIRSCHBAUM, E. CH. 1996 **Berichte der Ausgrabung Tall Seh Hamad /Dur-Katlimmu / Die Mittellassyrischen Briefe aus Tall Seh Hamad: Texte 1**, Berlin.
- 2002 "Mücadele ve Barış İçinde Bir Arada Varolma: Hattuşa ve Kuzey Mezopotamya Devletleri Mitanni ve Assur", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk**, Bonn: 514-517.
- CARRUBA, O. 1974 "Tahurwaili von Hatti und die hethitische Geschichte um 1500 v. Chr.", K. BITTEL *et al.*, **Anatolian Studies presented to H. G. Güterbock**, İstanbul: 73-93.
- 1977 "Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte: I - Die Tuthalijas und die Arnuwandas", **SMEA** 18: 137-174.
- 1988 "Stato e società nel medio regno eteo", S. ALLAM *et al.*, **Stato, Economia, Lavoro nel Vicino Oriente antico**, Milano: 195-224.

	1990	"Muwattalli I", X. Türk Tarih Kongresi , Ankara: 539-554.
	2008	Annali etei del medio regno , Pavia.
CAVAIGNAC,	1931	"L'extension de la zone des Gasgas à l'Ouest", RHA 1: 101-110.
CAZELLES, H.	1970	"La « lettre du général » (Ugaritica V), les enseignes et la bataille de Kadesh", MUSJ 46.3: 31-50.
CHARPIN, D.	2000	"History of Ancient Mesopotamia: An Overview", CANE II: 807-829.
CHAVALAS,	1996	"Terqa and the Kingdom of Khana", BiAr 59: 90-103.
CLAYTON, P. A.	2001	Chronicle of the Pharaohs , London.
COCHAVI-RAINEY, Z.	1999	Royal Gifts in the Late Bronze Age: Fourteenth to Thirteenth Centuries B.C.E. , Beer-Sheva.
COHEN, R. - R.
WESTBROOK (ed.)	2000	Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations , Baltimore, London.
COLLINS, B. J.	1998	"Hattušili I, The Lion King", JCS 50: 15-20.
	2002	"Animals in Hittite Literature", B. J. COLLINS (ed.), A History of the Animal World in the Ancient Near East , Leiden: 237-250.
COLLON, D.	1975	The Seal Impressions from Tell Atchana/Alalakh , Kevelaer/Neukirchen-Vluyn.
CORNELIUS, F.	1958	"Geographie des Hethitherreiches", Orientalia 27: 373-398.
	1959	"Die Annalen Hattusilis I", Orientalia 28: 292-296.

- 1960 "Zur Chronologie von Alalakh VII." **RHA** 18: 19-24.
- CUMMING, B. 1982 **Egyptian Historical Records of the Later Eighteenth Dynasty**, Warminster.
- DARDANO, P. 1997 **L'aneddoto e il racconto in età antichittita: la cosiddetta „Cronaca di palazzo“**, Roma.
- DE MARTINO, St. 1992 "I rapporti tra Ittiti e Hurriti durante il regno di Mursili I", **Hethitica** 11: 19-37.
- 1995 "Die Unternehmungen des Muršili I. im südöstlichen Anatolien nach KUB XXXI 64+ (CTH 12)", **AoF** 22.2: 282-296.
- 2002 "The Military Exploits of the Hittite King Hattusili I", P. TARACHA (ed.), **Silva Anatolica: Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday**, Warsaw: 77-85.
- 2003 **Annali e Res Gestae antico ittiti**, Pavia.
- DE MARTINO, St. - F. IMPARATI 2003 "More on the So-Called 'Puhanu Chronicle'", G. BECKMAN - R. BEAL - G. McMAHON (ed.), **Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday**, Indiana: 253-263.
- DEL MONTE, G. F. 1981 "Note sui trattati fra Hattusa e Kizzuwatna," **OA** 20: 203-21.
- 1985 Nuovi frammenti di trattati hittiti, **OA** 24: 263-269.
- DEVECCHI, E. 2005 **Gli annali di Ḫattušili I nella versione accadica**, Pavia.
- DEVER, G. 1992 "The Chronology of Syria-Palestine in the Second Millennium B. C. E.: A Review of Current Issues" **BASOR** 288: 1-25.
- DE VOS, J. 2004 "Les mentions des Louvites dans les sources

- égyptiennes: Qawe, Qode et la Biographie de Sinouhe", **CollAn** III: 147-194.
- DIETRICH, M - O. 1981 "Die Inschrift der Statue des Königs Idrimi von Alalah", **UF** 13: 201-268.
- DİNÇOL, A. 1982 "Hititler", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: 18-120.
- 2001 "Ein interessanter Siegelabdruck aus Boğazköy und die damit verknüpften historischen Fragen", **Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie (Würzburg 4.-8. Oktober 1999), Studien zu den Boğazköy Texten** 45, Wiesbaden : 89-97.
- DİNÇOL, A. - B. DİNÇOL 2008 **Die Prinzen- und Beamtensiegel aus der Oberstadt von Boğazköy von 16. Jahrhundert bis zum Ende der Grossreichszeit (Boğazköy-Hattuša 22)**, Mainz.
- DİNÇOL, A. - J. YAKAR 1974 "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", **Belleten** 38: 563-582.
- DİNÇOL, B. 1988 **Belgelere Göre Orta Hitit Döneminin Tarihsel Problemleri**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- 2006 "Über die Probleme der absoluten Datierung der Herrschaftsperioden der hethitischen Könige nach den philologischen und glyptischen Belegen", D. P. MIELKE, U.-D. SCHOOP, J. SEEHER (ed), **Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie**. **BYZAS** 4: 19-32.
- DOSSIN, G. 1939 "Les archives économiques du palais de Mari" **Syria** 20: 97-113.
- DORMAN, P. F. 2005 "Hatshepsut: Princess to Queen to Co-Ruler", C. H. ROHRIG (ed), **Hatshepsut:**

- From Queen to Pharaoh**, The Metropolitan Museum New York. New Haven, London: 87-91.
- DROWER, M. S. 1973 "Syria 1550-1400 B. C.", **CAH** 2.I: 417-525
- DUMONT, P. E. 1947 "Indo-Aryan Names from Mitanni, Nuzi, and Syrian Documents", **JAOS** 6: 251- 253.
- DUNAND, M. 1928 "La sixième campagne des fouilles de Byblos", **Syria** 9: 173-186.
- DURAND, J.-M. 1998 **Les documents épistolaires du palais de Mari, vol. 2**, Paris.
- EDEL, E. 1953 "Die Stelen Amenophis' II. aus Karnak und Memphis mit dem Bericht über die asiatischen Feldzüge des Königs", **ZDPV** 69: 97-176.
- 1994 **Die ägyptisch-hethitische Korrespondenz**, Opladen.
- 1996 "Bo. 92/129, ein neues Brieffragment in hethitischer Sprache aus der Korrespondenz zwischen Ägypten und Hatti", **ZA** 86: 114-117.
- EHELOLF, H. 1937 "Die Tontafeln" **MDOG** 75: 61-70.
- EIDEM, J. 1992 **Shemshara Archives 2. The Administrative Texts**. Copenhagen.
- FAIST, B - U. 1999 "Emar, Hitit Egemenliğinde Bir Suriye Şehri", **Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk**, Bonn: 474-477.
- FINKBEINER
- FARAG, S. 1980 "Sami, Une inscription memphite de la XIIe dynastie", **RdE** 32: 75-82.
- FAULKNER, R. O. 1946 "The Euphrates Campaign of Tuthmosis III", **JEA** 32: 39-42.
- 2002 **A Concise Dictionary of Middle Egyptian**, Oxford.
- FINEGAN, J. 1996 **Archaeological History of the Ancient**

- Middle East**, New York.
- FINKELSTEIN, J. J. 1962 'Mesopotamia', **JNES** 21: 73-92.
- FORLANINI, M. 1995 "The Kings of Kaniš", O CARRUBA-M. GIOGIERI - C. MORA (ed) **Atti Del II Congresso Internazionale di Hittitologia**, Pavia: 123-132.
- 2008 "The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the Kārum-Period to the Early Hittite Empire", J. G. DERCKSEN (ed.), **Anatolia and the Jazira During the Old Assyrian Period**: 57-86.
- FORLANINI, M. - M. MARAZZI 1986 **Atlante storico del Vicino Oriente antico, Fascicolo 4.3, Anatolia: l'Impero Hittita**, Roma.
- FORRER, E. 1926 **Die Boghazköi-Texte in Umschrift: Zweiter Band**, Leipzig.
- FRANKENA, R. 1974 **Briefe Aus Dem Berliner Museum**, Leiden.
- FREU, J. 1992 "Les guerres syriennes de Suppiluliuma et la fin de l'ère amarnienne", **Hethitica** 11: 39-101.
- 2002 "La chronologie du règne de Suppiluliuma: essai de mise au point", P. TARACHA (ed.), **Silva Anatolica: Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday**, Warsaw: 87-107.
- 2003 **Histoire du Mitanni**, Paris.
- 2004 **Šuppiluliuma et la veuve du pharaon**, Paris.
- FREYDANK, H. 1971 "Zu den §§ 54/55 der hethitischen Gesetze.", H. KLENGEL (ed.), **Beiträge zur sozialen Struktur des alten Vorderasien**, Berlin, 103-109.
- FRIEDRICH, J. 1924 "Ein Bruchstück des Vertrages Mattiwaza-

- Šuppiluliuma in hethitischer Sprache?", **Archiv für Keilschriftforschung** 2: 119-124.
- GAAL, E. 1982 "On the Chronology of Alalah Level VII.", **Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis** 22: 3-53.
- 1988 "The Social Structure of Alalah", M. HAELTZER, e. LEPINSKI (ed.), **Society and Economy in the Eastern Mediterranean c. 1500 - 1000 B.C.**, Leuven: 99-110.
- GADD, C. J. 1973 "Hammurabi and the End of His Dynasty", **CAH** 2.I: 176-227.
- GARDINER, A. 1966 **Egypt of the Pharaohs: An Introduction**, London.
- 1947 **Ancient Egyptian Onomastica**, Oxford
- GARSTANG, J. - O. R. 1959 **The Geography of the Hittite Empire**, London.
- GURNEY
- GASCHE, H. 1998 **Dating the Fall of Babylon: A Reappraisal of Second-Millennium Chronology**, Chicago.
- GASCHE, H., J. 1998 **Dating the Fall of Babylon, a Reappraisal of Second-Millennium Chronology**, Chicago.
- ARMSTRONG, S. W. COLE
- GATES, M. H. 1989 "Alalakh and Chronology Again", P. ASTROM, G. ASTROM (ed.), **High, Middle, or Low? Acts of an International Colloquium on Absolute Chronology Held at the University of Gothenburg, 20th- 22nd August, 1987, Part 2**: 60-86.
- 1954 "Two Assyrian King Lists", **Journal of Near Eastern Studies** 13.4.: 209-230.
- GILAN, A. 2004 "Der Puhanu-Text-Theologischer Streit und politische Opposition in der althethitischen Literatur", **AoF** 31: 263-296.

GIVEON, R.	1969	"Thutmosis IV and Asia", JNES 28: 54-59.
GLASSNER, J.-J.	2004	Mesopotamian Chronicles , Atlanta.
GOEDICKE, H.	1980	"The Background of Thutmosis III's Foreign Policy", SSEA 10: 201-213.
	1991	"Egyptian Military Actions in "Asia" in the Middle Kingdom", RdE 42: 89-94.
	1996	"The Thutmosis I Inscription near Tomâs", JNES 55: 161-176.
GOETZE, A.	1928-1929	"Die historische Einleitung des Aleppo-Vertrages (KBo I 6)", MAOG 4: 59-66.
	1936	"Remarks on the Bilingual Bulla from Tarsus", American Journal of Archaeology 40.2: 210-214.
	1940	Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography , London.
	1952	"The Date of the Hittite Raid on Babylon", BASOR 127: 21-26.
	1953	"An Old Babylonian Itinerary" JCS 7: 51-72.
	1957a	"On the Chronology of the Second Millennium B.C.(Concluded)", JCS 11: 53-73.
	1957b	"On the Chronology of the Second Millennium B.C.", JCS 11: 53-61.
	1957c	"The Roads of Northern Cappadocia in Hittite Times", RHA 15: 91-102.
	1959	"Remarks on the Ration Lists from Alalakh VII", JCS 1: 34-38.
GORNY, R. L.	1989	"Environment, Archaeology, and History in Hittite Anatolia", BiAr 52: 78-96.
GRAPOW, H.	1949	Studien zu den Annalen Thutmosis des

Dritten, Berlin.

GRAYSON, A. K.	1975	Assyrian and Babylonian Chronicles , New York.
	1983	"Königslisten und Chroniken", RIA 5: 77-135.
	1987	Assyrian rulers of the third and second millennia BC (to 1115 BC) , Toronto.
	1964	"Remarks on the Old Babylonian Itinerary" JCS 18: 114-119.
GRENSTEIN E. L. – D. MARCUS		"The Akkadian Inscription of Idrimi", JANES 8: 59-96.
GRIMAL, N.	2001	A History of Ancient Egypt , Oxford.
GRODDEK, D.	2002	"Ägyptisch-Hethitisches", T.A. BACS (ed) A Tribute to Excellence. Studies Offered in Honor of Ernő Gaál, Ulrich Luft, László Török , Budapest: 273-278.
	2008	Hethitische Texte in Transkription: KBo 22.4 , Wiesbaden.
GURNEY, O. R.	1973	"Anatolia c.1750-1600 B.C.", CAH 2.I: 228-255.
	1973a	"Anatolia c. 1600-1380 B.C.: I. The Old Hittite Kingdom (continued)", CAH 2.I: 659-685.
	1992	"Hittite Geography: Thirty Years On", H. OTTEN - E. AKURGAL, H. ERTEM - A. SÜEL (ed.), Hittite and Other Anatolian Studies in Honour of Sedat Alp , Ankara: 213-221.
GURZADYAN, V. G.	2003	"The Venus Tablet and Refraction", Akkadica 124: 13-17.
GÜTERBOCK, H. G.	1938	"Die Historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", ZA 44: 45–149.

- 1956a "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II " **JCS** 10.2: 41-68.
- 1956b "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II (Continued)" **JCS** 10: 75-98.
- 1956c "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II" **JCS** 10: 107-130.
- 1964 "Sargon of Akkad Mentioned by Ḫattušili I of Ḫatti", **JCS** 18: 1-6.
- 1983 "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered", **AJA** 87: 133-138.
- 1984 "Hittites and Akhaeans: A New Look", **Proceedings of the American Philosophical Society** 128.2: 114-122.
- 1991-1992 "Bemerkungen über die im Gebäude A auf Büyükkale gefundenen Tontafeln." **AfO** 38-39: 1-10.
- GÜTERBOCK, H. G. - T. 1991 **The Instruction for the Royal Bodyguard**, Chicago, Illinois.
P. J. VAN DEN HOUT
- HAAS, V. 2006 **Die hethitische Literatur**, Berlin.
- HAGENBUCHNER, A. 1989 **Die Korrespondenz der Hethiter 2. Teil**, Heidelberg.
- HAMBLIN, W. J. 2006 **Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC: Holy Warriors at the Dawn of History**, London, New York.
- HARDY, R. S. 1941 "The Old Hittite Kingdom: A Political History", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures** 58: 177-216.
- HASEL, M. G. 2004 "Recent Developments in Near Eastern Chronology and Radiocarbon Dating", **Origins** 56: 6-31.
- HAWKINS, J. D. 1976 "Karkamiš", **RIA** 5: 425-446.

HAYES, W.C.	1973	"Egypt: From the Death of Amenemes III to Seenenre II", CAH 2.I: 42-76
HEINHOLD-KRAHMER, S.	1977	Arzawa, Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen , Heidelberg.
HELCK, W.		
	1968	"Zur staatlichen Organisation Syriens im Beginn der 18. Dynastie", AfO 22: 27-29.
	1971	Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. , Wiesbaden.
	1973	"Die Lage der Stadt Tunip", UF 5: 286-288.
	1980	"Die Vorgänger König Šuppiluliumas I.", Ägypten und Altes Testament 1: Festschrift E. Edel , Bamberg: 238-246.
	1984	Urkunden der 18. Dynastie: Übersetzung zu den Heften 17-22, Collection Urkunden des ägyptischen Altertums. Abt. 4: Urkunden der 18. Dynastie , Berlin.
HITTI, P.K.	1951	History of Syria , London.
HOFFMANN, I.	1984	Der Erlaß Telipinus , Heidelberg.
HOFFMEIER,	2003	"The Tomb Biography of Ahmose of Neheb", W. W. HALLO (ed.), The Context of Scripture Vol II: Monumental Inscriptions from the Biblical World , Leiden, Boston, Köln: 5-7.
HOFFNER, H. A.	1975	"Propaganda and Political Justification in Hittite Historiography", H. GOEDICKE, J. J. M. ROBERTS (ed.), Unity and Diversity: Essays in the History, Literature and Religion of the Ancient Near East , Baltimore, London: 49-62.
	1997	The Laws of the Hittites , Leiden.

- 1998 **Hittite Myths**, Atlanta, Georgia.
- 2002 "Hittite-Israelite Cultural Parallels", W. W. HALLO (ed.), **The Context of Scripture Vol III: Archival Documents from the Biblical World**, Leiden, Boston, Köln: 29-34.
- 2003 **"Deeds of Šuppiluliuma"** W. W. HALLO (ed.), **The Context of Scripture Vol I: Canonical Compositions from the Biblical World**, Leiden, Boston, Köln: 185-192
- HOLMES, Y. L. 1971 "The Location of Alashiya", **JAOS** 91.3.: 426-429.
- HORNUNG, E. 1999a **History of Ancient Egypt: An Introduction**, Edinburgh.
- 1999b **Akhenaten and the Religion of the Light**, New York.
- HORNUNG, E. R. 2006 **Ancient Egyptian Chronology**, Leiden, Boston.
KRAUSS, D. A.
WARBURTON (ed.)
- HOUWINK TEN CATE, P. H. J. 1970 **The Records of the Early Hittite Empire (C. 1450-1380)**, Istanbul.
- 1983 "The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I", **Anatolica** 10: 91-109.
- 1984 "The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (Part II)", **Anatolica** 11: 47-83
- 1998 "An alternative Date für the Sunassuras Treaty (KBü 1.5)", **AoF** 25: 34-53.
- ISAAR, A. S. - M. 2007 **Climate Change: Environment and History of the Near East**, Berlin.
ZOHAR
- IVERSEN, E. 1972 **Obelisks in Exile Volume Two: The Obelisks of Istanbul and England**, Copenhagen.

IZREEL, S.	1991	Amurru Akkadian: A linguistic Study , Atlanta, Georgia.
JIDEJIAN, N.	1968	Byblos through the Ages , Beirut.
KAMMENHUBER, A.	1958	"Die hethitische Geschichtsschreibung", SAECULUM 9: 136-155.
KELLER, C. A.	2005	"The Joint Reign of Hatshepsut and Thutmose III", C. H. ROEHRIG (ed), Hatshepsut: From Queen to Pharaoh , The Metropolitan Museum New York. New Haven, London: 96-98.
KEMPINSKI, A.	1983	Syrien und Palästina (Kanaan) in der letzten Phase der Mittelbronze IIB-Zeit (1650-1570 v. Chr.) , Wiesbaden.
KEMPINSKI, A.- S
KOŠAK	1969-1970	"Der Išmeriga-Vertrag", Die Welt des Orients 5: 191-217.
	1982	"CTH 13: The Extensive Annals of Hattušili I (?)", Tel Aviv 9: 87-116.
KEPINSKI, Ch..	2005	"Tilbeshar - A Bronze Age City in the Sajur Valley (Southeast Anatolia)", Anatolica 31: 145-159.
KHANZADIAN, E. V. - B.
B. PIOTROVSKY	1992	"A Cylinder Seal with Ancient Egyptian Hieroglyphic Inscription from the Metsamor Gravesite", Soviet Anthropology and Archeology 30.4: 61-74.
KITCHEN, K. A.	1962	Šuppiluliuma and the Amarna Pharaohs , Liverpool.
	1967	"Egypt and Mari in the Early Second Millenium B. C.", Orientalia 36: 39-54.
	1993	"The Land of Punt", T. SHAW, P. SINCLAIR, B. ANDAH, A. OKPOKO, (ed.), The Archaeology of Africa , New York, London: 587-608.
	2006	"Egyptian New-Kingdom Topographical Lists: An Historical Resource with

- 'Literary' Histories", **Causing His Name to Live: Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane**, Memphis.
- KLENGEL, H.
- 1964a "Ein neues Fragment zur historischen Einleitung des Talmišarruma-Vertrages", **ZA** 56: 213-217.
- 1964b "Aziru von Amurru und seine Rolle in der Geschichte der Amarnazeit", **MIO** 10: 57-83.
- 1975 "Neue Quellen zur Geschichte Nordsyriens im 2. Jahrtausend v. u. Z.", **AoF** 2: 47-64.
- 1976 "Idrimi", **RIA** 5: 32-33.
- 1981 "Historischer Kommentar zur Inschrift des Idrimi von Alalah", **UF** 13: 269-278.
- 1992a **Syria, 3000 to 300. A Handbook of Political History**, Berlin.
- 1992b "Die Hethiter und Syrien: Aspekte einer politischen Auseinandersetzung", H. OTTEN - E. AKURGAL - H. ERTEM - A. SÜEL (ed.), **Hittite and Other Anatolian Studies in Honour of Sedat Alp**, Ankara: 341-353.
- 1995 "Tunip und Andere Probleme der historischen Geographie Mittelsyriens", K. VAN LERBERGHE, A. SCHOORS (ed.), **Immigration and Emigration within the Ancient Near East. Festschrift E. Lipinski**, Louvain: 125-134.
- 1997 "Die historische Rolle der Stadt Aleppo im vorantiken Syrien" G. WILHELM (ed.), **Die orientalische Stadt: Kontinuität, Wandel, Bruch**. Saarbrücken: 359-374.
- 1998 "Nuḫašše" **RIA** 9: 610-611.
- 1999 **Geschichte des hethitischen Reiches**,

- Leiden.
- KLINGER, J. 1995 "Das Corpus der Mas,at-Briefe und seine Beziehungen zu den Texten aus Hattusa", **ZA** 85: 74–108.
- 2000 "Zur Geschichte des hethitischen Reiches, Rev. Klengel H. 1999", **OLZ** 95: 5-13.
- 2001 "Briefe aus hethitischen Archiven: 1. Ein akkadischsprachiger Brief Hattusilis I.; 2. Aus der innerhethitischen Verwaltungskorrespondenz; 3. Ein Beispiel für diplomatische Korrespondenz in hethitischer Sprache", **TUAT Erg.**: 65-69.
- 2006 "II. 13 Chronological Links Between the Cuneiform World of the Ancient Near East and Ancient Egypt",: E. HORNUNG - R. KRAUSS - D. A. WARBURTON (ed.), **Ancient Egyptian Chronology**, Leiden, Boston: 304-324.
- KNUDTZON, J. A. 1964 **Die el-Amarna-Tafeln**, Leipzig.
- KOŠAK, S. 1995 "The Palace Library 'Building A' on Büyükkale", T.VAN DEN HOUT - J. DE ROOS (ed.), **Studio Historiae Ardens (Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H. J. Houwink ten Cate on the Occasion of his 65th Birthday)**, Leiden: 173-179.
- KÖROĞLU, K. 2006 **Eski Mezopotamya Tarihi**, İstanbul.
- KRAUS, F. R. 1971 "Ein altbabylonischer Privatbrief an eine Gottheit", **RA** 65: 27-36.
- KUHRT, A. 1995 **The Ancient Near East: c. 3000-330 BC Volume I**, London, New York.
- KUPPER, J. R. 1973 "Northern Mesopotamia and Syria", **CAH** 2.I: 1-41.
- 1981 "Hana", **RIA** 4: 74-76.
- KUSCHKE, A. 1979 "Das Terrain der Schlacht bei Qadeš und die

- Anmarschwege Ramses' II.", **ZDPV** 95: 7-35.
- KÜHNE, C. 1972 "Bemerkungen zu den kürzlich editierten hethitischen Texten", **ZA** 62: 236-261
- 1973 **Die Chronologie der internationalen Korrespondenz von El-Amarna**, Neukirchen-Vluyn.
- 1987 "Politische Szenerie und internationale Beziehungen Vorderasiens um die Mitte des 2. Jahrtausends vor Chr.", H. J. NISSEN - J. RENGGER (ed.), **Mesopotamien und seine Nachbarn**, Berlin: 203-264.
- 1999 "Imperial Mittani: An Attempt at Historical Reconstruction", ", M. A. MORRISON, D. I. OWEN (ed.), **Studies on the Civilization and culture of Nuzi and the Hurrians. In Honor of E. R. LACHEMAN on his Seventy-Fifth Birthday**, Winona Lake, Indiana: 203-221.
- KÜMMEL, 1985 "Die Annalen des Hattušili I.", **TUAT** 1.5: 455-463.
- LACAU, P. 1909-1926 **Stèles du Nouvel Empire CG 34001-34189**, Cairo.
- LACKENBACHER, S. 1982 "Nouveaux documents d'Ugarit I: une lettre royale", **RA** 76: 141-156.
- LANDSBERGER, B. 1954 "Assyrische Königsliste und "Dunkles Zeitalter", **JCS** 8: 31-45.
- LAROCHE, E. 1949 "Le Voeu de Puduhepa", **RA** 43: 55-78.
- 1976-1977 **Glossaire de la Langue Hourite**, **RHA** 34-35.
- LICHTHEIM, M. 2003 "Sinuhé", W. W. HALLO (ed.), **The Context of Scripture Vol III: Archival Documents from the Biblical World**, Leiden, Boston, Köln: 77-82.
- LIPINSKI, 1977 "An Ugaritic Letter to Amenophis III

- concerning Trade with Alašiya" **Iraq** 39.2: 213-217.
- LIVERANI, M. 1988 "Amarna Mikmate - Biblical Michmethath", **ZDPV**114: 137-138.
- 2001 **International Relations in the Ancient Near East, 1600-1100 B.C Studies in Diplomacy**, New York, Basingstoke.
- LONGMAN III, T. 1991 **Fictional Akkadian Autobiography: A Generic and Comparative Study**, Winona Lake, Indiana.
- 2003 "The Autobiography of Idrimi", W. W. HALLO (ed.), **The Context of Scripture I, Canonical Compositions from the Biblical World**, Leiden, Boston, Köln: 479-480.
- LOPRIENO, A. 1995 **Ancient Egyptian: A linguistic introduction**, Cambridge, New York, Melbourne.
- LUCKENBILL, D. D. 1921 "Hittite Treaties and Letters", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures** 37.3: 161-211.
- MARAZZI, M. 1986 **Beiträge zu den Akkadischen Texten aus Boğazköy in Althethitischer Zeit**, Roma.
- MATTHEWS, D.- J. 1993 "Tell Brak and Nagar", **Iraq** 55: 201-207.
- EIDEM
- McINTOSH, J. R. 2008 **The Ancient Indus Valley: New Perspectives**, Santa Barbara, Denver, Oxford.
- MELCHERT, 1978 "The Acts of Hattusili I" **JNES** 37: 1-22.
- MEROLA, M. 2007 "Messages from the Dead. Tablets fired in the crucible of a burning city reveal the last days of a Bronze Age Kingdom", **Archaeology** 60: 20-26.
- MEYER, G. R. 1953 "Zwei neue Kizzuwatna-Verträge", **MIO** 1: 108-124.

- MICHALOWSKI, P. 1985 "Third Millennium Contacts: Observations on the Relationships between Mari and Ebla", **JAOS** 105.2: 293-302.
- MILANO, L. 2000 "Ebla: A Third-Millennium City-State in Ancient Syria", **CANE** II: 1219-1230.
- MILLER, J. L. 2001 "Hattusili's Expansion into Northern Syria in Light of the Tikunani Letter", G. WILHELM (ed), **Akten IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie. Würzburg, 4.-8., Oktober 1999**: 410-429.
- 2007 "Amarna Age Chronology and the Identity of Nibhururiya in the Light of a Newly Reconstructed Hittite Text", **AoF** 34: 252-293.
- MORAN, W. 1992 **The Amarna Letters** (English-language edn.), Baltimore.
- MORKOT, R. G. 2003 **Historical Dictionary of Ancient Egyptian Warfare**, Lanham, Maryland, Oxford.
- MORSCHAUSER, S. N. 1988 "The End of the Sdf(3)-Tr(yt) 'Oath' ", **JARCE** 25: 93-103.
- MURNANE, W. J. 1985 **The Road to Kadesh: a Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I**, Chicago.
- 1989 "Rhetorical History? The Beginning of Thutmose III's First Campaign in Western Asia", **JARCE** 26: 183-189.
- 1995 **Texts from the Amarna Period in Egypt**, Atlanta.
- NAAMAN, N. 1974 "Syria at the Transition from the Old Babylonian Period to the Middle Babylonian Period", **UF** 6: 265-274.
- 1976 "A New Look at the Chronology of Alalakh Level VII", **Anatolian Studies** 26.: 129-143.

	1980	"The Historical Introduction of the Aleppo Treaty Reconsidered", JCS 32: 34-42.
	2005	"On Two Tablets from Kamid El-Lōz", ANES 42: 312-317.
NAGEL, W. - E.
STROMMENDER	1958	"Alalah und Siegelkunst", JCS 12.4: 109-123.
NASOUHI, E.	1927	"Grande Liste des rois d'Assyrie", AfO 4: 1-11.
NEU, E.	1996	Das hurritische Epos der Freilassung. Untersuchungen zu einem hurritisch-hethitischen Textensemble aus Hattuša , Wiesbaden.
NEWBERRY, P. E.	1928	"Miscellanea" JEA 14: 109-111.
D. O'CONNOR, E. H.
CLINE (ed.)		Amenhotep III: Perspectives on His Reign , Michigan
OLMSTEAD, A. T.	1923	History of Assyria , Chicago.
OTTEN, H.	1951	"Ein althethitischer Vertrag mit Kizzuvatna", JCS 5: 129-32.
	1958	"Keilschrifttexte", MDOG 91: 75-79.
	1964	"Der Weg des hethitischen Staates zum Großreich", Saeculum 15: 115-124.
	1968	Die hethitischen historischen Quellen und die altorientalische Chronologie , Mainz, Wiesbaden.
	1971	"Das Siegel des hethitischen Grosskönigs Tahurwaili", MDOG 103: 59-68.
	1972-1979	"Hahha", RIA 4: 48.
	1973	Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa , (StBoT 17), Wiesbaden.
	1981	Die Apologie Hattusilis III. , Wiesbaden.

- 1986 "Archive und Bibliotheken in Hattusa" **Cuneiform Archives and Libraries (Proceedings of the 30th Rencontre Assyriologique Internationale, Leiden, 1983)**, Leiden, 184–90.
- 1987 "Das hethitisches Königshaus im 15. Jahrhundert v. Chr.: Zum Neufund einiger Landschenkungsurkunden in Boğazköy", **Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften** 123, Vienna: 21–34.
- 2000 "Ein Siegelabdruck Duthalijas I. (?)", **AA** 3: 375-376.
- PEKER, H. 2004 **Hitit Egemenliği'nden Assur İstilasına Kadar Yazılı Belgelere Göre Kargamış Tarihi**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- 2005 "Karkamış Krallığı", **Arkeoatlas** 6: 34-43.
- PODANY, A.H. 1991-1993 "A Middle Babylonian Date for the Hana Kingdom", **JCS** 43: 53-62.
- 2002 **The Land of Hana: Kings, Chronology, and Scribal Tradition**, Bethesda.
- POEBEL, A. 1943 "The Assyrian King List from Khorsabad (Concluded)" **JNES** 2: 56-90.
- POPKO, M. 1986 "Die kleinasiatischen Stadtnamen Kulila und Matila", **AfO** 13: 176-179.
- RAINEY, A. F. 1965 "The Military Personnel of Ugarit", **JNES** 24.1/2: 17-27.
- 1973 "Amenhotep II's Campaign to Takhsi", **JARCE** 10: 71-75.
- REDFORD, D. B. 1979 "Egypt & Asia in the New Kingdom" **JSSEA** 10: 63-70.
- 1986 **Pharaonic King-Lists, Annals and Day-Books**, Mississauga.

- 1992a **Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times**, Princeton, New York.
- 1992b **Akhenaten: The Heretic King**, Cairo.
- 2003 **The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III**, Leiden, Boston.
- REINER, E. - D. 1975 **Babylonian Planetary Omens. Part 1: The Venus Tablet of Ammisaduqa (Bibliotheca Mesopotamica 2/1)**, Malibu.
- ROST, L. 1956 "Die außerhalb von Bogazköy gefundenen hethitischen Briefe." **MIO** 4: 328-350.
- ROUAULT, O. 1991 "Archaeology in Syria: Terqa ", **AJA** 95.4: 727-728.
- 1992 "Cultures locales et influences exterieures, le cas de Terqa", **SMEA** 30: 247-256.
- 1993-1994 "Tall Ašara/Terqa", **AfO** 40-41: 285-289.
- 1994 "Terqa in Archaeology in Syria", **AJA** 98: 142-43.
- 2004 "Chronological Problems concerning the Middle Euphrates during the Bronze Age", H. Hunger and R. Pruzsinszky (ed.), **Mesopotamian Dark Age Revisited**, Vienna: 51-60.
- ROWE, I. M. 2003 "Anatolia and Levant: Canaan", R. WESTBROOK (ed), **A History of Ancient Near Eastern Law**, Leiden: 737-743
- ROWTON, M. B. 1952 "The Date of the Hittite Capture of Babylon", **BASOR** 126: 20-24.
- RÖLLIG, W. 1967 "Die Glaubwürdigkeit der Chronik P", D. O. EDZARD (ed), **Adam Falkenstein zum (60. Geburtstag) 17. Sept. 1966**, Wiesbaden: 173-184.
- SAHOĞLU, V. 2005 "The Anatolian Trade Network and the İzmir Region During the Early Bronze

- Age", **OJA** 24: 339-361.
- SALLABERGER, W., B. 2006 "Schenkungen von Mittani-Königen an die Einwohner von Basiru. Die zwei Urkunden aus Tall Bazi am Mittleren Euphrat", **ZA** 96: 69–104.
- EINWAG, A. OTTO
- SALVINI, M. 1994 "Una Lettera di Hattusili relativa alla spedizione contro Hahhum", **SMEA** 34: 61-80.
- 1996 **The Habiru Prism of King Tunip-Teššup of Tikunani**, Roma.
- 1998 "Un royaume hurrite en Mésopotamie du Nord à l'époque de Hattusili I", **Subartu** IV/1: 305-311.
- SASSON, J. M. 1981 "On Idrimi and Sarruwa, the Scribe", M. A. MORRISON - D. I. OWEN (ed.), **Studies on the Civilization and culture of Nuzi and the Hurrians. In Honor of E. R. LACHEMAN on his Seventy-Fifth Birthday**, Winona Lake, Indiana: 309-324.
- SCHULMAN, A. R. 1979 "Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom", **JNES** 38: 177-193.
- SCHWEMER, D. 2007 "Review: T. BRYCE: The Kingdom of the Hittites (New Edition.)", **BSOAS** 70: 151-153.
- SEIDLMAYER, S. 2002 "The First Intermediate Period (c. 2160–2025 BC)", I. SHAW (ed.), **The Oxford History of Ancient Egypt**, Oxford: 118–147.
- SHAW, I. 1991 **Egyptian Warfare and Weapons**, Princes Risborough, Buckinghamshire.
- SHAW, I. - NICHOLSON 2002 **The British Museum Dictionary of Ancient Egypt**, Cairo.
- SINGER, I. 1985 "The Battle of Nihriya and the End of the Hittite Empire," **ZA** 75: 106.
- 1991a "The "Land of Amurru" and the "Lands of

- Amurru" in the Šaušgamuwa Treaty", **Iraq** 53: 69-74.
- 1991b "A Concise History of Amurru: Appendix III", S. IZREEL, **Amurru Akkadian: Alinguistic Study Vol II**, Atlanta, Georgia: 134-195.
- 1999 "A Political History of Ugarit", W. G. E., WATSON, N. WYATT (ed.), **Handbook of Ugaritic Studies**, Leiden, Boston, Köln: 603-731.
- 2002 **Hittite Prayers**, Atlanta.
- 2004 "The Kurštama Treaty Revisited", D. GRODDEK, S. RÖßLE (ed.), **Šarnikzel: Hethitologische Studien zum Gedenken an Emil Orgetorix Forrer**: 591-607.
- SMITH, S. 1949 **The Statue of Idrimi**, London.
- SOMMER, F. - A. 1938 **Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattusili I.** (Labarna II.), München.
- FALKENSTEIN
- SOMMERFELD, W. 2000 "The Kassites of Ancient Mesopotamia: Origins, Politics, and Culture," **CANE II**: 917-930.
- SOYSAL, O. 1987 "KUB XXXI 4 + KBo III 41 und 40 (Die Puhanu-Chronik). Zum Thronstreit Hattusilis I," **Hethitica** 7: 173-253.
- 1988 "Einige Überlegungen zu KBo III 60", **Vicino Oriente** 7: 107-128.
- 1990 "Noch einmal zur Sukziya-Episode im Erlass Telipinus", **Orientalia** 59: 271-279.
- 1998 "Beiträge zur althethitischen Geschichte (11)", **AoF** 25.1: 5-33.
- 1999 "Beiträge zur althethitischen Geschichte (I). Ergänzende Bemerkungen zur Puhanu-Chronik und zum Menschenfresser-Text", **Hethitica** 14: 109-145.

- 2003 "Kantuzzili in Siegelinschriften", **BiOr** 60: 41–55.
- 2005 "Beiträge zur althethitischen Geschichte (III). Kleine Fragmente historischen Inhalts", **ZA** 95: 121-144 .
- 2006 "Das hethitische Wort für "Zinn"", **Historische Sprachforschung** 119: 109-116.
- SPALINGER, A. 1978 'A New Reference to an Egyptian Campaign of Thutmose III in Asia', **Journal of Near Eastern Studies** 37.1: 35-41.
- 1983 "The Historical Implications of the Year 9 Campaign of Amenophis II", **SSEA** 13: 89-101.
- 2005 **War in Ancient Egypt**, Malden, Oxford.
- SPEISER, E. A. 1929 "A Letter of Saushshatar and the Date of the Kirkuk Tablets", **JAOS** 49: 269-275.
- STARKE, F. 1981 "Zur Deutung der Arzawa-Briefstelle **VBoT** I, 25–7", **ZA** 71: 221-231.
- 1998 "Hattusa. II. Staat und Grossreich der Hethiter", **Neue Pauly** 5: 186-198.
- 2002 "Hitit Devleti'nin Tarihçesini Gösteren Kronoloji Cetveli" **Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk**, Bonn: 524-529
- STEINER, G. 1999 "Was bedeutet *LUGAL-zu-nu ul-tam-li* im Aleppo-Vertrag?", **AoF** 26: 13-25.
- SÜRENHAGEN, 1985 **Paritätische Staatsverträge aus hethitischer Sicht : Zu historischen Aussagen und literarischer Stellung des Textes CTH 379**, Pavia.
- THOMPSON, St. E. 1994 "The Anointing of Officials in Ancient Egypt" **JNES** 53: 15-25.
- THUREAU-DANGIN F. - 1924 "Cinq jours de fouilles a 'Ashârah", **Syria**

- R. P. DHORME 5.4: 265-293.
- TISCHLER, J. 2001 **Hethitisches Handwörterbuch**, Innsbruck.
- TULHOFF, A. 1984 **Thutmosis III. [der Dritte]: 1490 - 1436 v. Chr., das ägyptische Weltreich auf dem Höhepunkt der Macht**, München.
- UNGNAD, A. 1938 "Datenlisten", **RIA 2**: 131-194.
- ÜNAL, A. 1998 **Hittite and Hurrian Cuneiform Tablets from Ortaköy (Çorum), Central Turkey**, İstanbul.
- 2007 **Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen - Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü**, Hamburg.
- VAN DE MIEROOP, M 1999 **Cuneiform Texts and the History of Writing**, London.
- 2004 **A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC**, Oxford.
- VAN DEN HOUT, T. P. J. 1994 "Der Falke und das Kücken: der neue Pharao und der hethitische Prinz?", **ZA** 84: 60-88.
- 2003 "The Proclamation of Telipinu ", W. W. HALLO (ed.), **The Context of Scripture I, Canonical Compositions from the Biblical World**, Leiden, Boston, Köln: 194-198.
- VANDERSLAYEN, C. 1971 **Les guerres d'Amosis, fondateur de la 18e dynastie**, Brussels.
- 1995 **L'Egypte et la Vallée du Nil**, Paris.
- VAN KOPPEN, F. 2006 "Late Bronze Age Inscriptions From Babylon, Assyria, And Syro-Palestine: Kassite Inscriptions", M. W. CHAVALAS (ed.), **Ancient Near East : Historical Sources in Translation**, Malden, Oxford, Carlton: 135-141.

VAN LOON, M. N.	1982	"Mitanni: A Link Between East and West?", Persica 10: 47-64.
VERNUS, P. - J. YOYOTTE	2003	The Book of the Pharaohs , New York.
VILLARD, P.	1986	"Un roi de Mari a Ugarit", UF 18: 387-412.
VIROLLEAUD, Ch	1928	"Les Tablette Cunéiformes de Mishrifé-Katna", Syria 9: 90-96.
	1930	"Les Tablettes de Mishrifé-Katna", Syria 11: 311-342.
	1936	La légende phénicienne de Danel , Paris.
VON BECKERATH, J.	1990	"Nochmals zur Regierung Tuthmosis' II.", SAK 17: 65-74.
	1997	Chronologie des pharaonischen Ägypten: Die Zeitbestimmung der ägyptischen Geschichte von der Vorzeit bis 332 v. Chr. , Mainz.
VON DASSOW, E.	2005	"Archives of Alalah IV in Archaeological Context", BASOR 338. 1-69.
VON SCHULER, E.	1965	Die Kaškäer , Berlin.
WARD, W. A.	1961	"Egypt and the East Meditteranean in the Early Second Millenium B.C.", Orientalia 30: 22-45, 129-155.
	1963	"Egypt and the East Mediterranean from Predynastic Times to the End of the Old Kingdom", Journal of the Economic and Social History of the Orient 6: 1-57.
	1987	"Scarab Typology and Archaeological Context", AJA 91: 507-532.
WATROUS, L. V.	1998	"Egypt and Crete in the Early Middle Bronze Age:A Case of Trade and Cultural Diffusion", Aegaeum 18: 19-28.

WEIDNER, E. F.	1923	Politische Dokumente aus Kleinasien , Leipzig.
WEINFELD,	1976	"The Loyalty Oath in the Ancient Near East", UF 8: 379-414.
WEINSTEIN, J. M.	2001	"The World Abroad: Egypt and the Levant in the Reign of Amenhotep III", D. O'CONNOR - E. H. CLINE (ed.), Amenhotep III: Perspectives on His Reign , Michigan: 223-236.
WEIT, J. D.	1972	The Venus Tablets of Ammizaduga , Istanbul.
WESTENHOLZ, J. G.	1983	"Heroes of Akkad", JAOS 103.1: 327-336.
WHITING, R. M.	1976	"Tiš-atal of Nineveh and Babati, Uncle of Šu-Sin", JCS , 28.3: 173-182.
	1995	"Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", CANE II : 1231-1242.
WILHELM, G.	1982	Gründzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter , Darmstadt.
	1989	The Hurrians , Warminster.
	1995a	"Muršili I", RIA 8: 434-435.
	1995b	"The Kingdom of Mitanni in Second-Millennium Upper Mesopotamia", CANE II : 1243-1254.
	1995c	"Notes on the Mitanni Lettter", D. I. OWEN - G. WILHELM (ed), Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians 7: 135-140.
	1997	"Die Könige von Ebla nach der hurritisch-hethitischen Serie 'Freilassung'", AoF 24: 277-293.
	1999	"Introduction: Recent Trends in Nuzi and Hurrian Studies", Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and The

- Hurrians 10:** 3-11.
- 2001 "Das hurritisch-hethitische 'Lied der Freilassung'", O. Kaiser (ed.), **Texte aus Umwelt des Alten Testaments, Ergänzungslieferung:** 82-91.
- 2007 "Generation Count in Hittite Chronology", H. HUNGER - R. PRUZSINSZKY (ed) **Mesopotamian Dark Age Revisited, Proceedings of an International Conference of SCIEM 2000 (Vienna 8th-9th November 2002):** 71-80.
- WILKINSON, T. A. H. 1999 **Early Dynastic Egypt**, London, New York.
- 2008 **Egyptian Scarabs**, New York.
- WILSON, J. A. 1948 "The Oath in Ancient Egypt" **JNES** 7: 129-156.
- WIRTH, E. 1971 **Syrien**, Darmstadt.
- WISEMAN, D. J. 1953 **The Alalakh Tablets**, London.
- 1954 "Supplementary Copies of Alalakh Tablets", **JCS** 8.1: 1-30.
- 1958 "Abban and Alalah", **JCS** 12.4: 124-129.
- 1959 "Ration Lists from Alalakh VII", **JCS** 13.1: 19-33.
- 1976 "Irkabtum", **RIA** 5: 164.
- YAKAR, J. 1976 'Hittite Involvement in Western Anatolia', **Anatolian Studies** 26: 117-128.
- YEIVIN, Sh. 1967 "Amenophis II's Asianic Campaigns", **JARCE** 6: 119-128.
- YENER, A.- H. ÖZBAL 1987 "Tin in the Turkish Taurus Mountains:The Bolkardag Mining District," **Antiquity** 61: 220- 226.
- YENER, A.- P. B. 1993a "Tin Processing at Göltepe, an Early Bronze Age Site in Anatolia", **AJA** 97: 207-238.
- VANDIVER

- 1993b "Reply to J. D. Muhly, "Early Bronze Age Tin and the Taurus"", **AJA** 97: 255-264.
- YİĞİT, T.
- 2005 "Hurritlere İlişkin Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi** 24.88: 55-69.
- 2006 "Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi", **Anadolu / Anatolia** 31: 43-55.
- ZADOK, R.
- 1984 "The origin of the Name Shinar", **ZA** 74: 240-244.
- 1987 "Peoples from the Iranian plateau in Babylonia during the second millennium BC", **Iran** 25: 1-26.

Ekler

Tablo 1. XVIII-XVII. Yüzyıl Halep-Alalah Kralları (s. 30)

Halep / Yamhad	Alalah	
		1800
I. Yarimlim		
I. Hammurabi		
Abbael (oğul)		1750
	Yarimlim (Abbael'in kardeşi)	
II. Yarimlim (Abbael'in oğlu)	Ammitakum	1650
Nikmepa (oğul)		
Irkabtum (oğul)	Hammurabi (oğul)	
III. Yarimlim (Niqmepa'nın oğlu, Irkabtum'un kardeşi)	Alalah'ın I. Hattusili tarafından tahribi	
II. Hammurabi Halep'in I. Mursili tarafından tahribi		

**Tablo 2. Kalibre Edilmiş Orta Kronoloji'ye Göre
Eski - Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları (s. 67)**

	Mısır	Hatti	Babil - Assur
1650		I. Hattusili	
1625	Khyan		Samsuditana (Babil)
1620		I. Mursili	
1600	I. Apofis		
1594	Babil'in Zaptı		
1590		I. Hantili	
1575	II. Apofis		
1570			II. Agum (Babil)
1560		I. Zidanta	
1550	Ahmose	Ammuna	
1530		I. Huzziya	
1525	I. Amenhotep	Telipinu	
1500	I. Thutmosis	Tahurwaili	
1490	II. Thutmosis	Alluwamna	
1480	III. Thutmosis	II. Hantili	
1480		II. Zidanta	
1425	II. Amenhotep	II. Huzziya	
1425		I. Muwattalli	
1420		I/II. Tuthaliya	
1400	IV. Thutmosis	I. Arnuwanda	Aššur-bel-nišešu (Assur)
1390	III. Amenhotep		Karaindaš (Babil)
1380		II/III. Tuthaliya	
1365			I. Kadašman-Enlil (Babil)
1355		I. Šuppiluliuma	I. Ašur-uballit (Assur)
1350	IV. Amenhotep		II. Burnaburiyaš (Babil)

**Tablo 3. Kısa Kronoloji'ye Göre
Eski - Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları (s. 68)**

	Mısır	Hatti	Babil - Assur
1600	Khyan		
1575	I. Apofis		
1560			Samsuditana (Babil)
1565		I. Hattusili	
1540	Ahmose	I. Mursili	
1531	Babil'in Zaptı		
1530		I. Hantili	
1515	I. Amenhotep	I. Zidanta Ammuna I. Huzziya	
1500/ 1470	I. Thutmosis	Telipinu	
1480	II. Thutmosis III. Thutmosis	Tahurwaili Alluwamna II. Hantili II. Zidanta II. Huzziya I. Muwattalli	
1425	II. Amenhotep		
1420		I/II. Tuthaliya	
1400	IV. Thutmosis	I. Arnuwanda	Aşşur-bel-nišeşu (Assur) Karaindaş (Babil)
1390	III. Amenhotep		
1380		II/III. Tuthaliya	
1365			I. Kadaşman-Enlil (Babil)
1355		I. Šuppiluliuma	I. Aşur-uballit (Assur)
1350	IV. Amenhotep		II. Burnaburiyaş (Babil)

Tablo 4. Orta Hitit Dönemi Kralları ve Çağdaşları (s. 81)

	Hatti	Kizzuwatna	Alalah	Mitanni	Mısır
	Telipinu	Işputahşu			
1500	Tahurwaili Alluwamna	Eheya		I. Şuttarna	
	II. Hantili	Paddatissu			
	II. Zidanta II. Huzziya I. Muwattalli	Pilliya Talzu	İdrimi	I. Barattarna Parsatatar	III. Thutmosis
	I/II Tuthaliya	Sunaşşura	Niqmepa II. İlimilimma	I. Sauštatar	II. Amenhotep
1400	I. Arnuwanda			II. Barattarna I. Artatama	IV. Thutmosis
1390				II. Şuttarna	III. Amenhotep
1380	II/III. Tuthaliya			Artaşşumara Tušratta	

Tablo 5. XV. - XIV yüzyıl Mısır Firavunlarının Hakimiyet Yılları ve Hitit Kralları (s. 99)

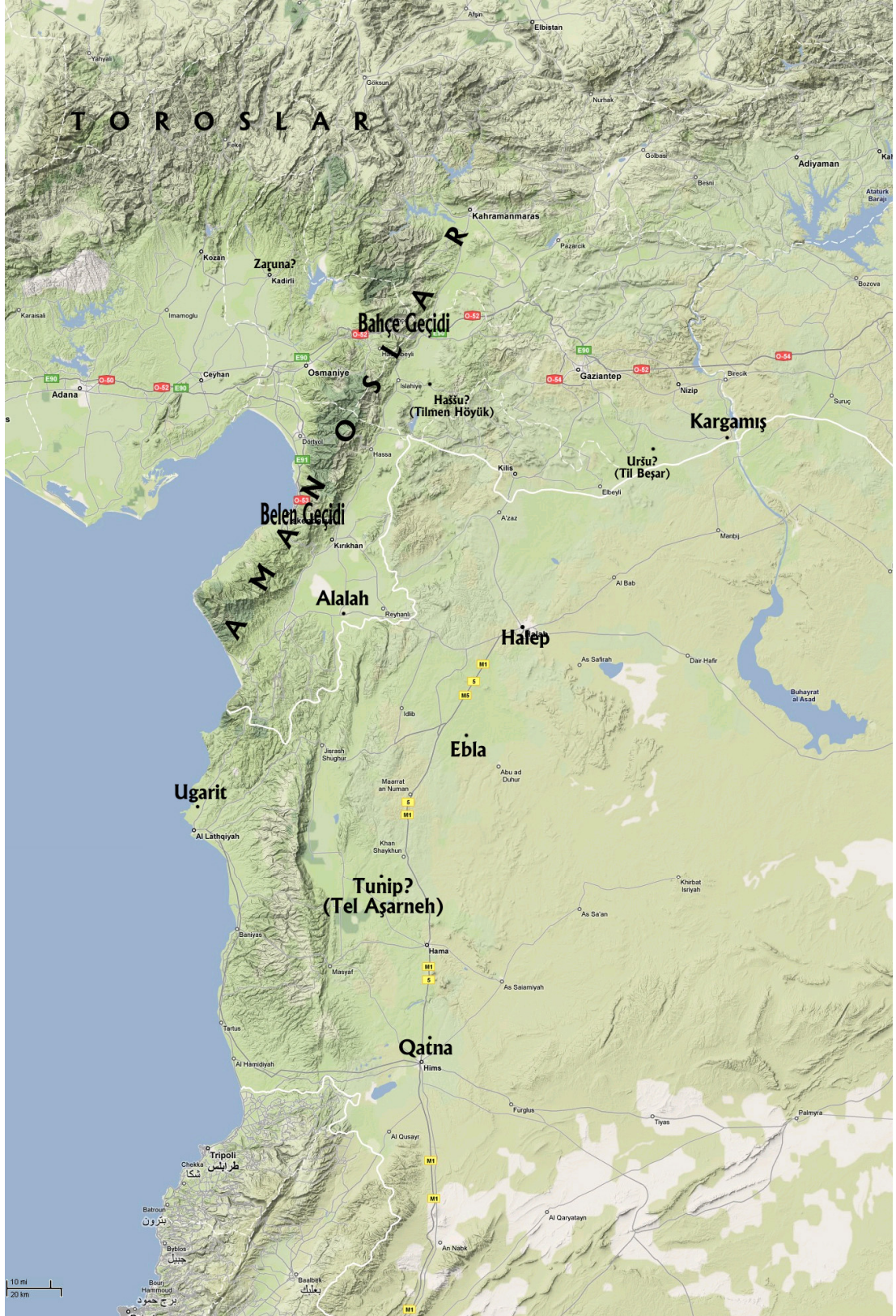
Mısır Firavunları	Orta Kronoloji	Orta Kronoloji	Kısa Kronoloji	Kısa Kronoloji	Hitit Kralları
I. Thutmosis	1506-1493	1507-1494	1504-1491	1493-1483	Tahurwaili
II. Thutmosis	1493-1479	1494-1490	1491-1479	1482-1480	Alluwamna
Hatşepsut	1478-1458	1490-1469	1479-1458	1479-1458	II. Hantili
III. Thutmosis ¹	1458-1425	1469-1438	1458-1425	1458-1425	II. Zidanta II. Huzziya I. Muwattalli I/II. Tuthaliya
II. Amenhotep	1425-1401	1438-1412	1425-1398	1425-1400	
IV. Thutmosis	1401-1390	1412-1403	1398-1390	1400-1390	I. Arnuwanda II/III. Tuthaliya
III. Amenhotep	1390-1352	1403-1364	1390-1352	1390-1353	
IV. Amenhotep =Akhenaton	1352-1348 1348-1338	1364-1347	1352-1336	1353-1336	I. Şuppiluliuma (1355-1322)
Smenkhare	1338-1336	1348-1345	1338-1336	1336-1334 1334-?²	
Tutankamon	1336-1327	1345-1335	1336-1327	?-1324	
Ay	1327-1323	1335-1332	1327-1323	1323-1320	
Horemheb	1323-1295	1332-1306	1323-1295	1319-1292	II. Arnuwanda II. Mursili

¹ Tek başına Mısır tahtında olduğu yıllar² Nefernefruaten, IV. Amenhotep/Akhenaton'un kraliçesi.

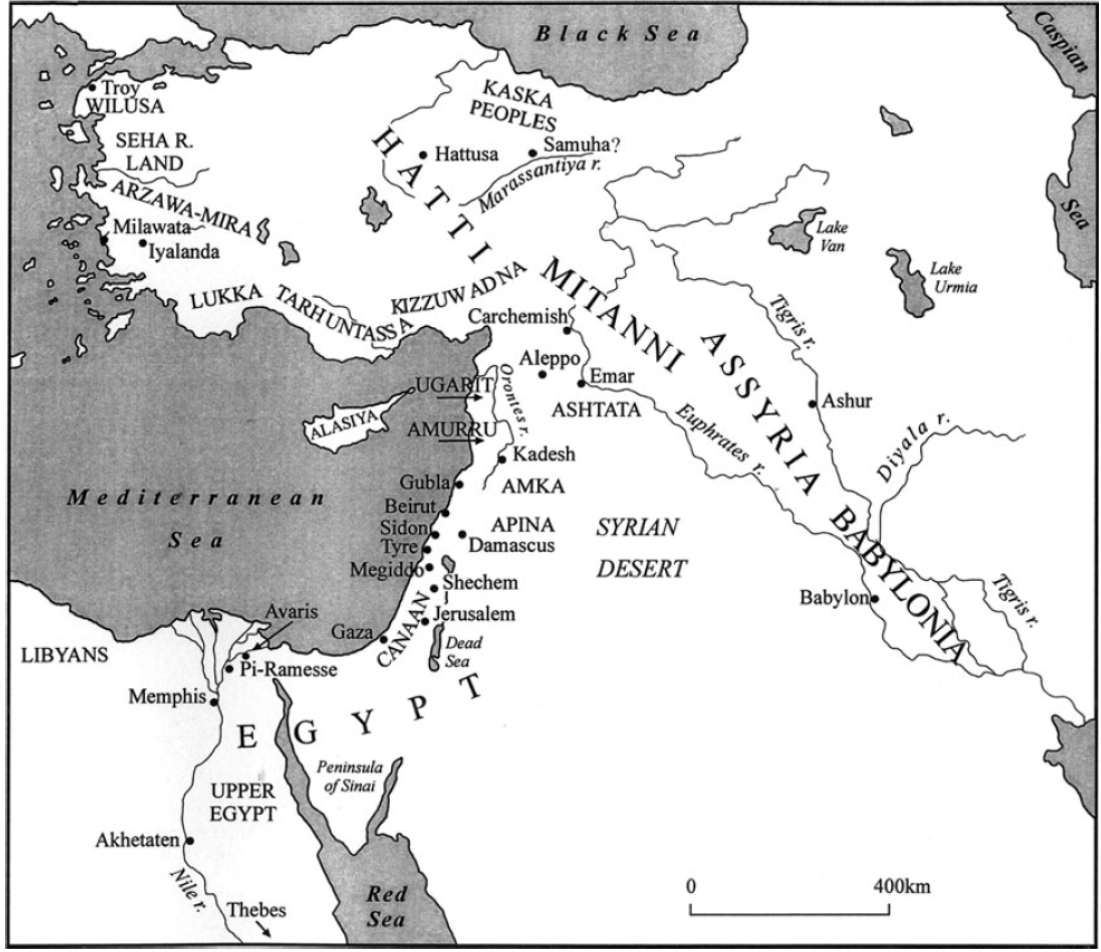
Tablo 6. Kalibre Edilmiş Orta Kronolojiye Göre Hitit Kral Listesi³

I. Hattusili	1650-1620	ESKİ HİTİT DEVLETİ
I. Mursili	1620-1590	
I. Hantili	1590-1560	
I. Zidanta	1560-	
Ammuna		
I. Huzziya	-1525	
Telipinu	1525-1500	
Tahurwaili	1500-	ORTA HİTİT DEVLETİ
Alluwamna		
II Hantili		
II. Zidanta		
II. Huzziya		
I. Muwattalli	-1420	
I/II Tuthaliya	1420-1400	
I. Arnuwanda	1400-1380	HİTİT İMPARATORLUĞU
II/III Tuthaliya	1380-1355	
I. Šuppiluliuma	1355-1322	
II. Arnuwanda	1322-1321	
II. Mursili	1321-1295	
II. Muwattalli	1295-1272	
III. Mursili	1272-1267	
III. Hattusili	1267-1237	
IV. Tuthaliya	1237-1212	
Kurunta	1212-1207	
III. Arnuwanda	1207-1202	
II. Šuppiluliuma	1202-	

³ Bu liste Bryce, 2005 ve Starke, 2002'den faydalanılarak Prof. Dr. Belkıs Dinçol ve Prof. Dr. Ali Dinçol nezaretinde hazırlanmıştır.

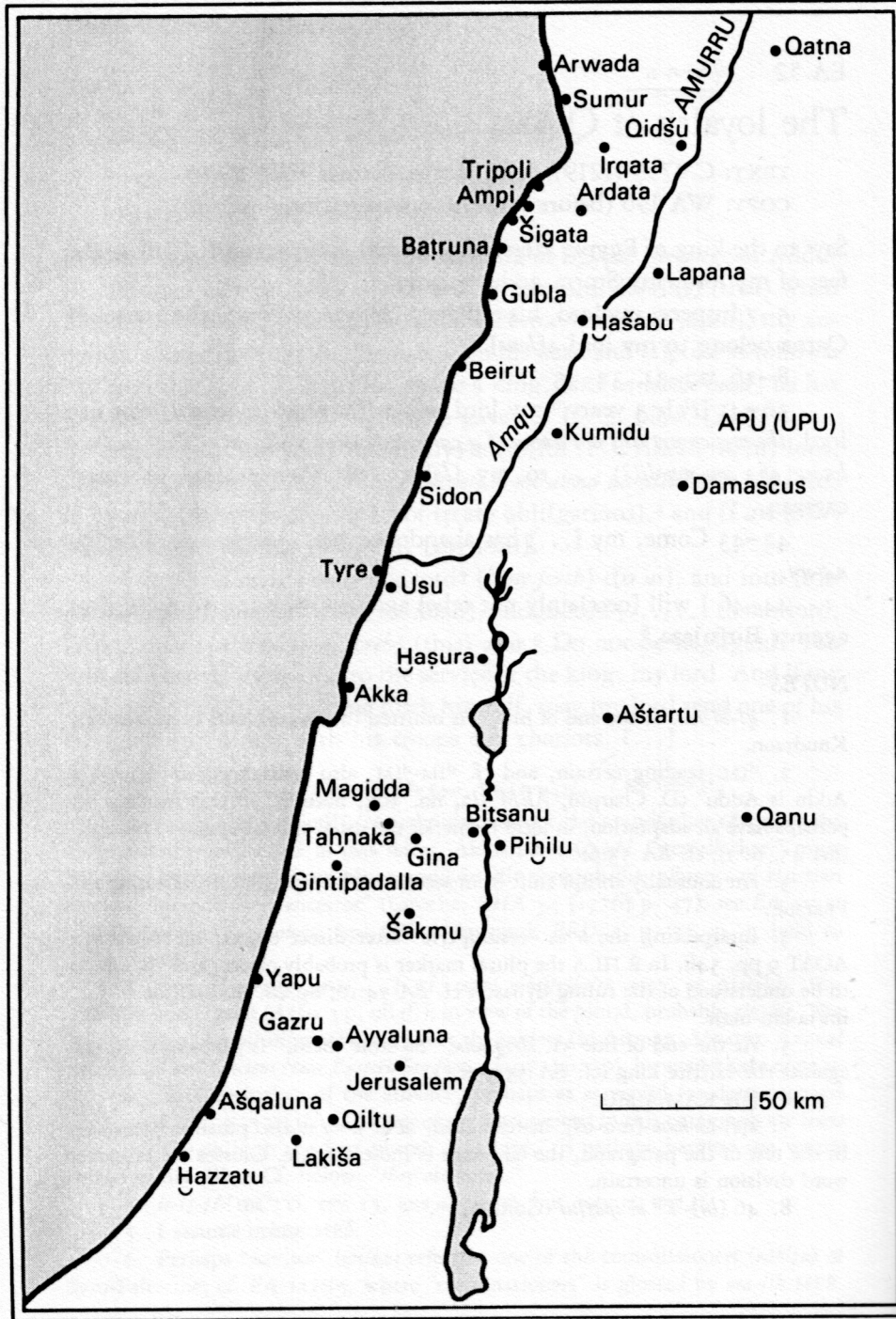
Harita 1. M.Ö. 2. Binyıl Kuzey Suriye Haritası

Harita 2. M.Ö. 2. Binyıl Yakınoğu Haritası

Harita 3. M.Ö. XIV. Yüzyılda Suriye (Bryce, 2005: Map 5)

Harita 4. Amarna Mektuplarındaki Vassal kentler ve Mısır Yönetim Merkezleri
(Moran, 1992: 124)

Resim 1.

Resim 2.

Özgeçmiş

Araş. Gör. Hasan Peker (MA.)

İstanbul Üniversitesi Hititoloji Ana Bilimdalı Araştırma Görevlisi

IFEA Chercheurs associés (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü – Bağlı Araştırmacı)

Societas Anatolica Üyesi

27.01.1977 Bursa doğumlu.

Eğitim ve Mesleki

- 2006 Doktora Yeterlilik Sonrası Tez Aşaması
İstanbul Üniversitesi Hititoloji Ana Bilimdalı Doktora
Tez: "Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyeti'nin Kırılması: M.Ö. 2. binyılda Eski Yakındoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler."
Danışman: Prof. Dr. Ali Dinçol
- 2004- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Hititoloji Ana Bilimdalı Doktora Programı
- 2001-2004 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Hititoloji Ana Bilimdalı Yüksek Lisans
Tez: "Hitit Egemenliği'nden Assur İstilasına Kadar Yazılı Belgelere Göre Kargamış Tarihi "
Danışman: Prof. Dr. Ali Dinçol
- 2001- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Hititoloji Ana Bilimdalı Araştırma Görevlisi
- 1997-2001 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Hititoloji Ana Bilimdalı Lisans

Burslar

- 2008 Suna & İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
(AKMED)
2008 Yılı Doktora Araştırma Bursu: "Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyeti'nde Akdeniz Limanlarının Önemi: Doğu Akdeniz Limanları ve Komşu Bölgeler"

- 2007 Suna & İnan Kır    Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
(AKMED)
2007 Yılı Doktora Araştırma Bursu: "Suriye   zerindeki Hitit
Hakimiyeti'nde Akdeniz Limanlarının   nemi"
- 2005 (Ocak-Mayıs) Mus   Royal de Mariemont (Belçika) burslusu olarak
Mısır bilim ve M  zeoloji'ye giriş eğitimi.

Edit  rl  kler

- 2008 Bilge Hürmüzlü, *Eski Yunan'da   l   G  mm   Gelenekleri*, Türk Eskiçağ
Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Popüler Dizi 24, İstanbul
-   lter Uzel, *Anadolu Tıp Tarihi'ne Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
Yayınları, Popüler Dizi 23, İstanbul.
- Colloquium Anatolicum VII.* (Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan,
Gürkan Ergin ile birlikte)
- 2007 *Colloquium Anatolicum VI.* (Metin Alparslan ile birlikte)
- Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan / Festschrift in Honor of Belkıs
Dinçol and Ali Dinçol, VITA*, İstanbul. (Metin Alparslan ve Meltem Doğan-
Alparslan ile birlikte)
- 2006 *Colloquium Anatolicum V* (Gürkan Ergin ile birlikte)

Yayınlar

- 2008 "Kitap Eleştirisi: Bott  ro, J. (Der.), *Eski Yakındoğu, Sümer'den Kutsal Kitaba*
(*Initiation   l'Orient ancien, De Sumer    la Bible*, 1992), Dost Kitabevi,
Ankara 2005", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Bülteni* 26: 9-11.
- 2005 "Karkamış Krallı  " *Arkeoatlas* 6: 34-43.

Baskıda

- "Hitit Mısır İlişkileri: Büyük D    manlıktan İyi Kardeşlik ve İyi Barışa" Julien De
Vos ile birlikte 2009
- "Kadeş Savaşı" Julien De Vos ile birlikte 2009
- "Hatti - Ahhiyava İlişkilerine Doğu Akdeniz'den Bir Bakış" 2009
- "Dilbilim, Filoloji ve Hititoloji", *Hititolojiye Giriş* (ed. Metin Alparslan) 2008.
- "Eski Mısır Mitolojisinden   rnekler: Tanrılar ve Yaradılı  lar" *Navi Salvia* 2006

Konferanslar-Bildiriler

2008

28 Ağustos 2009

"An Eastern Mediterranean Approach to Hatti - Ahhiyawa Relations"
(VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi)

16 Mayıs 2008

"Le chat et la souris dans les textes anatoliens" (Julien De Vos ile birlikte)
(Les 8e Journées «Louis Delaporte - Eugène Cavaignac», Les animaux
«Domestiques» dans le monde syro-anatolien, Institut Catholique de Paris, Fransa)

2006

27 Nisan 2006

"Eski Mısır Mitolojisinden Örnekler"
(Navi Salvia 2006, Sina Kabağaç' ı Anma Toplantısı, İstanbul Üniversitesi)

8 Mayıs 2006

"İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Mısır Eserleri Bilimsel Katalog Projesi ('Yaşam
Soluğu' Projesi) "
(Arkeolojik Kazı ve Araştırmalar Toplantısı - 6, İstanbul Üniversitesi)

2005

8 Aralık 2005

"Bir Hitit Kentinin Tarihi: Kargamış"
(Hititoloji Ana Bilim Dalı Konferansları, İstanbul Üniversitesi)